

”Siellä on työmieskin vapaa ja ihminen”

Lamakauden laiton muuttoliike Suomesta Neuvostoliittoon
siirtolaisilmiönä

Urmas, Taneli Johannes
Pro gradu -tutkielma
Talous- ja sosiaalihistoria
Politiikan ja talouden tutkimuksen laitos
Valtiotieteellinen tiedekunta
Helsingin yliopisto
Maaliskuu 2018

HELSINGIN YLIOPISTO
HELSINGFORS UNIVERSITET
UNIVERSITY OF HELSINKI

Tiedekunta/Osasto – Fakultet/Sektion – Faculty Valtiotieteellinen tiedekunta		Laitos – Institution – Department Politiikan ja talouden tutkimuksen laitos	
Tekijä – Författare – Author Taneli Urmas			
Työn nimi – Arbetets titel – Title "Siellä on työmieskin vapaa ja ihminen": lamakauden laitton muuttoliike Suomesta Neuvostoliittoon siirtolaisilmiönä			
Oppiaine – Läroämne – Subject Talous- ja sosiaalihistoria			
Työn laji – Arbetets art – Level Pro gradu -tutkielma		Aika – Datum – Month and year Maaliskuu 2018	Sivumäärä – Sidoantal – Number of pages 143
Tiivistelmä – Referat – Abstract			
<p>Tutkimus käsittelee 1930-luvun alun lamakauden laitonta muuttoliikettä Suomesta Neuvostoliittoon. Arviolta 15 000 suomalaista lähti pääasiassa vuosien 1931–1932 aikana Neuvostoliittoon siirtolaisiksi. Laajuudestaan huolimatta muuttoliike on jäänyt Suomen historian marginaaliin niin yleisesti kuin akateemisessa tutkimuksessakin. Tutkimuksessa tarkastellaan muuttoliikettä siirtolaisilmiönä. Tutkimuksen tavoitteena on hahmottaa teoreettinen malli, joka kuvaa siirtolaisilmiön syntymistä, kasvua, toimintaa ja hiipumista. Mallia tarkastellaan myös suhteessa siirtolaisuuden tutkimuksen teoreettiseen tietoon ja siirtolaisuushistoriaan.</p> <p>Teoreettisen mallin rakentamisessa sovelletaan grounded theory -menetelmän periaatteita. Muuttoliikettä kuvaavat teoreettiset tekijät muodostuvat tutkimusaineiston perusteella. Tutkimuksen aineistoina käytetään viranomaisten tuottamaa materiaalia, siirtolaisten muistelmateoksia ja muistitietoa, siirtolaisten Suomeen lähettämiä kirjeitä sekä aikalaissanomalehdistöä.</p> <p>Lamakauden laitton muuttoliike käynnistyi laman vaikutusten seurauksena, kun laaja työttömyys ja reaalipalkkatason lasku monilla aloilla vaikeutti toimeentulon edellytyksiä työväestön keskuudessa. Muuttoliike ei ollut kuitenkaan yksinomaan taloudellinen ilmiö, vaan siinä kietoutuivat yhteen taloudelliset, poliittiset ja ideologiset tekijät. Tutkimus paljastaa, että siirtolaisilmiön taustalla vaikutti voimakkaasti sisällissodan jälkeensä jättämä suomalaisen yhteiskunnan jakautuneisuus. Tutkimuksessa todetaan, että muuttoliikkeen kasvu ja leviäminen joukkoilmiöksi selittyi työväestön sosiaalisten verkostojen toiminnalla. Siirtolaisten elinolosuhteita määrittivät tiukasti Neuvostoliiton viranomaisten toiminta.</p> <p>Siirtolaisuuden teoreettisten viitekehysten valossa lamakauden laitton muuttoliike eroaa yleisistä työperäisen siirtolaisuuden hahmotustavoista, joita käsitellään Douglas S. Massey'n hahmotteleman siirtolaisuuden kokonaisvaltaisen kehikon avulla. Samankaltainen ero voidaan havaita, kun lamakauden muuttoliikettä verrataan Pohjois-Amerikkaan ja Ruotsiin suuntautuneisiin siirtolaisilmiöihin. Lisäksi tutkimus muistuttaa, että autoritäärisiin kohdevaltioihin suuntautuneessa siirtolaisuudessa valtioiden vaikutus poikkeaa yleisistä malleista, joissa oletuksena on yleensä demokraattinen järjestelmä.</p> <p>Tutkimuksen perusteella erityisen hedelmällinen teoreettinen viitekehys lamakauden muuttoliikkeen tarkastelulle on Albert O. Hirschmanin vuoden 1970 klassikkoteoksessaan Exit, Voice, and Loyalty esittelemä teoria. Hirschmanin exit- ja voice-käsitteiden avulla voidaan tarkastella työväestön keskuudessa koettua monikerroksista tyytymättömyyttä. Loyalty-käsitteen kautta voidaan tarkastella työväestön kokemaa luottamuksen puutetta suomalaista yhteiskuntaa kohtaan. Tutkimuksessa ehdotetaan teoreettisen vastinparin muodostamista loyalty-käsitteelle. Aktiivista epäluottamusta ehdotetaan kuvattavaksi "distrust"-käsitteellä, joka on vaikutuksiltaan päinvastainen loyalty-käsitteeseen verrattuna.</p> <p>Tutkimus syventää ymmärrystä taloudellisten, poliittisten ja ideologisten tekijöiden yhteisvaikutuksesta siirtolaisuudessa. Tutkimus täydentää omalta osaltaan 1930-luvun lamakauden laittoman muuttoliikkeen ja sen seurausten historiallista tuntemusta.</p>			
Avainsanat – Nyckelord – Keywords loikkarit, siirtolaisuus, muuttoliike, lama, Neuvostoliitto, grounded theory			

Sisällysluettelo

1 Johdanto	1
1.1 Lamakauden siirtolaiset osana suomalaisen siirtolaisuuden historiaa	2
1.2 Keitä he olivat ja mitä heille tapahtui?	5
1.3 Lamakauden siirtolaisuuden relevanssi.....	8
2 Tutkimusasetelma	10
2.1 Tutkimusongelma ja tutkimuksen rajaus	10
2.2 Aiempi tutkimus	11
2.3 Tutkimuksen metodologia, aineisto ja teoreettinen viitekehys	13
2.3.1 Äänet ja näkökulmat: tutkimusaineisto	15
2.3.2 Aineistosta nouseva teoria: grounded theory -menetelmän soveltaminen	21
2.3.3 Keskustelu siirtolaisuuden teoreettisen viitekehyyksen kanssa	24
2.4 Tutkimus osana sosiaalishistoriallista tutkimusperinnettä	25
3 Lamakauden laittoman muuttoliikkeen toiminta	28
3.1 Siirtolaisilmiön syntyminen	29
3.1.1 Globaalin laman vaikutukset	29
3.1.2 Työläisvaltion houkutus	33
3.1.3 ”Kommunistit” ja ”lapualaistunut isänmaa”: jakautunut yhteiskunta	37
3.1.4 Raja ja luonnonvoimat	45
3.2 Joukkoliik ehdinnän leviäminen ja vaikutukset	47
3.2.1 ”Kulkutaudin omainen luonne”: ilmiön sosiaalinen dynamiikka	49
3.2.2 Vastapropagandaa ja salaista mainontaa: yhteiskunnan eri puolet reagoivat.....	54
3.3 Siirtolaiset Neuvostoliitossa	63
3.3.1 Neuvostoliiton viranomaisten toiminta ja maahanmuuttopolitiikka käytännössä.....	63
3.3.2 Siirtolaisten olot Neuvostoliitossa	68
3.4 Siirtolaisten virta kääntyy	82
3.5 Siirtolaisten kohtalo	89
3.6 Lamakauden siirtolaisilmiön teoreettinen malli.....	97
4 Lamakauden muuttoliike kansainvälisen siirtolaisuuden teoreettisessa kentässä	105
4.1 Siirtolaisuuden tutkimuksen trendit.....	105
4.2 Lamakauden muuttoliike Maseyn kokonaisvaltaisessa siirtolaisuuden viitekehyyksessä ..	107
4.3 Poistuminen, protesti, uskollisuus – epäluottamus? Lamakauden muuttoliike ja Hirschmanin <i>exit</i> -, <i>voice</i> - ja <i>loyalty</i> -käsitteet	115
4.4 Lamakauden laitton muuttoliike suomalaisena siirtolaisilmiönä	124
5 Johtopäätökset	131
6 Lähteet ja kirjallisuus	137

1 Johdanto

”Kyllä teillä siel Suomes kans on pirun huono aika kun palkat laskee ja tavarat nousee ja kun ei ole töitä ensingään”, kirjoitti merimies Erkki K. siskolleen merimatkalta Danzigista helmikuussa 1932. Siskolla oli sentään vielä työpaikka, mutta Erkki harmitteli tietoa Wilhon, kenties perheenjäsenen tai tuttavan, jäämisestä työttömäksi. Erkki tuumi, että kyllähän Wilhonkin olisi paras lähteä Neuvostoliittoon. Siellä piti riittää töitä: hommia oli Erkin kuuleman mukaan enemmän kuin miehiä riitti niitä tekemään. Häntäkin oli kehotettu muuttamaan sinne, jos työt merillä loppuvat kesken. ”... mitäs siellä kärsit tule tänne kyllä täällä vastaan otetaan”, oli kuulemma sanottu. ”Siellä on hyvä kun on paljon suomalaisia niin tulee hyvin toimeen kaikin puolin.”¹

Erkin kirjeistä päätellen Wilho jäi kuitenkin Suomeen, mutta Erkki itse sen sijaan noudatti kuulemaansa kehotusta ja lähti Neuvostoliittoon ilmeisesti myöhemmin samana vuonna. Hän oli yksi tuhansista suomalaisista, jotka lähtivät 1930-luvun alkupuolella laittomasti Neuvostoliittoon vain parin vuoden aikana. Voimakas ja lyhykestoinen laittoman siirtolaisuuden aalto käynnistyi suuren laman vaikutusten levittyä Suomeen. Siirtolaiset olivat pääosin työläisiä. Valtaosa heistä ylitti maiden välisen rajan salaa ilman asianmukaisia asiakirjoja. Ilmiön laittomuus vaikeuttaa tarkkojen tietojen saamista siirtolaisista ja heidän liikehdinnästään, mutta aiemmassa tutkimuksessa siirtolaisten lukumääräksi on arvioitu vähintään 12 000–15 000.²

Suomalainen laittoman siirtolaisuuden aalto vaikuttaa alkaneen melko yllättäen keväällä tai kesällä 1931. Muuttoliikkeen huippukausi jatkui vuoden 1932 loppuun.

Liikehdinnän määrä väheni jonkin verran talvikuukausina ja oli vilkkaimmillaan kesäkuukausina loppuun painottuen. Vuoden 1933 aikana Neuvostoliittoon suuntautunut siirtolaisuus loppui joukkoilmiönä.³ Laajamittaisen työttömyyden ja muiden laman vaikutusten lisäksi siirtolaisilmiön taustalla on nähty myös muita tekijöitä. Suomen yhteiskunnallisen ilmapiirin oikeistolaistuminen teki työväestön olot

¹ Erkki K.:n kirje siskolleen 5.2.1932 Danzigista, 025/2006, Siirtolaisuusinstituutin arkisto.

² Kostiainen, Auvo: *Loikkaarit. Suuren lamakauden laitton siirtolaisuus Neuvostoliittoon*. Otava, Helsinki 1988. 57–59; Rislakki, Jukka & Lahti-Argutina, Eila: *Meillä ei kotia täällä*.

Suomalaisten loikkarien joukkotuho Uralilla 1938. Otava, Helsinki 1997. 17.

³ Kostiainen 1988, 80–84.

tukaliksi, myös taloudellisesti. Samanaikaisesti Neuvostoliiton taloudellinen ja poliittinen vetovoima houkutteli heitä puoleensa.⁴

Tuhannet ihmiset jättivät kotinsa ja lähtivät kohti tuntematonta. Joillain alueilla kokonaiset kylät tyhjenivät. Siirtolaisilmiöstä tuli yleinen puheenaihe ja viranomaisten päänvaiva. Neuvostoliitossa useimmat siirtolaiset joutuivat kokemaan kärsimystä, ja monen kohtalo neuvostojärjestelmässä oli traaginen. Neuvostoliittoon suuntautunut laiton muuttoliike oli huomiota herättävä ja merkittävä ilmiö, mutta silti se on jäänyt Suomen historiankirjojen sivujen marginaaliin. Tutkimuksellani haluan omalta osaltani täydentää määrältään melko vähäiseksi jääneen tutkimuksen kuvaa ilmiöstä. Tarkoitukseni on tarkastella Neuvostoliittoon suuntautunutta muuttoliikettä siirtolaisilmiönä: miksi muuttoliike syntyi ja miten se kasvoi joukkoilmiöksi? Minkälaiset tekijät vaikuttivat muuttoliikkeen toimintaan?

1.1 Lamakauden siirtolaiset osana suomalaisen siirtolaisuuden historiaa

Lama-ajan Neuvostoliittoon suuntautunut laiton muuttoliike on osa suomalaisen siirtolaisuuden historiaa, ja siinä on nähtävissä monia yhteyksiä aiempaan väestölliseen liikehdintään niin itään kuin länteenkin. Siirtolaisilmiötä on myös tarkasteltava osana laajempaa siirtolaisten virtaa muualta läntisistä maista Neuvostoliittoon.

Nykyisen Suomen alueelta on menneiden vuosisatojen aikana muuttanut väestöä suuntaan kuin toiseenkin: aatelisia ja rahvasta nykyisen Ruotsin alueelle, kaupunkilaisia ja maanviljelijöitä Viron alueelle, ortodoksikristittyjä pakolaisia Venäjälle.⁵ Suomalaisia lähti myös jo 1600-luvun puolivälin tienoilla ”Uuteen Ruotsiin”, Amerikkaan Delawarejoen varrelle perustettuun ruotsalaissiirtokuntaan.⁶ Kuten Max Engman huomauttaa, suomalaisen siirtolaisuuden historiallisen tarkastelun kannalta tärkeillä käsitteillä ”siirtolaisuus” ja ”Suomi” voidaan tarkoittaa erilaisia asioita eri ajanjaksoja

⁴ Kostiainen 1988, 30–44.

⁵ Tarkiainen, Kari: *Suomalaiset Ruotsissa keskiajalta 1930-luvulle*. Teoksessa *Suomalaiset Ruotsissa*, 19–132. Suomalaisen siirtolaisuuden historia 3. Siirtolaisuusinstituutti, Turku 2000. 20–22; Engman, Max: *Suureen itään. Suomalaiset Venäjällä ja Aasiassa*. Suomalaisen siirtolaisuuden historia 5. Siirtolaisuusinstituutti, Turku 2005. 23–25.

⁶ Kero, Reino: *Suureen länteen. Siirtolaisuus Suomesta Pohjois-Amerikkaan*. Suomalaisen siirtolaisuuden historia 1. Siirtolaisuusinstituutti, Turku 1996. 15–19.

tarkastellessa.⁷ Selvemällä tavalla suomalainen ja valtioiden rajat ylittävä muuttoliike oli Pohjois-Amerikkaan suuntautunut siirtolaisten aalto 1870-luvulta lähtien 1920-luvun loppuun asti, jolloin noin 350 000 suomalaista lähti valtameren taakse.⁸ Varsinaiseksi massailmiöksi 1880-luvulla kasvaneella ”amerikankuumeella” on siirtolaisilmiönä monia yhtymäkohtia Neuvostoliittoon suuntautuneeseen laittomaan muuttoliikkeeseen, minkä tulen tuomaan esiin tutkimuksen edetessä.

Viime vuosisatojen aikana suomalaiset ovat liikkuneet yleisesti myös nykyisen Venäjän alueelle. Valtiot ja niiden rajat ovat muuttuneet, joten liikehdintä on voinut olla samalla reitillä eri aikoina maastamuuttoa tai valtakunnan – joko Ruotsin tai Venäjän – sisäistä muuttoa. Suomen autonomian aikana itäinen raja ei ollut valtakunnanraja, muttei pelkkä lääninrajakaan. Rajan yli tapahtui monenlaista liikehdintää. Pietari oli kaupunkina vetovoimainen, mutta myös rajaseuduilla liikuttiiin taajaan. Venäjälle mentiin niin tilapäisesti ansiotarkoituksessa kuin pysyvämminkin.⁹ Venäjällä oleskelevien suomalaisten määrä kasvoi 1800-luvulla vuoteen 1880 saakka. Ajanjaksolla 1870–1895 Venäjällä oleskeli virallisesti passilla yli 40 000 suomalaista. Valtaosa heistä asui Pietarin kaupungissa ja sen lähialueilla.¹⁰ Suomen ja Venäjän maarajaa alettiin valvoa tiukemmin Suomen itsenäistyessä vuonna 1917, mikä vaikeutti ja rajoitti aiemmin tavanomaista ihmisten liikkumista rajaseuduilla ja maasta toiseen.¹¹ Heti itsenäistymisen jälkeen Suomi ajautui sisällissotaan, minkä seurauksena tuhannet punaiset lähtivät pakolaisina Neuvosto-Venäjälle. Kesällä 1918 punapakolaisia arvioidaan olleen Venäjällä 10 000–13 000 henkeä. Osa heistä, etenkin naisia ja lapsia, palasi pian Suomeen. Venäjän sisällissodassa heitä taisteli puna-armeijan riveissä tuhansia, ehkä jopa 10 000. Sivumennen sanoen noin 250 suomalaista taisteli myös Venäjän sisällissodan valkoisella puolella. Punapakolaisina tulleiden merkitys oli sisällissodan jälkeenkin suuri etenkin Neuvosto-Karjalassa.¹² Myös tulevan lamakauden muuttoliikkeen suhteen pakolaisilla oli merkittävä rooli.

⁷ Engman 2005, 11.

⁸ Kero 1996, 53–55.

⁹ Engman 2005, 11–13.

¹⁰ Mt. 38–46.

¹¹ Kostiainen 1988, 12.

¹² Engman 2005, 390–391.

Lokakuun vallankumouksen 1917 jälkeen länsimaiden aktiivisimmat vasemmistolaiset kiinnostuivat mahdollisuudesta osallistua uudenlaisen yhteiskunnan rakentamiseen. Vaikka Neuvosto-Venäjällä vallitsi sisällissota vuoteen 1922 asti, riitti maahan haluavia siinä määrin, että sisällissodan päätyttyä Neuvostoliiton viranomaiset alkoivat tiukentaa maahanmuuttopolitiikkaansa. Maahan pääsi halukkaista vain pieni osa, heidän joukossaan esimerkiksi kolmisen sataa amerikansuomalaista vasemmistolaisine osuuskuntineen.¹³ Omaksuttu tiukan maahanmuuttopolitiikan linja vaikutti olennaisesti 1930-luvun alun muuttoliikkeen luonteeseen.

Neuvostoliittoon suuntasi laman aikana paljon ihmisiä myös Suomen rajojen ulkopuolelta. Neuvostoliittoon värvättiin virallisilla sopimuksilla tuhansia spesialisteja ammattitaitoiseksi työvoimaksi. Suomalaista muuttoliikettä vastaavia laittomia siirtolaisilmiöitä käynnistyi laman aikana myös muissa Euroopan maissa. Suomen ohella toinen suuri lähtömaa oli Puola. Maailmansotien välisenä aikana Puolasta arvioidaan lähteneen laittomasti Neuvostoliittoon yli 10 000 siirtolaista, joista lamakauden lähtijöitä on ollut todennäköisesti suuri osa. Suomalaisten liikehdintä oli kuitenkin aivan omassa mittaluokassaan, etenkin maiden väkilukuihin suhteutettuna: 1930-luvun alussa Puolan väkiluku oli yli 30 miljoonaa, kun taas Suomessa, josta lähtijöitä oli todennäköisesti enemmän kuin Puolassa, asui noin 3,5 miljoonaa ihmistä. Myös esimerkiksi Ruotsista ja Saksasta lähdettiin Neuvostoliittoon. Näiden maiden kohdalla sopimuksella värvättyjä ammattitaitoisia siirtolaisia oli kuitenkin enemmän kuin laittomasti lähteneitä siirtolaisia, joiden määrä on ollut korkeintaan muutampia satoja. Aiemmassa tutkimuksessa on arvioitu, että Puolasta ja muista Euroopan maista lähti laittomasti yhteensä ehkä lähes yhtä paljon siirtolaisia kuin Suomesta.¹⁴

Samoihin aikoihin Neuvostoliittoon suuntasi kulkunsa toisenlainen suomalaisten joukko: amerikansuomalaiset. Tarkkoja lukuja heidänkään määrästä ei ole, mutta on arvioitu 6000–6500 amerikansuomalaisen päätyneen Neuvostoliittoon aikavälillä 1920-luvun lopulta 1930-luvun puolivälin tienoille. Amerikansuomalaisten liikehdintä kietoutuu monin tavoin Suomesta tulleeseen siirtolaisuuteen, mutta kyseessä ovat selvästi erilaiset väestöryhmät. Amerikansuomalaiset rekrytoitiin virallisten

¹³ Kostiainen 1988, 14.

¹⁴ Mt., 59–63.

neuvostojärjestöjen kautta ammattitaitoisena työvoimana, joten heidän laillinen asemansa ja myös käytännön elinolosuhteensa olivat selvästi paremmat kuin Suomesta laittomasti tulleilla.¹⁵

1.2 Keitä he olivat ja mitä heille tapahtui?

Laman aikana lähteneet suomalaissiirtolaiset olivat pääasiassa kaupunkien ja taajamien ammattitaidotonta työväestöä, mutta myös ammattitaitoisia työläisiä oli heidän joukossaan. Ikäjakauma oli laaja, mutta eniten siirtolaisten joukossa oli 20–35-vuotiaita. Miehiä oli enemmän kuin naisia, mikä selittyy osin perheiden menettelytavalla: perheellisten joukossa oli etenkin ilmiön alkuvaiheessa tavallista, että mies lähti edeltä selvittämään olosuhteita, ja puolison ja lasten oli tarkoitus seurata perässä. Perheenyhdistäminen onnistui yleensä laillista tietä, mutta kaikki perheet eivät lopulta sitä toteuttaneet. Siirtolaisten joukossa oli myös perheitä, jotka lähtivät kaikki yhdessä.¹⁶

Matkaan Suomen ja Neuvostoliiton välisen rajan yli käytettiin erilaisia reittejä. Kotkasta ja Helsingistä lähdettiin tavallisesti veneellä Suomenlahden yli kohti Neuvostoliiton rannikkoa. Myös Laatokan yli mentiin veneillä. Pitkän maarajan yli yritettiin eri kohdista kävellen tai hiihtäen.¹⁷ Matka ei ollut riskitön. Suomalaiset viranomaiset valvoivat rajaa niin maalla kuin merelläkin, ja kiinnijäämisen riski oli aina olemassa. Merimatka saattoi olla säästä riippuen myös hengenvaarallinen: suomalaisissa sanomalehdissä uutisoitiin useasti siirtolaisilmiön aikana epäillyistä hukkumisista, kun tyhjiä veneitä löydettiin Suomenlahdelta.¹⁸

Suomen rajavalvonnan ohi päässeet siirtolaiset yleensä ilmoittautuivat Neuvostoliiton rajavartijoille. Kaikki rajan ylittäneet kuulusteltiin säännönmukaisesti. Neuvostoviranomaiset pelkäsivät Suomen ”ohranan” soluttaneen siirtolaisten joukkoon agenteja, joten kaikki joutuivat epäilyksenalaisiksi, joten tutkintavankeus vaikeissa

¹⁵ Rislakki & Lahti-Argutina 1997, 26–27.

¹⁶ Kostiainen 1988, 66–79.

¹⁷ Mt., 86–97.

¹⁸ Esim. US 23.12.1931: ”Suomalaisia kommunisteja hukkunut matkalla Venäjälle?”; HS 13.6.1932: ”Onnettomasti päättynyt Venäjän matka. Kotkasta lähtenyt purjevenhe kaatunut Koiviston luona.”

oloissa saattoi kestää viikkoja tai jopa kuukausia.¹⁹ Tutkinnan jälkeen neuvostoviranomaisten toiminta saattoi erota alueellisesti ja eri aikoina sekä siirtolaisen omasta poliittisesta tai ammatillisesta taustasta riippuen. Ilmiön alkuvaiheessa etenkin pohjoisempaa maarajan ylittäneistä ilmeisesti melkein kaikki palautettiin takaisin Suomeen.²⁰ Sen sijaan meritse menneiden palauttamisista ei ole tietoa. Pääasiassa suomalaiset sijoitettiin tutkinnan jälkeen työhön määrättyihin paikkoihin, joista he eivät saaneet liikkua mielensä mukaan; neuvostoviranomaisten silmissä he olivat rikkoneet lakia laittomalla rajanylityksellään, joten heidän oikeuksiaan voitiin rajoittaa.²¹

Ei ole kuitenkaan todenmukaista maalata kuvaa totalitaristisesta koneistosta, joka alistti kaikki suomalaiset äärimmäiseen kurjuuteen ja orjuuteen heti rajanylityksen jälkeen. Neuvosto-oloja kuvailtiin etenkin ilmiön alkuvaiheessa myönteiseen sävyyn Suomeen sukulaisille ja tuttaville lähetetyissä kirjeissä, joita kierrätettiin haluttuna lukemistona kädestä käteen.²² Esimerkiksi Neuvosto-Karjalasta kuului tietoja hyvistä palkoista ja halvoista hinnoista. Asunto-oloja kuvailtiin huonoiksi, mutta se tuntui suomalaisista työttömistä tilanteesta toisarvoiselta.²³ Maahan laittomasti tulleet olivat kuitenkin Neuvostoliitossa oleskelevista suomalaisista heikoimmassa ja turvattomimmassa asemassa: heitä ei kohdeltu poliittisina pakolaisina, eikä kaikilla ollut ammattitaitoa, joka olisi tehnyt heistä erityisen hyödyllisiä neuvostoyhteiskunnan rakentamiselle. Viranomaisten kohtelu ja käytännön elinolosuhteet vaihtelivat alueellisesti, joten osin siirtolaisten kohtaloa määrittäti sattuma. Monet pettyivät saamaansa kohteluun jo heti alkuun ja yrittivät palata Suomeen joko laillisin keinoin tai salatein jo heti 1930-luvun alkuvuosina.²⁴

Yhtä kaikki on selvää, että Stalinin johtamassa Neuvostoliitossa valtaosa suomalaisista joutui kärsimään tavalla tai toisella. Joukkosiirtolaisuuden edetessä alkoi kuulua yhä enemmän tietoja myös äärimmäisen huonoista olosuhteista: ala-arvoisesta ravinnosta, nälästä ja taudeista. Useimmat siirtolaiset joutuivat raskaaseen pakkotyöhön.

¹⁹ Kostiainen 1988, 102–103.

²⁰ Esim. Kajaanin edustuksen tilannekatsaus n:o 9 syyskuulta 1932, XVI A6.4, EK-Valpo I, KA.

²¹ Vihavainen, Timo: *Stalin ja suomalaiset*. Otava, Helsinki 1998. 109.

²² Esim. Oulun alaostaston tilannekatsaus n:o 12 joulukuulta 1931, XVI 6.2, EK-Valpo I, KA.

²³ Esim. Joensuun edustuksen tilannekatsaus n:o 1 tammikuulta 1932, XVI 6.2, EK-Valpo I, KA.

²⁴ Vihavainen 1998, 109–111.

Tyytymättömyytensä ilmaisseet lähetettiin vankileireille.²⁵ Traagisimmat tapahtumakulut liittyvät vuosien 1937–1938 suureen terroriin eli ns. Stalinin vainoihin, jotka kohdistuivat erityisesti Neuvostoliiton kansallisiin vähemmistöihin, muiden ohella suomalaisiin.²⁶ Nälän ja tautien lisäksi suomalaisia kuoli teloitettuina. Esimerkiksi yli tuhat suomalaista siirtolaista kuoli Uralilla vuosina 1937–1938.²⁷

Neuvostoliittoon suuntautuneen laittoman siirtolaisuuden ilmiötä tarkastellessa on muistettava se, ettei lähtöpäätös ollut yksilölle niin dramaattinen, kuin miltä se saattaa nykypäivästä tarkastellen vaikuttaa. Suomeen palannut Kalle Lehto aloitti muistelmansa toteamalla: ”En olisi silloin uskonut, jos joku olisi sanonut, että tuo varhainen aamu syyskuun seitsemäntenä 1932 olisi merkittävin hetki elämässäni.”²⁸

Aiemmassa tutkimuksessa lamakauden siirtolaisia on vakiintunut kuvaamaan termi *loikkari*. Sen käyttö on ollut sinänsä perusteltua, koska aikalaiset käyttivät 1930-luvulla sanaa nimenomaan kuvaamaan valtioiden rajojen yli loikkaavia.²⁹ Sanaa käytettiin aikalaisaineistoissa myös esimerkiksi muodoissa ”yliloikkari” tai ”rajaloikkari”. Kostiainen on ottanut tutkimuksessaan huomioon sanaan liittyvän negatiivisen arvolatauksen.³⁰ Lamakauden laittomaan muuttoliikkeeseen viitataan Yleisessä suomalaisessa asiasanastossa termillä ”loikkarit”, mutta olen kuitenkin itse päättänyt pyrkiä välttämään loikkari-sanaa viitatessani yksilöihin heidän leimautumisensa välttämiseksi. Samankaltaisista syistä käytän ilmiötä kuvatessani käsitettä ”laiton siirtolaisuus” – se kuvaa ilmiön toimintaa ja luonnetta – mutta yksilöistä en käytä käsitettä ”laiton siirtolainen”.

²⁵ Esim. Rislakki & Lahti-Argutina 1997, 47–60.

²⁶ Rittersporn, Gábor T.: ”Vahingolliset ainekset”, ”vaaralliset vähemmistöt” ja bolševikkien levottomuus. *Joukkotoimet 1937–1938 ja etninen kysymys*. Teoksessa *Yhtä suurta perhettä. Bolševikkien kansallisuuspolitiikka Luoteis-Venäjällä 1920–1950-luvuilla*, 111–136. Toim. Vihavainen, Timo & Takala, Irina. Aleksanteri-instituutti, Helsinki 2000. 111–117.

²⁷ Rislakki & Lahti-Argutina 1997, 9.

²⁸ Lehto, Kalle: *Vastavallankumouksellinen*. Tammi, Helsinki 1995. 7.

²⁹ Kostiainen 1988, 21.

³⁰ Mt.

1.3 Lamakauden siirtolaisuuden relevanssi

Lama-ajan siirtolaisilmion tutkimuksen relevanssiin liittyy nykypäivänä niin yhteiskunnallisia kuin yhteiskunta- ja historiatieteellisiäkin näkökulmia. Siirtolaisuuden historian tutkiminen ja uudelleenarviointi on aiheellista tänä päivänä monestakin syystä. Viime vuosien suurimpiin yhteiskunnallisiin keskusteluihin lukeutunut ”siirtolaiskriisi” on synnyttänyt, kuten sosiologi Zygmunt Bauman huomauttaa, ylitsepursuavan määrän uutisia, poliittisia puheita ja internetkeskustelua.³¹ Vallinnut paniikinomainen keskustelu vaikuttaa ainakin Suomessa rauhoittuneen, mutta yhteiskunnallisena kysymyksenä siirtolaisuus on edelleen merkittävä, sekä Suomessa ja Euroopassa että globaalillakin tasolla. Lisäksi siirtolaisuuden tutkimuksen kentällä on 1990-luvulta lähtien käyty keskustelua siirtolaisuuden luonteesta globalisoituneessa maailmassa. Neuvostoliittoon suuntautuneesta laittoman siirtolaisuuden ilmiöstä voidaan hakea näkökulmia yhteiskunnallisesti tärkeisiin keskusteluihin ja tieteelliseen debattiin.

Historiantutkimuksen näkökulmasta tutkimusaiheen valintaa voidaan tarkastella myös tutkimusetiikan kannalta. Nyt, kun Suomen satavuotisen itsenäisyyden juhlinta on päättynyt, on kenties paikallaan pohtia myös unohdettuja aiheita maan historiassa. Suomalaisen yhteiskunnan kahtia jakaneesta sisällissodasta on nyt sata vuotta, ja keskusteluun voidaan ottaa mukaan myös sen jälkeensä jättämät jännitteet ja arvet, joilla oli osansa siirtolaisilmiössä. Voidaan ajatella, että vaiettuja ja unohdettuja ilmiöitä on tärkeää tuoda esiin, etenkin jos niihin liittyy järjestelmällisesti kärsimystä ja traagisia ihmiskohtaloita. Menneisyyden moniäänisyyden ja tavallisten ihmisten unohdettujen kohtaloiden valitseminen tutkimuksen kohteeksi on tutkimuseettisesti perusteltua.³² Herkkiin aiheisiin liittyy myös käytännön tutkimuseettisiä kysymyksiä, joita käsittelem seuraavassa luvussa.

Henkilökohtaisella tasolla kiinnostukseni Neuvostoliittoon suuntautunutta laitonta siirtolaisuutta kohtaan herätti sukulaisuussuhde. Äitini äidin isä oli yksi Neuvostoliittoon laitonta väylää lähteneistä: hän lähti Viipurista kesällä 1931.

³¹ Bauman, Zygmunt: *Strangers at Our Door*. Polity, Cambridge 2016. 1.

³² Frigren, Pirita: *Tirkistelyä vai ymmärryksen lisäämistä? Historiantutkija arkaluontoisista asioista kirjoittamassa*. Teoksessa *Historiantutkimuksen etiikka*, 51–70. Toim. Lidman, Satu – Koskivirta, Anu – Eilola, Jari. Gaudeamus, Helsinki 2017. 55–57.

Sukulaissuhde ei kuitenkaan ole antanut minulle ennakko-oletuksia siirtolaisilmiöstä tai siirtolaisista, koska hänen kohtalostaan ei tiedetty eikä aiheesta ole siksi juurikaan puhuttu perheessämme. Tutkimuseettisistä syistä tämä suhde on kuitenkin tehtävä näkyväksi ja tuotava lukijan arvioitavaksi. Kandidaatintutkielmaani tehdessäni löysin isoisoisäni henkilömapin Etsivän keskuspoliisin arkistomateriaalin joukosta. Mappi oli luotu, koska aineistoa oli kertynyt hänen vasemmistolaisesta toiminnastaan 1920-luvulla. Mapista kuitenkin löytyi myös tietoja hänen vaiheistaan Suomesta lähdön jälkeen. Isoisoisäni oli ilmeisesti pian maahantulon jälkeen karkotettu Siperiaan Irkutskin alueelle. Etsivän keskuspoliisin tietojen mukaan hän olisi selvinnyt Stalinin vainoista ja tulleen jopa talvisodan jälkeen takaisin Karjalan alueelle, mutta tietojen todenperäisyydestä on vaikea olla varma. Isoisoisäni kohtalo on jäänyt tuntemattomaksi, mutta hänen kerrotaan olleen ”mielipiteiltään hiukan kommunisti, mutta ei oikein tyytyväinen Venäjällä oloonsa.”³³

³³ Etsivän keskuspoliisin henkilömappi (vuonna 1885 syntynyt mies), EK-Valpo I, KA. Tarkemmat tiedot tutkijalla.

2 Tutkimusasetelma

Neuvostoliittoon suuntautunut laitton muuttoliike on tutkimuskohteena kiinnostava mutta haastava. Tarkastelen muuttoliikettä siirtolaisilmiönä, mikä vaikuttaa tutkimuksen rajaukseen ja teoreettisen viitekehyksen rakentamiseen. Tutkimusaineistoon läheisesti nojautuva lähestymistapa sijoittaa muuttoliikkeen osaksi Suomen yhteiskunnallista kehitystä, josta voi myös paljastua mielenkiintoisia seikkoja. Tällä tavoin tutkimukseni yhdistyy osaksi sosiaalihistorian tutkimusperinnettä. Laittomaan muuttoliikkeeseen ja sitä kuvaavaan aineistoon liittyy tiettyjä erityispiirteitä, jotka on otettava huomioon menetelmällisesti. Näihin seikkoihin syvennyn seuraavissa alaluvuissa, joissa käsitelen tutkimukseni lähtökohtia: tutkimusongelmaa, tutkimuksen metodologiaa, aineistoa ja teoreettista viitekehystä.

2.1 Tutkimusongelma ja tutkimuksen rajaus

Suomesta Neuvostoliittoon suunnanneiden siirtolaisten määrä kasvoi miltei räjähdysmäisesti keväällä ja kesällä 1931 suureksi laittomaksi joukkoliikkeeksi muutaman kuukauden aikana. Huippuaika kesti alle kaksi vuotta, minkä jälkeen ilmiö hiipui myös verraten nopeasti. Lamaa on pidetty Neuvostoliittoon suuntautuneen muuttoliikkeen taustana, mutta väestöliikkeen hiipuminen ei vaikuta täsmäävän laman vaikutusten ajallisen keston kanssa. Taloudellisten tekijöiden lisäksi ilmiössä vaikuttavat selvästi myös erilaiset poliittiset ja yhteiskunnalliset tekijät. Vaikka suuren laman levittämä työttömyys ja suomalaisen yhteiskunnallisen ilmapiirin vahvistunut oikeistolaisuus vaikuttavat selittävän työläisten maastamuuttoa yleisellä tasolla, on tärkeää ymmärtää tarkemmin ilmiössä vaikuttaneita mekanismeja.

Tutkimukseni tarkoituksena on hahmottaa tarkka kuva Neuvostoliittoon suuntautuneesta laittomasta muuttoliikkeestä siirtolaisilmiönä. Pyrin hahmottamaan teoreettisen tason mallin ilmiöstä. Mallin syventämiseksi ja ilmiön yksilöllisten piirteiden hahmottamiseksi teen lisäksi vertailevan katsauksen yleisempiin kansainvälistä siirtolaisuutta kuvaaviin teorioihin ja siirtolaisuushistoriaan.

Tutkimuksessani kysyn:

1. Minkälaiset tekijät vaikuttivat lamakauden laittoman muuttoliikkeen syntymisessä, kasvussa ja hiipumisessa?
 - a. Minkälainen teoreettinen malli muuttoliikkeessä vaikuttaneista tekijöistä voidaan muodostaa?
 - b. Millä tavoin tekijät vaikuttivat ilmiössä ja suhteessa toisiinsa?
2. Millä tavoin lamakauden laiton muuttoliike on tulkittavissa suhteessa aiempaan siirtolaisuutta käsittelevään tutkimukseen?
 - a. Millä tavoin muuttoliikettä voidaan selittää ja tulkita siirtolaisuuden tutkimuksen teoreettisen tiedon näkökulmasta?
 - b. Miten muuttoliike sijoittuu teoreettisen tarkastelun valossa osaksi siirtolaisuuden historiaa?

Tutkimukseni rajaus ei ole tutkimusongelman vuoksi ajallinen tai alueellinen, vaan temaattinen. Koska käsittelen tiettyä siirtolaisuuden aaltoa siirtolaisilmiönä, on otettava huomioon sekä historiallinen tausta että muut mahdolliset samanaikaiset yhteiskunnalliset prosessit, joilla on voinut olla vaikutusta ilmiöön. Siirtolaisten oloja Neuvostoliitossa käsittelen siinä määrin, kuin niillä vaikuttaa olevan merkitystä muuttoliikkeen kannalta, mutta yritän myös luoda yleiskuvan siirtolaisten kohtalosta.

2.2 Aiempi tutkimus

Neuvostoliittoon suuntautuneen siirtolaisilmiön urauurtavan perusteoksen *Loikkaarit* kirjoitti siirtolaisuuden historiaan perehtynyt Auvo Kostiainen, nykyinen professori emeritus. Vuonna 1988 julkaistussa teoksessa Kostiainen käsittelee ilmiötä kokonaisuudessaan monesta näkökulmasta.³⁴ Tutkimukseni kannalta Kostiaisen teos on keskeisessä roolissa.

Akateemisella kentällä muita merkittävämpiä tutkimuksia ei olekaan tehty. Muuttoliikettä on käsitelty joissain artikkeleissa³⁵ ja sivuttu suomalaisten itään

³⁴ Kostiainen 1988.

³⁵ Lackman, Matti: *Oliko Neuvosto-Karjala 1930-luvun pula-ajan El Dorado? – suomalaisten siirtolaisten kokemuksia ja näkemyksiä*. Teoksessa *Historioitsija – taaksepäin katsova profeetta. Mauno Jokipiille omistettu juhlaKirja*, 215–242. Studia Historica Jyväskyläläisiä 30. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 1984.

suuntautunutta siirtolaisuutta tai Neuvostoliiton suomalaisia käsittelevissä teoksissa³⁶. Tutkimukseni kannalta toinen tärkeä teos on tutkivien journalistien Jukka Rislakin ja Eila Lahti-Argutinan teos *Meillä ei kotia täällä*, joka ei tosin ole akateeminen tutkimus, mutta kuitenkin tarkkaan arkistotyöhön ja Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen avautuneisiin aineistoihin perustuva teos.³⁷ Amerikansuomalaisten muuttoliikettä Neuvostoliittoon ovat tutkineet esimerkiksi Alexey Golubev ja Irina Takala³⁸ sekä Reino Kero³⁹.

Tutkimukseni pohjautuu kandidaatintutkielmassani aloittamaani työhön.⁴⁰ Tutkielmassani käsitelin myös siirtolaisilmiön taustalla vaikuttavia syitä, ilmiön hahmottamista yhteiskunnassa ja siirtolaisten motiiveja lähtöön, joten nyt tarkoitukseni on syventää ja laajentaa tarkastelun tasoa. Koska aiheesta ei ole tehty suurta määrää akateemista tutkimusta, tuon esiin myös Niina Iisakkilan poliittisen historian kandidaatintutkielman siirtolaisilmiön käsittelystä Neuvostoliiton suomenkielisessä lehdistössä.⁴¹

Neuvostoliittoon suuntautuneen laittoman muuttoliikkeen ja muun suomalaisen siirtolaisuuden historian lisäksi tutkimukseni ottaa osaa laajemmin siirtolaisuuden tutkimuksen kentällä käytävään keskusteluun, mitä käsitelen tuonnempana.

³⁶ Esim. Vihavainen 1998; Nevalainen, Pekka: *Punaisen myrskyn suomalaiset. Suomalaisten paot ja paluumuutot idästä 1917–1939*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2002; И. Р. Такала: *Финны в Карелии и в России. История возникновения и гибели диаспоры*. Журнал «Нева», Санкт-Петербург 2002; Engman 2005.

³⁷ Rislakki & Lahti-Argutina 1997.

³⁸ Golubev, Alexey & Takala, Irina: *The Search for a Socialist El Dorado. Finnish Immigration to Soviet Karelia from the United States and Canada in the 1930s*. Michigan State University Press, East Lansing 2014.

³⁹ Kero, Reino: *Neuvosto-Karjalaa rakentamassa. Pohjois-Amerikan suomalaiset tekniikan tuojina 1930-luvun Neuvosto-Karjalassa*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1983.

⁴⁰ Urmas, Taneli: *”Perkelettäkö minä täällä lapiolla maata kaivamaan!” Neuvostoliittoon suuntautuneen laittoman suomalaissiirtolaisuuden taustat ja lähtijöiden motiivit*. Talous- ja sosiaalhistorian opinnäytetyö, Helsingin yliopisto 2015.

⁴¹ Iisakkila, Niina: *Neuvostoliittoon työttömyyttä ja nälkää pakoon. Laittomat suomalaissiirtolaiset Neuvostoliiton suomenkielisissä lehdissä 1932*. Poliittisen historian opinnäytetyö, Helsingin yliopisto 2013.

2.3 Tutkimuksen metodologia, aineisto ja teoreettinen viitekehys

Neuvostoliittoon suuntautunut laitton siirtolaisuus tutkimuskohteena määrittää jo itsessään tutkimusotteen valintaa ja määrittelyä. Ilmiön laitton ja vaiettu luonne on vaikuttanut sen hahmottamiseen ja sitä kuvaavan aineiston syntymiseen niin sen tapahtuma-aikana kuin sen jälkeen. Sen kohdalla ei ole myöskään syntynyt tutkimusperinnettä, johon nojata. Kuinka vaiettuja ja unohdettuja historiallisia ilmiöitä tulisi siis lähestyä? Millaisilla keinoilla piiloon jäänyt menneisyys voidaan tavoittaa? Pyrin vastaamaan tähän ongelmaan tutkimusotteella, jossa tutkimuksen metodologia, aineisto ja teoreettinen viitekehys ovat keskeisessä osassa ja keskenään läheisessä suhteessa.

Piilotettujen ja näkymättömien yhteiskunnallisten ilmiöiden tutkimukseen liittyviä menetelmällisiä kysymyksiä on käsitelty Antti Häkkisen ja Mikko Salasuon toimittamassa teoksessa *Salattu, hävetty, vaiettu*.⁴² Heidän mukaansa yhteiskunnan yleisesti hyväksytyn ja julkisen tason alla on ja on ollut lukematon määrä näkymättömiä ilmiöitä ja rakenteita, joiden tavoittaminen vaatii kulloinkin erilaisia lähestymistapoja. Yleensä niiden tutkimisen ydinongelma liittyy kuitenkin tutkimusaineiston luonteeseen. Salatut, hävetyt ja vaietut ilmiöt eivät yleensä ”puhu” itse, eli eivät tuota aineistoja omasta näkökulmastaan. Ilmiöitä käsittelevät aineistot ovat yleensä pirstaleisia ja epäsuoria, ja niitä saattavat vääristää esimerkiksi viranomaisten tai median näkökulmat, jotka heijastelevat enemmän yhteiskunnan yleisiä arvoja ja diskursseja kuin ilmiöiden ja rakenteiden omaa sisäistä logiikkaa. Yleisten käsitysten taakse on kuitenkin Häkkisen ja Salasuon mukaan mahdollista nähdä erilaisista näkökulmista syntyneiden aineistojen avulla. Aineistoista on etsittävä yhdistäviä tekijöitä, vihjeitä ja yksityiskohtia, joiden avulla voidaan tehdä päätelmiä tutkittavasta ilmiöstä abduktiivisesti, rakenteita sekä sisäisiä ja ulkoisia suhteita kuvaten. Tutkijan on pyrittävä kyseenalaistamaan käyttämänsä käsitteet ja olemaan avoin mutta kriittinen aineistosta nouseville johtolangoille.⁴³

⁴² Häkkinen, Antti & Salasuo, Mikko (toim.): *Salattu, hävetty, vaiettu. Miten tutkia piilossa olevia ilmiöitä*. Vastapaino, Tampere 2015.

⁴³ Häkkinen, Antti & Salasuo, Mikko: Johdanto teokseen *Salattu, hävetty, vaiettu. Miten tutkia piilossa olevia ilmiöitä*. 9–17. Vastapaino, Tampere 2015. 11–14.

Menetelmällisesti on pohdittava myös tutkimuseettisiä kysymyksiä. Niitä liittyy sekä historian tutkimukseen ylipäätään, että vaiettuihin ja traagisiin ilmiöihin erityisesti. Historiantutkimuksen piirissä katsotaan nykyään, että samalla tavoin kuin elossa olevien henkilöiden kohdalla, myös jo kuolleiden henkilöiden elämää käsiteltäessä on tehtävä tutkimuseettisiä valintoja. Vanhempaa historiaa tutkittaessa kysymys ei ole yksityisyydensuojaan liittyvästä juridisesta näkökulmasta, vaan ihmisarvoisesta kohtelusta myös kuoleman jälkeen. Arkistojen aineistoja ei ole yleensä alun perin luotu tutkimuskäyttöä varten. Viranomaisaineistojen kohdalla ihmiset eivät ole itse välttämättä tietäneet tai antaneet suostumustaan tietojensa käyttöön. Kirjelmateriaalin kohdalla yksityishenkilöt ovat tuskin miettineet sen päätymistä tutkijan käyttöön vuosikymmeniä myöhemmin. Arkaluonteista tai vaikeaa historiaa käsiteltäessä on kunnioitettava ihmisten toimijuutta ja valintoja.⁴⁴

Käytännön tasolla suojaan tutkimukseni kohteiden yksityisyyttä anonymisoimalla heidän henkilötietonsa osin tai kokonaan. Poikkeuksena ovat aineiston kaunokirjalliset muistelmateokset, joita siirtolaiset ovat julkaisseet. Muistelmakirjailijoina he ovat asettuneet julkisuuden piiriin.

Neuvostoliittoon suuntautuneen muuttoliikkeen kohdalla on otettava huomioon myös erityisellä tavalla sen traagisuus. Siirtolaiset kokivat kovia ja kärsivät, monet menehtyivät väkivaltaisesti. Kuten totesin kandidaatintutkielmassani, pettymys, katumus ja katkeroituminen värittivät joidenkin siirtolaisten kokemuksia.⁴⁵ Tähän liittyen on pohdittava erityisesti Neuvostoliiton totalitaristisen historian kuvaamista. On tasapainoiltava tutkimuksen kohteiden kunnioittamisen ja paikoitellen äärimmäisenkin kärsimyksen kuvaamisen välillä. Samalla myös totalitaristista, usein mielivaltaista neuvostojärjestelmää ja sen tuottamaa kärsimystä on pystyttävä kuvaamaan analyttisesti. Kirsi Vainio-Korhonen huomauttaa, että historian tutkija ei saa missään tapauksessa esittää tutkimuksensa tuloksia arvostelevasti, asenteellisesti tai epäkunnioittavasti.⁴⁶

⁴⁴ Vainio-Korhonen, Kirsi: *Vastuullinen historia*. Teoksessa *Historiantutkimuksen etiikka*, 29–47. Toim. Lidman, Satu – Koskivirta, Anu – Eilola, Jari. Gaudeamus, Helsinki 2017. 31–43.

⁴⁵ *Urmas* 2015, 35.

⁴⁶ Vainio-Korhonen 2017, 29.

2.3.1 Äänet ja näkökulmat: tutkimusaineisto

Neuvostoliittoon suuntautunut siirtolaisaalto tuotti tapahtuessaan laajuutensa ja luonteensa vuoksi paljon tutkimustarkoituksiin soveltuvaa aineistoa, joka kuitenkin on vahvasti fragmentoitunutta. Tutkimukseni näkökulmasta valtaosa aineistosta myös kuvaa ilmiötä kuitenkin tavalla tai toisella värittyneellä tai vääristyneellä tavalla. Jokaiseen aineistotyyppiin liittyy erilaisia ominaispiirteitä, jotka on otettava menetelmällisesti huomioon.

Tutkimusasetelmani vastaa aineiston kannalta Antti Häkkisen helsinkiläisen alaluokan ja alamaailman historiallista tutkimusta. Häkkisen tutkimusasetelmassa aineistoa on olemassa ”vain massiivinen kontrolliaineisto, mutta vain vähän omakohtaisia kertomuksia, kokemuksia tai muistelmia.”⁴⁷ Neuvostoliittoon suuntautuneen laittoman muuttoliikkeen tutkimuksen kannalta määrällisesti suurin aineistokokonaisuus on ilmiötä valvoneen viranomaisen, Etsivän keskuspoliisin (EK) tuottama aineisto. Häkkisen mukaan viranomaisaineistoja tutkittaessa on muistettava, että niissä heijastuvat viranomaisen rooli ja käsitykset.⁴⁸

Etsivä keskuspoliisi toimi Suomen valtiollisena poliisiviranomaisena vuosina 1919–1938. Valtionpoliisina sen tehtävänä oli turvata Suomen poliittista yhteiskuntajärjestelmää eli toimia valtiovallan poliittisen kontrollin välineenä.⁴⁹ Itsenäisen Suomen ensimmäisinä vuosikymmeninä tämä tarkoitti sitä, että käytännössä EK keskittyi pääasiassa kommunistisen toiminnan estämiseen ja kitkemiseen.⁵⁰ EK:n toiminnan sisällön ja rakenteen voidaan nähdä olevan perintöä suomalaisaktivismista, jääkäri liikkeestä ja sisällissodan valkoisen puolen toiminnasta.⁵¹ EK:n henkilökuntaan kuuluikin paljon sisällissodan valkoisia, suojeluskuntalaisia ja jääkäreitä. Aiemman tutkimuksen perusteella on esitetty, että EK:n työntekijät sijoituivat poliittisella kartalla

⁴⁷ Häkkinen, Antti: *Kaupungin reunoilla. Helsinkiläistä alamaailmaa etsimässä*. Teoksessa *Salattu, hävetty, vaiettu. Miten tutkia piilossa olevia ilmiöitä*, 21–50. Toim. Häkkinen, Antti & Salasuo, Mikko. Vastapaino, Tampere 2015. 26.

⁴⁸ Häkkinen 2015, 27.

⁴⁹ Lackman, Matti: *Etsivä keskuspoliisi 1919–1937*. Teoksessa *Turvallisuuspoliisi 75 vuotta 1919–1994*, 11–100. Toim. Simola, Matti & Salovaara, Jukka. Sisäasiainministeriö, Helsinki 1994. 11, 24.

⁵⁰ Lackman 1994, 33.

⁵¹ Mt., 11–12.

pääasiassa keskivertoporvarista oikeistolaisempaan suuntaan.⁵² Tämä seikka on otettava huomioon Etsivän keskuspoliisin tuottamaa materiaalia tarkastellessa.

Etsivä keskuspoliisi seurasi liikehdintää itärajalla yhdessä rajavartiolaitoksen kanssa, koska kommunistien salaista etappitoimintaa pidettiin huolestuttavana. Laittoman siirtolaisuuden muodostuessa ilmiöksi EK seurasi tarkasti sen kehitystä mahdollisia poliittisia tarkoituksia ja vaikutuksia silmällä pitäen. EK käytti kaikkia käytössään olevia toimintatapoja tiedon saamiseksi ilmiöstä. Se kuulusteli pidätettyjä, seurasi sisäasiainministeriön poikkeusluvalla postiliikennettä, käytti tiedottajiaan eli ”vasikoita” sekä teki yhteistyötä esimerkiksi tavallisen poliisin, rajavartiolaitoksen, ulkoasiainministeriön ja muiden maiden viranomaisten kanssa.⁵³ EK:n siirtolaisuusaallon seuraamista käsittelevän materiaali – noin 1400 (erikokoista) sivua raporteja, kirjelmiä, pöytäkirjoja, muistiinpanoja ja lehtileikkeitä – on koottu Kansallisarkistossa viiteen asiamappiin.⁵⁴ Tästä materiaalista kokosin tutkimustani varten 685 sivua käsittävän viranomaisaineistokokonaisuuden, josta jätin pois informaatioisällöltään köyhemmät, toimenpiteitä kuvaavat dokumentit. Oman aineistokokonaisuutensa muodostin lehtileikkeistä, joista lisää tuonnempana. EK:n asiamappeihin sisältyy myös muiden hallinnon tahojen, kuten Suomen pääkonsulinviraston Leningradissa (jonka virallinen nimitys oli Pietarin pääkonsulinvirasto), tuottamia raporteja.

Kontrolliaineiston lisäksi löytyy sentään joitain omakohtaisia kokemuksia ja muistelmia. Kuten Häkkisenkin tutkimusasetelmassa, niitä on kuitenkin huomattavan vähän verrattuna viranomaisnäkökulmasta tuotettuun aineistoon, mikä kuvastaa ilmiön vaiettua luonnetta. Olen onnistunut löytämään yhden ainoan arkistoidun Työväen Muistitietotoimikunnan vuonna 1993 tekemän haastattelun, jossa vuonna 1910 syntynyt ja vuonna 1932 Neuvostoliittoon lähtenyt mies kuvaili kokemuksiaan.⁵⁵ Lisäksi Jukka Rislakki luovutti käyttöni muistiinpanojaan siirtolaisten haastatteluista, jotka tehtiin hänen ja Eila Lahti-Argutinan vuoden 1997 teosta varten.⁵⁶

⁵² Lackman 1994, 28.

⁵³ Mt., 30–36, 43.

⁵⁴ XVI A6.1–5 Siirtolaisuus Venäjälle, EK-Valpo I, KA.

⁵⁵ Vuonna 1910 syntyneen miehen haastattelu, Työväen Muistitietotoimikunta, sidos 264, keräelmä 4092, TA.

⁵⁶ Jukka Rislakin arkisto. Aineistoa ollaan Rislakin mukaan siirtämässä Kansan Arkistoon.

Ainakin neljä laman yhteydessä Neuvostoliittoon lähtenyttä siirtolaista on kirjoittanut muistelmateoksia kokemuksistaan. Informatiivisia ja reflektioivia muistelmateoksia ovat Aimo Salmisen *Kuljin Stalinin Siperiaa*⁵⁷ ja *Paluu Stalinin Siperiasta*⁵⁸, Tauno Flinkmanin *Neljästi karkuteilla*⁵⁹ sekä Kalle Lehdon *Vastavallankumouksellinen*⁶⁰. Muistelmissaan nämä entiset siirtolaiset kuvailevat jokainen omalla tavallaan lähtöään ja kokemuksiaan. Edellä mainittujen lisäksi siirtolaisuudesta on kirjoittanut Kaarlo Hartikainen kirjailijanimellä Juho Harri julkaistuissa muistelmissaan *Kirottujen tarina*.⁶¹ Hartikaisen kokemukset vaikuttavat poikkeuksellisilta, jopa erikoisilta, ja hänen kirjoitustyyliinsä eroaa muiden siirtolaismuistelijoiden tyylistä. Hän ei kuvaile omia päätöksiään tai tuntemuksiaan eikä esimerkiksi mainitse eksplisiittisesti 1930-luvun lamaa lainkaan.

Siirtolaisten omakohtaisia kokemuksia tarkasteltaessa on pidettävä mielessä, minkälaista tietoa haastattelu- ja muistelmataimaineistoista on mahdollista saada. Muistitietotutkimuksen perinteessä korostetaan, että muistelemalla tuotettu tieto kertoo enemmän menneiden kokemusten merkityksestä muistelijalle kuin välttämättä historiallisista tosiseikoista.⁶² Muistitiedon käyttö historiantutkimuksen lähteenä vaatii lähtökohdakseen kertojan tavan muistaa ja kertoa. Tutkijan on huomioitava kaksitahoinen problematiikka: on perusteltava ja erotettava toisistaan muistelijan suhde kertomaansa ja tutkijan suhde muistelijan kertomaan.⁶³ Tutkimuksessani rinnastan menetelmällisesti kaunokirjalliset muistelmateokset kirjoitettuun muistitietoon, jota kerätään usein esimerkiksi kilpakirjoitusten muodossa. Muistelmat ja kilpakirjoitukset eroavat lähtökohtaisesti tarkoitukseltaan ja julkisuuden tasoltaan, mutta toisaalta yhtymäkohtia on paljon. Molempia yhdistää muistelevan kirjoittamisen prosessi ja halu

⁵⁷ Salminen, Aimo: *Kuljin Stalinin Siperiaa*. Akateeminen Kustannusliike, Helsinki 1964.

⁵⁸ Salminen, Aimo: *Paluu Stalinin Siperiasta*. Akateeminen Kustannusliike, Helsinki 1965.

⁵⁹ Flinkman, Tauno: *Neljästi karkuteilla. Muistelmia 22 vuoden vankeusajalta Neuvostoliitosta*. Tammi, Helsinki 1957.

⁶⁰ Lehto 1995.

⁶¹ Harri, Juho: *Kirottujen tarina. Kertomus todellisesta elämästä*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo – Helsinki 1937.

⁶² Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina: *Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä*. Teoksessa *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*, 25–48. Toim. Fingerroos, Outi – Haanpää, Riina – Heimo, Anne – Peltonen, Ulla-Maija. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2006. 33.

⁶³ Kalela, Jorma: *Muistitiedon näkökulma historiaan*. Teoksessa *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*, 67–92. Toim. Fingerroos, Outi – Haanpää, Riina – Heimo, Anne – Peltonen, Ulla-Maija. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2006. 75.

tuoda syystä tai toisesta julki omakohtaisia kokemuksia. Kirjoittamalla muisteleminen on yksityinen tilanne, mikä vaikuttaa muisteluun ja mahdollistaa muistelijalle valintojen tekemisen sen suhteen, mitä haluaa tuoda esiin.⁶⁴ On myös huomioitava, ettei esimerkiksi muistelmateoksissa kuvattua dialogia voi pitää sanatarkkana todisteena tapahtuneista keskusteluista. Niiden voidaan kuitenkin arvioida ilmentävän muistoja yleisestä ilmapiiristä.

Erilaisen henkilökohtaisen näkökulman luovat siirtolaisten sukulaisilleen ja tuttavilleen Neuvostoliitosta lähettämät kirjeet. Tutkimustani varten kokosin Siirtolaisuusinstituutin arkistosta ja Turun yliopiston yleisen historian siirtolaisuuskokoelmasta kirjeaineiston, joka koostuu 88 kirjeestä tai kirjeen osasta viidestä eri kirjeenvaihdosta.⁶⁵ Lisäksi kuvaa täydentävät Etsivän keskuspoliisin raportit, joissa lainattiin toisinaan pätkiä kirjeistä, joita EK saattoi sisäasiainministeriön poikkeusluvalla avata. Yksityishenkilöiden kirjeet paljastavat mielenkiintoisella tavalla tuokiokuvia ikään kuin ikkunoina niiden lähettäjien elämään ja olosuhteisiin. Kirjeitä tutkiessa on kuitenkin muistettava, ettei niiden sisältöä voi lukea sellaisenaan kirjaimellisesti, vaan niiden syntyyn vaikuttavat monenlaiset eri tekijät, kuten olosuhteet, tunteet ja tiedostamattomat toiveet sekä kirjeenkirjoittamisen tavat, normit ja konventiot. Kirjeiden tyyliin ja sisältöön vaikuttavat myös esimerkiksi kirjoittajan sukupuoli, ikä, koulutus ja kotiseutu.⁶⁶ Tutkimukseni kontekstissa kirjeissä heijastuu voimakkaasti lisäksi kirjoittajan maailmankatsomus. Valtaosassa kirjeaineistoni kirjeistä näkyy kirjoittajien työläistausta: sanojen oikeinkirjoitus ja välimerkkien käyttö eivät aina osu aivan kohdilleen, mikä johtuu todennäköisesti melko vähäisestä koulutuksesta pääosin ammattitaidottomien työläissiirtolaisten kohdalla. Kirjeiden historiallisessa tutkimuksessa tämän kaltaisia, kouluja käymättömiä tai alhaisen koulutustason kirjoittajia on kutsuttu itseoppineiksi tai kansankirjoittajiksi.⁶⁷ Poikkeuskin

⁶⁴ Pöysä, Jyrki: *Kilpakirjoitukset muistitietotutkimuksessa*. Teoksessa *Muistitietotutkimus. Metodologia kysymyksiä*, 221–244. Toim. Fingerroos, Outi – Haanpää, Riina – Heimo, Anne – Peltonen, Ulla-Maija. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2006. 228–234.

⁶⁵ Ark:no 025/2006, 024/2008, 004/2015, Siirtolaisuusinstituutin arkisto; kansio 3, Loikkarisiirtolaisuuden kokoelma, TYYH.

⁶⁶ Lahtinen, Anu – Leskelä-Kärki, Maarit – Vainio-Korhonen, Kirsi – Vehkalahti, Kaisa: *Kirjeiden uusi tuleminen*. Teoksessa *Kirjeet ja historiantutkimus*, 9–27. Toim. Leskelä-Kärki, Maarit – Lahtinen, Anu – Vainio-Korhonen, Kirsi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2011. 11–22.

⁶⁷ Keravuori, Kirsi: *Itseoppineet ihmiset kirjeenkirjoittajina. Perhekirjeenvaihtoa 1860-luvun saaristosta*. Teoksessa *Kirjeet ja historiantutkimus*, 163–191. Toim. Leskelä-Kärki, Maarit –

kirjeaineistosta löytyy: yksi lähettäjästä oli lehtimies ja kirjailija Werner K., joka kirjoitti leikittelevällä kielellä pitkiä, korusanoilla höystettyjä kirjeitä. Neuvostoliitosta lähetetyt kirjeet ovat tutkimukseni aineistona siinä erityislaatuista, että ne ovat myös oleellinen osa itärajan yli suuntautuneen laittoman siirtolaisuusaallon toimintaa.

Laittoman siirtolaisuuden aallosta kasvoi nopeasti niin huomattava ilmiö, että siihen reagoi viranomaisten lisäksi myös media. Sanomalehdistössä kirjoitettiin siirtolaisuuden huippuvuosina runsaasti niin uutisjuttuja kuin laajempia taustoittavia artikkeleita. Sanomalehtiaineiston kokosin tutkimustani varten Etsivän keskuspoliisin asiamapeista.⁶⁸ Sanomalehtiaineisto koostuu 276 lehtileikkeestä. EK seurasi, mitä mediassa siirtolaisilmiöstä kirjoitetaan. Se oli myös tärkeä viranomaistiedon välittäjä toimituksille, joten leikkeitä saatettiin kerätä myös uutisoinnin tarkkuuden seuraamiseksi. Ei voida olettaa, että asiamappeihin olisi kerätty kaikki siirtolaisilmiötä käsittelevät lehtijutut kaikista medioista, mutta sanomalehtiaineisto vaikuttaa kuitenkin tasapainoiselta. Leikkeitä on eniten porvarillisista ja sosiaalidemokraattisista lehdistä sekä valtakunnalliselta, maakunnalliselta että paikalliselta tasolta. Myös lapuanliikkeen Ajan Sana -lehteä (vuodesta 1932 IKL:n lehti Ajan Suunta)⁶⁹ seurattiin EK:ssa ahkerasti, raporttien viittausten perusteella enemmän luotettavana lähteenä kuin huolenaiheena. Yksittäisiä leikkeitä on myös muista suomalaisista sanomalehdistä, kuten muiden äärioikeistolaisten, suojeluskuntien ja pienviljelijöiden äänenkannattajista, sekä Ruotsin mediasta. Tehtävänsä mukaisesti EK seurasi myös Neuvostoliitossa julkaistuja suomenkielisiä lehtiä, kuten Vapautta ja Punaista Karjalaa.

Tutkimukseni kannalta aikalaismedia-aineiston kohdalla on otettava huomioon sen luonne. Vuosisadan alusta lähtien suomalainen sanomalehdistö oli luonteeltaan voimakkaasti puoluesidonnainen. Itsenäistymisen ja sisällissodan murrosvaiheen jälkeen lehtien puoluepoliittisuus kasvoi entisestään. Vaikka 1920-luvun loppua kohden myös kaupalliset tavoitteet alkoivat vaikuttaa sanomalehdistöön, oli maailmansotien

Lahtinen, Anu – Vainio-Korhonen, Kirsi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2011. 172–173.

⁶⁸ XVI A6.1–5 Siirtolaisuus Venäjälle, EK-Valpo I, KA.

⁶⁹ Ekman-Salokangas, Ulla – Aalto, Eeva-Liisa – Salokangas, Raimo (toim.): *Suomen lehdistön historia 5: Hakuteos Aamulehti – Kotka Nyheter. Sanoma- ja paikallislehdistö 1771–1985*. Kustannuskiila, Kuopio 1988. 22–23.

välisen ajan lehdistön tärkein piirre poliittisuus.⁷⁰ Ajan yhteiskunnallinen jakautuneisuus näkyy siitä syystä vahvasti myös siirtolaisaaltoa käsittelevissä uutisissa ja artikkeleissa. Näin sanomalehtiaineisto kuvaa enemmän yhteiskunnan ilmapiiriä ja vallitsevia arvoja kuin siirtolaisilmiötä itseään. On kuitenkin mahdollista, että tästäkin näkökulmasta voidaan löytää johtolankoja ilmiön toiminnasta, erityisesti suhteessa yhteiskunnan eri toimijoihin.

Tutkimukseni aineisto koostuu erilaisista aineistokokonaisuuksista, joiden kohdalla on otettava huomioon kullekin aineistotyypille spesifejä piirteitä. Eri aineistokokonaisuudet valaisevat Neuvostoliittoon suuntautunutta laittoman siirtolaisuuden ilmiötä erilaisista näkökulmista: aineistoja yhdistelemällä syntyy rikkaampi ja hedelmällisempi kuva kuin yhteen aineistoon nojautumalla.

Taulukko 1. Aineistotyypit ja niiden erityispiirteet

<i>Aineisto</i>	Mitä kertoo?	Mitä otettava huomioon?
<i>Viranomaisaineisto</i>	Muuttoliikkeen toiminta, viranomaisten reagointi ja suhtautuminen ilmiöön	Viranomaisten rooli ja tehtävät, yhteiskunnan jakautuneisuus
<i>Muistelmat ja muistitieto</i>	Siirtolaisten oma näkökulma; kokemukset muistoina	Muistamisen tavat; mitä muisteliija haluaa tuoda esiin
<i>Kirjeet</i>	Siirtolaisten oma näkökulma; kokemukset tuoreeltaan kirjoitettuina	Kirjoittamisen tavat; mitä kirjoittaja haluaa tuoda esiin
<i>Sanomalehtiaineisto</i>	Yhteiskunnan suhtautuminen ilmiöön	Lehdistön puoluepoliittisuus, yhteiskunnan jakautuneisuus

⁷⁰ Salokangas, Raimo: *Puoluepolitiikka ja uutisjournalismi muuttuvilla lehtimarkkinoilla*. Teoksessa *Sanomalehdistö suurlakosta talvisotaan*, 167–433. Suomen lehdistön historia 2. Toim. Tommila, Päiviö. Kustannuskiila, Kuopio 1987. 169–170.

2.3.2 Aineistosta nouseva teoria: grounded theory -menetelmän soveltaminen

Edellä käsittelin lamakauden siirtolaisilmiön luonteen vaatimaa metodologista pohjaa ja aineiston erityispiirteitä, jotka on otettava huomioon tutkimuksessa. Menetelmällisestä näkökulmasta on vielä pohdittava myös konkreettisempia seikkoja itse analyysin tekemiseen liittyen. Tutkimukseni päämääränä on hahmotella teoreettisen tason kuva ilmiössä vaikuttaneista ja sitä ohjanneista tekijöistä. Teorialähtöinen päättely olemassa olevia siirtolaisuuden teorioita suoraan aineistoon soveltaen ei sovellu vaietun ja vähän tutkitun aiheen tutkimiseen: tällöin olisi vaarana pahimmassa tapauksessa virheellinen tai epätarkka teoreettinen malli, tai vähintään jokin ilmiön toiminnan kannalta oleellinen aspekti voisi jäädä havaitsematta.

Empirian ja teoreettisen lähestymistavan yhdistämiseen pyrin soveltamalla analyysissäni grounded theory -menetelmän periaatteita. Grounded theory (GT) on laadullisen tutkimuksen menetelmä, jonka avulla pyritään rakentamaan aineistosta nouseva teoria tutkittavasta ilmiöstä. Menetelmän kehittäneet yhdysvaltalais sosiologit Barney G. Glaser ja Anselm L. Strauss hahmottelivat menetelmän pääpiirteet vuoden 1967 teoksessaan *The Discovery of Grounded Theory*, päämääränään sulkea ”nolostuttava kuilu” teorian ja empiirisen tutkimuksen välillä sosiologiassa.⁷¹ Teoksen julkaisemisen aikaan sosiologiassa oli vallalla voimakas kvantitatiivinen suuntaus, joka pohjautui yhteiskuntatieteissä vallitsevaan positivismiin aaltoon. Glaserin ja Straussin näkemyksen mukaan myös kvalitatiivinen tutkimus voi olla systemaattista ja toimia pohjana teorioiden rakentamiselle. Sittemmin GT on omaksuttu merkittäväksi osaksi yhteiskuntatieteiden metodologista kenttää.⁷²

GT on joukko systemaattisia, mutta joustavia strategioita ja suuntalinjoja, jotka ohjaavat aineiston keräämistä ja analysointia. Menetelmässä korostetaan aineiston ensisijaisuutta: se toimii pohjana rakennettavalle teorialle ja käsitteille. GT:llä kehitetään analyttisiä, käsitteellisiä kategorioita, jotka ominaisuuksineen kuvaavat tutkittavan ilmiön toimintaa abstraktilla tasolla. Kategoriat kehitetään aineistoa koodaamalla, eli nostamalla esiin

⁷¹ Glaser, Barney G. & Strauss, Anselm L.: *The Discovery of Grounded Theory. Strategies for Qualitative Research*. Aldine, Chicago 1967. vii–viii.

⁷² Charmaz, Kathy: *Constructing Grounded Theory. A Practical Guide Through Qualitative Analysis*. SAGE Publications, London 2006. 4–9.

ilmiön toimintaa kuvaavia havaintoja. Tutkimuksen edetessä kategorioita ja niiden välisiä suhteita kehitetään yhä tarkemmiksi ja yhä korkeammalle abstraktiotasolle.⁷³ Menetelmää kuvaillaan yleensä erilaisten työvaiheiden ja -tapojen kautta, mutta niiden erotteleminen toisistaan on kaikkien menetelmän teoreetikoiden mukaan keinotekoisia, koska tutkimus on ”dynaaminen ja sujuva prosessi”⁷⁴. GT:n teoreetikot korostavatkin oman menetelmällisen tien löytämistä ja tietyn ajattelutavan omaksumista tiukkojen sääntöjen noudattamisen sijaan.⁷⁵

Grounded theory -menetelmällä rakennettavan teorian osat ovat tutkittavaa ilmiötä kuvaavat käsitteelliset kategoriat, kategorioiden käsitteelliset ominaisuudet sekä kategorioiden ja niiden ominaisuuksien yleistetyt suhteet.⁷⁶ Glaserin ja Straussin määrittelemällä jatkuvan vertailun menetelmällä (*constant comparative method*) vertaillaan analyttisesti tutkimuksen jokaisessa vaiheessa aineistoa keskenään, syntyviä ja kehittyviä kategorioita sekä aineistoa keskenään ja kehittyneitä kategorioita jälleen aineistoon.⁷⁷ Päättely on siis abduktiivista, mutta aineistoon erittäin vahvasti pohjautuvaa: käytettävät käsitteet nousevat aineistosta, mutta tutkimuksen edetessä abstraktimmat käsitteet jäsentävät aineiston tarkastelua.

Neuvostoliittoon suuntautunut laitton siirtolaisuus tutkimuskohteena asettaa kuitenkin joitain rajoituksia, joita on otettava huomioon GT:n soveltamisessa. Menetelmän aineistokeskeisyys on itsessään sen vahvuus, mutta oman tutkimukseni hajanaisen ja pirstaleisen aineiston kohdalla se on myös haaste. GT:n menetelmäoppaissa ideaaliaineisto on itse tuotettu haastatteluaineisto, jonka kerääminen on olennainen osa menetelmää. Tutkimukseni ilmiö on ajallisesti liian kaukana menneisyydessä haastatteluaineiston keräämiseksi, koska sen itse kokeneita ei voi olla enää elossa merkittävässä määrin jakamaan kertomuksiaan ja kokemuksiaan. Tutkimukseni on siis valmiiksi olemassa olevan aineiston varassa. GT-oppaissa historiallisen aineiston käytöstä puhutaan jonkin verran. Glaser ja Strauss jopa rohkaisivat

⁷³ Charmaz 2006, 2–4.

⁷⁴ Strauss, Anselm & Corbin, Juliet: *Basics of Qualitative Research. Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. Toinen painos. SAGE Publications, Thousand Oaks – London – New Delhi 1998. 101.

⁷⁵ Glaser & Strauss 1967, 8; Strauss & Corbin 1998, 3, 13–14; Charmaz 2006, 9.

⁷⁶ Mt., 35.

⁷⁷ Mt., 105–133.

alkuperäisteoksessaan sosiologeja tarttumaan historialliseen aineistoon ei-perinteisenä aineistotyyppinä sosiologiselle tutkimukselle.⁷⁸ Myös Strauss ja Corbin viittaavat historiallisen aineiston käyttöön, mutta heidän oppaassaan sen rooli on pikemminkin tutkimusta täydentävä.⁷⁹ Glaserin ja Straussin mukaan erilaisia historiallisia dokumentteja käytettäessä on kuitenkin oltava varovainen. Tutkija saattaa kiintyä erityisen mielenkiintoiseen aineistoon, mikä saattaa vaarantaa teorian rakentamisen: parhaatkin aineistot on voitava hylätä, mikäli rakentuvan teorian johtolangat viittaavat johonkin toiseen suuntaan.⁸⁰

Käsitteellisiä kategorioita kehitettäessä nousee väistämättä esiin havaintoja ja kysymyksiä, joita on selvitettävä edelleen. GT:n suuntalinjojen mukaan tällaisia aukkoja paikataan teoreettisilla näytteenotoilla (*theoretical sampling*), eli keräämällä lisää aineistoa kehittyvää teoriaa samalla testaten.⁸¹ Koska lisäaineiston kerääminen on tutkimukseni kohdalla mahdotonta, olemassa olevaan aineistoon on kiinnitettävä erityisen tarkkaa huomiota johtolankojen etsimisessä. Joudun käytännössä myös turvautumaan yhteiskunnallista kontekstia käsittelevään tutkimuskirjallisuuteen käsitteellisten kategorioiden kehittämisessä sellaisissa teemoissa, jotka aineistosta nousevien johtolankojen perusteella vaikuttavat tärkeiltä, mutta joista aineisto ei kerro enempää. Voidaan olettaa, että siirtolaisilmiön taustalla vaikuttavat erilaisten laajojen yhteiskunnallisten rakenteiden kehityskulut, joiden ymmärtämiseen aineisto itsessään ei ole riittävä.

Teoreettista mallia rakentaessani pidän pääpainon aineistossa, jota kuitenkin täydennän tutkimuskirjallisuudella sitä vaativissa kohdissa. Eri aineistotyyppejä tutkimuskirjallisuuteen yhdistäen pyrin tarkastelutapaan, jolla on mahdollista nähdä siirtolaisilmiön toiminnan käsitteellinen kokonaiskuva aineistojen vinoumien ja aiemman tutkimuksen katvekohtien takana. GT-menetelmää soveltamalla kehitettävä teoria on periaatteessa luotettavuudeltaan korkea ja uskottava, koska teoria syntyy jatkuvassa suhteessa aineistoon – empiria ja teoria ovat siis jatkuvassa vuorovaikutuksessa.⁸² Lisäksi GT:n järjestelmällisyys, avoimuus ja kurinalaisuus

⁷⁸ Glaser & Strauss 1967, 161–183.

⁷⁹ Strauss & Corbin 1998, 52.

⁸⁰ Glaser & Strauss 1967, 168.

⁸¹ Mt., 45; Strauss & Corbin 1998, 201–215.

⁸² Glaser & Strauss 1967, 224–226.

kasvattavat tutkimuksen uskottavuutta, läpinäkyvyyttä ja toistettavuutta, hälventäen laadullisen tutkimuksen salaperäisyyttä.⁸³

2.3.3 Keskustelu siirtolaisuuden teoreettisen viitekehyksen kanssa

Tutkimukseni sijoittuu siirtolaisuuden tutkimuksen kenttään, joka on lähtökohtaisesti poikkitieteellinen ja monitieteinen. Siirtolaisuuden mekanismeja kuvaavia teorioita on hahmoteltu erilaisista tieteellisistä perinteistä käsin. Vilkasta keskustelua käydään esimerkiksi siirtolaisuuden luonteesta nykypäivän globalisoituneessa maailmassa. Tutkimukseni on tarkoitus osaltaan liittyä viimeaikaiseen teoreettiseen keskusteluun. Menetelmällisesti tutkimukseni kohdalla on kuitenkin otettava huomioon, millä tavoin keskustelu teoreettisen viitekehyksen kanssa voidaan tuoda osaksi tutkimusta.

Teoreettisen tutkimuskirjallisuuden merkityksestä tutkimusta tehdessä grounded theory -menetelmän teoretikot eivät ole aivan yksimielisiä. Straussin ja Corbinin mukaan tutkimuskirjallisuuden pariin tulisi kääntyä vasta valmiin teorian kanssa.

Tutkimuskirjallisuudesta kumpuavat ennakkokäsitykset nimittäin vaarantavat avoimen suhtautumisen aineistosta nousevalle informaatiolle.⁸⁴ Olen jo aiemmin, esimerkiksi tutkimusasetelmaa hahmotellessani, tutustunut siirtolaisuuden teoreettiseen keskusteluun ja käsitteisiin. Charmaz toisaalta huomauttaa, ettei tutkimusta voi kuitenkaan lähestyä ilman ennakkokäsityksiä tutkittavasta ilmiöstä ja sen kontekstista. Tutkimuksen tekeminen jopa vaatii tutkittavan ilmiön tuntemista, jotta tutkijan mielenkiinto voi ohjautua tärkeiden käsitteiden avulla sensitiivisesti hedelmälliseen suuntaan. Jokaisen ennakkokäsityksen on joka tapauksessa ansaittava paikkansa rakennettavassa teoriassa aineiston pohjalta.⁸⁵

Tutkimukseni on luonteeltaan GT:n suuntalinjoja noudattaen vaiheittainen: ensin rakennan aineiston pohjalta ja yhteiskunnallista kontekstia kuvaavaan tutkimuskirjallisuuteen nojaten teoreettisen mallin Neuvostoliittoon suuntautuneen muuttoliikkeen toiminnasta siirtolaisilmiönä, sitten vasta valmiin mallin kanssa

⁸³ Charmaz 2006, 4.

⁸⁴ Strauss & Corbin 1998, 48–49.

⁸⁵ Charmaz 2006, 16, 68.

keskustelen siirtolaisuuden tutkimuksen teoreettisen viitekehyksen kanssa. Esimerkiksi käytettävien käsitteiden kannalta tämä tarkoittaa sitä, että pyrin välttämään mallia rakentaessani vakiintuneita siirtolaisuuden tutkimuksen käsitteitä. Samanaikaisesti suhtaudun kuitenkin kriittisesti aineistosta itsestään nouseviin käsitteisiin.

Rakennettavan teoreettisen mallin erottaminen siirtolaisuuden tutkimuksen teoreettisesta viitekehystä varmistaa sen, että käsitteelliset kategoriat todella kuvaavat lamakauden muuttoliikkeen toimintaa. Tällä tavoin välttyään vaaralta, että ”pyöreää aineistoa” yritettäisiin väkisin tunkea ”neliön muotoisiin käsitteisiin”⁸⁶. Keskustelua teoreettisen mallin ja teoreettisen viitekehyksen välillä on toisaalta syytä myös tukea aineistolla.

2.4 Tutkimus osana sosiaalihistoriallista tutkimusperinnettä

Siirtolaisuuden tutkimuksen kannalta tutkimukseni voi tarjota uudenlaisia näkökulmia esimerkiksi taloudellisten ja poliittisten tekijöiden yhteisvaikutuksista ja yksilöiden päätöksenteosta. On kuitenkin vähintään yhtä mielenkiintoista, mitä muuta tutkimukseni voi samalla paljastaa maailmansotien välisen ajan Suomen yhteiskunnallisista rakenteista. Tutkimukseni on näkökulmaltaan ja lähestymistavaltaan ennen kaikkea sosiaalihistoriallinen. Sijoittamalla tutkimukseni osaksi sosiaalihistorian tieteellistä perinnettä ehdotan, että siirtolaisuuden historiallisella tarkastelulla voidaan löytää mielenkiintoisia näkökulmia laajempiin yhteiskunnallisiin kysymyksiin.

Tutkimukseni lähtökohtana on tavoittaa siirtolaisten oma näkökulma: mihin tekijöihin he reagoivat lähtemällä siirtolaisiksi ja millä tavoin. *History from below*, historiatieteellinen mielenkiinto ”tavallisen ihmisen” elämää ja elinolosuhteita kohtaan – poliittisesti tai kulttuurisesti merkittävien avaintapahtumien ja -henkilöiden sijaan – on yksi uuden sosiaalihistorian tutkimuksen kulmakiviä. Perinteisemmän historiantutkimuksen näkökulmasta, jolla on edelleen vahva asema historiantutkimuksen kentällä, ”tavalliset ihmiset” ovat olleet yhtä mykkiä kuin yhteiskunnan salatut, hävetyt ja vaietut marginaaliset ilmiöt. Häkkisen ja Salasuon mukaan vaietun ja tavallisen ero ei oikeastaan ole kovin suuri.⁸⁷ Tärkeää on havaita

⁸⁶ Glaser & Strauss 1967, 36–37.

⁸⁷ Häkkinen & Salasuo 2015, 13–14.

menneisyyden ihmisten toimijuus. Usein tavallinen kansa on nähty joko passiivisena tai tietämättömyydessään irrationaalisenä, niin menneisyyden eliitin kuin tutkijoidenkin keskuudessa. Erityisesti niin sanotun uuden mikrohistorian klassikkoteoksissa – kuten Natalie Zemon Davisin teoksessa *Martin Guerren paluu*, Giovanni Levin teoksessa *Aineeton perintö* tai Carlo Ginzburgin teoksessa *Juusto ja madot* – on osoitettu menneisyyden ihmisten soveltaneen kekseliäitä ja näennäisesti erikoisia, mutta kontekstiin asetettuina rationaalisia, strategioita elämässään.⁸⁸ Tutkimuksessani pyrin tarkastelemaan siirtolaisia joukkona rationaalisia, päätöksiä tekeviä toimijoita.

Tutkimusotteessani mukailen muutenkin uuden mikrohistorian tarkastelutapaa. Uuden mikrohistorian lähestymistapa ei rajoitu yksittäisiin ihmisiin tai paikallishistorioihin, vaan sen tarkoituksena on tarkastella yhteiskunnan mikro- ja makrotasojen yhteyttä. Tarkastelun kohteena ovat yleensä ”poikkeukselliset tyypillisyydet”: tavallisuudesta poikkeavat, erikoiset tapaukset, jotka poikkeuksellisuudessaan paljastavat tavallisissa lähteissä muutoin piiloon jäävää yhteiskunnan tai yhteisön tyypillisyyttä.⁸⁹

Tutkimukseni näkökulmasta Neuvostoliittoon suuntautunutta siirtolaisten aaltoa voidaan tarkastella poikkeuksellisen tyypillisyyden tavoin siinä mielessä, että yhteiskunnallisena murroksena tai katkoksenä sen voidaan ajatella paljastavan yhteiskunnallisten rakenteiden eri tasojen toiminnasta ja suhteesta yksilöihin piirteitä, jotka vakaampana aikana jäisivät piiloon.

Uuden mikrohistorian tutkimuksesta voidaan löytää yhteyksiä myös Häkkisen ja Salasuon hahmottelemaan, vähäisiä ja merkityksettömän oloisia vihjeitä etsivään metodologiaan vaiettujen ilmiöiden tutkimuksessa. Carlo Ginzburg peräänkuuluttaa ”johtolankojen” etsimistä: merkityksettömältä vaikuttavista, sivulauseissa esiintyvistä tai muuten tiedostamattomista ja marginaalisista tiedonmurusista voidaan löytää vihjeitä aiemmin tuntemattomista ilmiöistä, käsityksistä ja rakenteista.⁹⁰

Johtolankoja seuraamalla pyrin pääsemään sosiaalisesti konstruoituneiden aineistojen määrittelyjen ja käsitysten taakse. Nähdäkseni on mahdollista tavoittaa siirtolaisilmiössä

⁸⁸ Peltonen, Matti: *Mikrohistoriasta*. Gaudeamus, Helsinki 1999. 57–62.

⁸⁹ Peltonen 1999, 52–56, 62–65.

⁹⁰ Peltonen, Matti: *The Method of Clues and History Theory*. Teoksessa *Historical Knowledge. In Quest of Theory, Method and Evidence*. 45–76. Toim. Fellman, Susanna & Rahikainen, Marjatta. Cambridge Scholars, Newcastle upon Tyne 2012. 45–46.

vaikuttaneita, positivistisesti määritellen todellisia yhteiskunnallisia aspekteja. Niihin ja niissä vaikuttavat kuitenkin myös erilaiset sosiaaliset todellisuudet, joten selvää jakoa positivismiin ja konstruktivismiin välillä en voi omalle tutkimukselleni asettaa.

Yhteiskunnan eri tasojen toiminnan ja yhteyksien havaitsemiseksi pyrin tarkastelutapaan, joka vastaisi Matti Peltosen muotoilua Giovanni Levin tutkimusotteesta *Aineettoman perinnön* kohdalla: tutkimukseni pyrkii erottautumaan yhtäältä sekä historian katkoksia silottelevasta makrotason talous- ja väestöhistoriasta, että toisaalta symbolisesta ja tulkitsevasta mikrotason mentaliteettien historiasta.⁹¹

Sosiaalhistorian perinteen ohella tutkimukseni lähestyy yhteiskuntatieteitä niin menetelmällisesti kuin teoreettisen viitekehyksen kautta. Sosiologian tutkimusperinteestä lähtöisin oleva grounded theory -menetelmä toimii laadullisen historiallisen aineiston systemaattisen analysoinnin työkaluna. Siirtolaisuuden teoreettisessa viitekehyksessä tutkimukseni keskustelee kriittisesti eri yhteiskuntatieteiden, kuten sosiologian ja taloustieteen, kehittämien mallien kanssa. Sosiaali- tai mikrohistoriallinen lähestymistapa ei tarkoita irtisanoutumista muista yhteiskuntatieteistä, vaan mahdollisuutta kehittää vanhoja ja muotoilla uusia käsitteitä ja teorioita historian pohjalta.⁹²

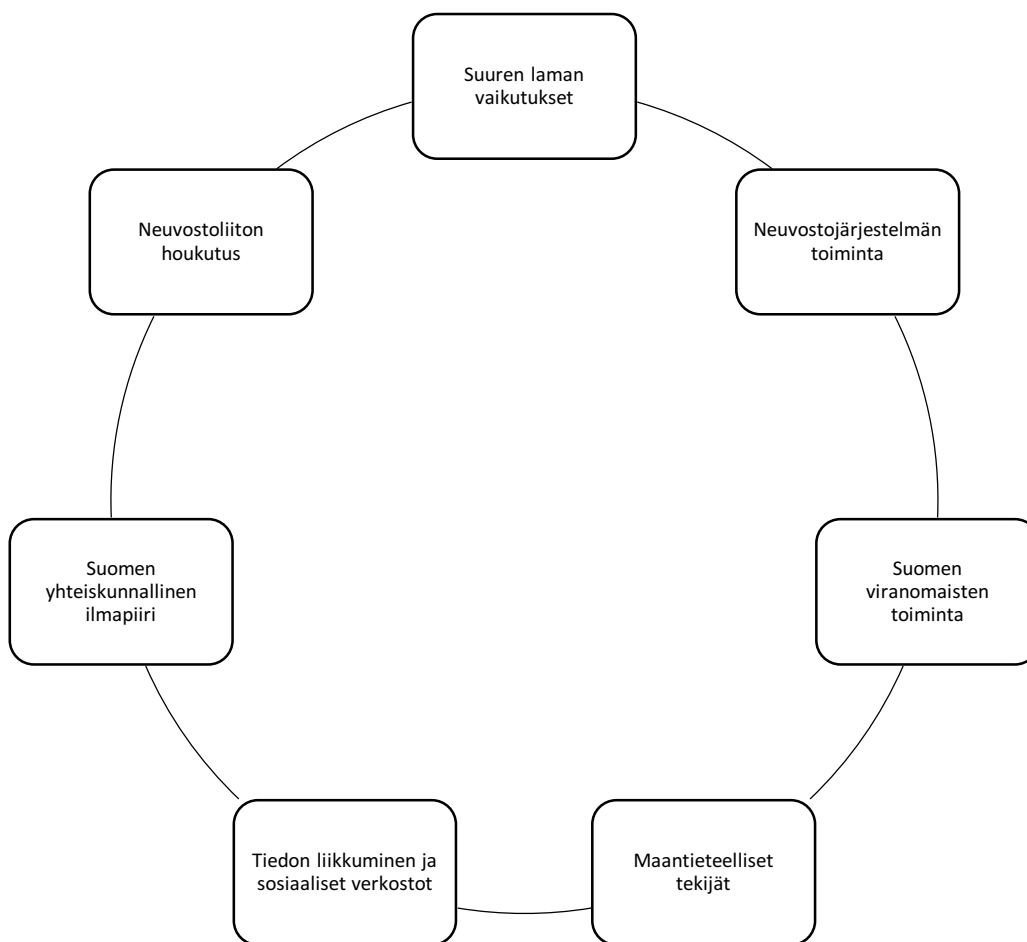
⁹¹ Peltonen 1999, 37–38.

⁹² Peltonen 1999, 38–39.

3 Lamakauden laittoman muuttoliikkeen toiminta

Neuvostoliittoon suuntautuneen laittoman siirtolaisuuden teoreettisen mallin rakentamisvaiheessa on oltava avoin aineistosta nousevalle informaatiolle. Analyysin ensimmäisessä vaiheessa tarkastelen esiin nousevia tekijöitä mahdollisimman käytännöllisellä tasolla, jotta niiden vaikutukset voidaan nähdä niin moniulotteisina kuin mahdollista sen sijaan, että ne lukittaisiin heti aluksi tiettyihin käsitteellisiin kategorioihin. Aineistosta nousee esiin erityyppisiä tekijöitä, jotka vaikuttavat toimineen eri tavoin ja erilaisella intensiteetillä ilmiön synnyssä, toiminnassa ja hiipumisessa. Kuviossa 1 on esitetty niistä keskeisimpiä tarkempaa analyysiä varten. Kuva tekijöistä on tässä vaiheessa vielä epätarkka ja jäsentymätön. Tämän luvun aikana analysoin tekijöitä ja niiden suhteita syvemmin. Luvun loppuksi esittelen hahmottelemani teoreettisen mallin.

Kuvio 1: aineistosta nouseva kuva muuttoliikkeessä vaikuttaneista tekijöistä.

3.1 Siirtolaisilmiön syntyminen

Laiton muuttoliike Neuvostoliittoon käynnistyi suuren laman vaikutusten levittyä Suomeen. Globaalin laman vaikutukset ovat eittämättä keskeisessä roolissa ilmiön syntymisessä. On kuitenkin syytä kysyä, millaisilla mekanismeilla Wall Streetin pörssiromahduksen aikaansaamat Suomeen rantautuneet taloudellisten vaikutusten aallot saivat ihmiset liikkeelle ja oliko niillä muunkinlaisia vaikutuksia ilmiöön. Neuvostoliittoon suuntautuneen laittoman siirtolaisuuden käynnistyminen ja sen edellytykset herättävät muitakin kysymyksiä. Miksi Neuvostoliitto valittiin suunnaksi? Liittyikö ihmisten liikehdintään poliittisia tarkoituksia? Millainen vaikutus oli Suomen yhteiskunnallisella ilmapiirillä?

Aineiston perusteella globaalin laman taloudelliset vaikutukset Suomen työmarkkinoihin olivat käynnistävä tekijä muuttoliikkeessä. Neuvostoliiton houkuttelevuuteen liittyi monia tekijöitä, jotka yhdistyivät voimakkaaksi ilmiötä suuntaavaksi voimaksi. Muuttoliikettä vaikuttavat voimistaneen myös sisällissodan jälkeensä jättämistä jännitteistä ja yhteiskunnan jakautuneisuudesta kumpuavat tekijät.

3.1.1 Globaalin laman vaikutukset

Suomeen levinneen laman vaikutusten aiheuttama pula toistuu tutkimuksen jokaisessa aineistotyypissä 1930-luvun alun aikaa kuvaavana tekijänä. Laman vaikutuksista merkittävimpiä olivat aineiston perusteella mittava työttömyys ja reaali-palkkatason lasku monilla talouden sektoreilla.

Merimies Erkki K. päivitteli Suomen talouden tilaa helmikuussa 1932 siskolleen lähettämässään kirjeessä, jonka esittelin tutkimukseni johdannon alussa. Merimiehelle riitti toistaiseksi työtä, mutta Erkki näki, ettei tilanne muualla Euroopassakaan näyttänyt kovin hyvältä. Suomesta kuului tietoja palkkojen huononemisesta ja hintojen noususta. Läheisiä jäi työttömäksi. Erkki oli kuullut, että Neuvostoliittoon sen sijaan kannattaisi mennä, siellä riittäisi töitä.⁹³ Ilmeisesti töitä ei riittänytkaan laivalla, koska pian Erkin kirjeet perheelleen tulivatkin Neuvostoliitosta.

⁹³ Erkki K.:n kirje siskolleen 5.2.1932 Danzigista, 025/2006, Siirtolaisuusinstituutin arkisto.

Myös Neuvostoliittoon lähteneiden muistelmissa nousee esiin lama-ajan kuvaus, ennen kaikkea työllisyystilanteen kautta. Tauno Flinkman työskenteli teurastajana jo ennen lamaa. Hän jätti toimensa kotkalaisella lihakauppias Roinisella vuonna 1931. Hän kuvailee tivanneensa kauppiaalta nuoren miehen vimmassa korkeampaa palkkaa, mutta kauppias ei siihen pystynyt kyseisessä tilanteessa. Flinkman ei uskonut, että vain sanomalehdistä tuttu talouskriisi voisi koskettaa hänen elämäänsä. Muutaman keikkatyön jälkeen töitä ei enää löytynytäkään. Säästöjen ehtyessä oli keksittävä jotain.⁹⁴ Kalle Lehto puolestaan oli ennen lähtöään syksyllä 1932 työssä Kuusiluodon sahalla Tornion liepeillä, mutta edellinen talvi oli kulunut työttömänä. Tulevan talven tilanne näytti samankaltaiselta, joten Lehto päätti lähteä ennen kuin olosuhteet huononevat.⁹⁵ Aimo Salminen ei kerro muistelmissaan omaa työtilannettaan, mutta pula-ajan tunnelma tulee esiin kirjan ensimmäisten sivujen dialogissa. Matkalle lähteneet kiroilevat töiden puutetta. Eräs Salmisen matkakumppaneista oli ensin palannut Suomeen parinkymmenen siirtolaisvuoden jälkeen Yhdysvalloista. Sielläkään ei riittänyt enää töitä. Töitä tai omaisiakaan amerikansiirtolainen ei Suomesta enää löytänyt, joten tämä oli myös valmis lähtemään Neuvostoliittoon.⁹⁶ Kaarlo Hartikainenkin lähti Neuvostoliittoon 1930-luvun alussa, koska töitä ei Suomesta löytynyt. Hän ei kuitenkaan erikoisissa muistelmissaan kuvaile pula-aikaa, vaan kertoo menettäneensä työnsä, koska joutui henkilökohtaisen vainon kohteeksi niin ammattiliikkeen kuin työnantajan taholta. Se seikka, ettei uutta työtä enää löytynyt, viittaa kuitenkin lamatilanteen vaikuttaneen myös Hartikaisen kohdalla.⁹⁷

Etsivän keskuspoliisin virallinen linja taipui raporttien perusteella hieman vastahakoisesti pitämään laman vaikutusta siirtolaisaallon syntymisen ensisijaisena syynä. Kommunistista toimintaa valvoneena viranomaisena EK tarkasteli ilmiötä erityisesti mahdollista poliittista toimintaa silmällä pitäen, mikä näkyy asiakirjojen näkökulmana läpi tarkasteluajan. Raporteissa ja kirjelmissä toistuu ajatus siitä, että koska ”mitään, mikä viittaisi ulkoapäin harjoitettuun kiihoitukseen, värväykseen tai poliittisiin tarkoitukseen” ei ole havaittu ja saatu todistettua, johtuu siirtolaisuuden

⁹⁴ Flinkman 1957, 8–9.

⁹⁵ Lehto 1995, 7.

⁹⁶ Salminen 1964, 7–23.

⁹⁷ Harri 1937, 122–123.

aalto ”kaiken todennäköisyyden mukaan” työttömyydestä ja pula-ajasta.⁹⁸ Esimerkiksi kirjelmässä ulkoasiainministeriölle tammikuulta 1932 EK totesi:

”Vaikkakin pidätetyksi joutuneita vielä joulukuussa oli verrattain runsaasti ja vaikkakin kuulusteluissa on nimenomaan pidetty silmällä sitä, olisiko menolla poliittisia tarkoituksia ja olisiko värväystä, ei ilmiöstä sen syihin nähden ole tähänkään mennessä päästy muuhun tulokseen kuin että työnetsintä etupäässä on lähtöön syynä ...”⁹⁹

Etsivän keskuspoliisin analyysi ei pohjautunut pelkästään pidätettyjen rajanylitystä yrittäneiden kuulusteluihin. Esimerkiksi heti syyskuussa 1931 Viipurin alaosaston etsivä teki ”tiedustelumatkan” Kymenlaakson alueelle, johon laman vaikutukset iskivät ensimmäisenä pahimmin ja joka oli myös joukkosiirtolaisuuden ensimmäinen lähtöpiste. Etsivä huomioi matkaraportissaan alueella vallitsevan työttömyyden ja hätäaputoiden riittämättömyyden, ja päätteli matkansa tuloksena työttömyyden olevan pääsyyntä liikehdinnän alkamiselle.¹⁰⁰ Työttömyyslukujen lisäksi EK:ssa otettiin huomioon palkkatason alenemisen vaikutukset. Syksyllä 1931 EK:n Viipurin alaosaston raportissa todettiin, että ainakin Kotkassa työstä maksettiin noin 20–30 prosenttia pienempiä palkkoja samalla kun elinkustannukset olivat nousseet vähintään 10–20 prosenttia.¹⁰¹ Kajaanin edustuksen tilannekatsauksessa maaliskuulta 1932 tuotiin esiin etenkin perheellisten työläisten huono asema. Työmaita kyllä oli, mutta työstä saadulla palkalla elätti vain itsensä, muttei perhettään.¹⁰² Tampereen edustus huomioi kesällä 1932, että etenkin suurempien perheiden nuoret jäsenet lähtivät siirtolaisiksi perheen tilanteen helpottamiseksi: ”jos ei muuta niin joutuakseen ainakin pois toisten vastuksina olemasta.”¹⁰³

Laman vaikutusten vakavuutta ei etsivän keskuspoliisin raporteissa vähätelty. Poikkeuksellisen työttömyyden ja palkkatason alenemisen nähtiin aiheuttavan

⁹⁸ Luonnos alaosastoille osoitetusta kiertokirjeestä 3.12.31, XVI A6.2, EK-Valpo I, KA.

⁹⁹ EK:n kirjelmä UM:lle 25.1.32, XVI A6.2, EK-Valpo I, KA.

¹⁰⁰ Viipurin alaosaston etsivän matkakertomus 10.9.31, XVI A6.1, EK-Valpo I, KA.

¹⁰¹ Viipurin alaosaston tilannekatsaus n:o 11 marraskuulta 1931, XVI A6.2, EK-Valpo I, KA.

¹⁰² Kajaanin edustuksen tilannekatsaus n:o 3 maaliskuulta 1932, XVI A6.2, EK-Valpo I, KA.

¹⁰³ Tampereen edustuksen tilannekatsaus n:o 8 elokuulta 1932, XVI A6.4, EK-Valpo I, KA.

”todellista hätää ja kurjuutta”¹⁰⁴ ja ”todellista puutetta”¹⁰⁵. Koska kuntien ja valtion kyky auttaa etenkin lamasta pahiten kärsivillä alueilla oli rajallinen, välttämättöminkään elintaso ei ollut taattu, joten nälkäkään ei ollut työläistalouksissa ”harvinainen vieras”.¹⁰⁶ EK huomioi, että tavallisen työläisen mahdollisuudet vaikuttaa omaan tilanteeseensa olivat rajalliset. Työttömyys oli maanlaajuista, joten maan rajojen sisällä oli jokseenkin turhaa liikkua työnhaussa, vaikka tätä toki yritettiin. Kaupunkien ja taajamien työläisillä ei yleensä ollut mahdollisuutta viljellä ruokaa omiin tarpeisiinsa, joten EK:n mukaan monella ”ei ole ollut muuta neuvoa kuin mennä metsään marjoja syömään elatukseen.”¹⁰⁷

Aineistosta nousevaa kuvaa talouden laman vaikutuksista tukee aiheesta tehty tutkimus. Lama iski pahimmin työväestöön. Perinteisesti suomalaisessa historian tutkimuksessa on ajateltu, että laman vaikutukset olivat ankarimmat maaseudulla, mutta esimerkiksi Jarmo Peltola on kyseenalaistanut tämän näkemyksen.¹⁰⁸ Koko maan tasolla työllisyys lähti laskuun jo 1920-luvun lopussa, mutta kaikilla mittareilla lama oli syvimmillään juuri vuosina 1931–1932. Laaja työttömyys oli yksi keskeisimpiä laman seurauksia. Sosiaaliturva oli kehittymätön: vaikka köyhäinhoidolla ja hätäaputoilla yritettiin paikata työttömyyden seurauksia, oli niiden vaikutus rajallinen niin kaupungissa kuin maaseudullakin.¹⁰⁹ Reaaliansioiden taso laski monella talouden sektorilla, kuten metsä- ja sahateollisuudessa sekä rakennusallalla.¹¹⁰ Elintarvikkeiden hinnan lasku tosin helpotti toimeentulon ongelmia, mutta etenkin köyhimmillä oli siitä huolimatta käytännössä pulaa ravinnosta.¹¹¹

¹⁰⁴ EK:n pääosaston tiedonanto n:o 261 27.9.32, XVI A6.4, EK-Valpo I, KA.

¹⁰⁵ Kajaanin edustuksen tilannekatsaus n:o 3 maaliskuulta 1932, XVI A6.2, EK-Valpo I, KA.

¹⁰⁶ Helsingistä Terijoelle saapuneen EK:n kuulustelijan matkakertomus 7.9.31, XVI A6.1, EK-Valpo I, KA.

¹⁰⁷ Alaosastojen päälliköiden kokous marraskuussa 1931, XVI A6.1, EK-Valpo I, KA.

¹⁰⁸ Peltola, Jarmo: *Lama, pula ja työttömyys. Tamperelaisperheiden toimeentulo 1928–1938*. 1930-luvun lama teollisuuskaupungissa II. Tampere University Press, Tampere 2008. 12–16.

¹⁰⁹ Peltola 2008, 42–47; Häkkinen, Antti: *Pula ja köyhyys Iisalmen maalaiskunnassa ja Alavudella 1930-luvulla*. Teoksessa *Lamakirja. Näkökulmia 1990-luvun talouskriisiin ja sen historiallisiin konteksteihin*, 129–168. Toim. Blomberg, Helena – Hannikainen, Matti – Kettunen, Pauli. Kirja-Aurora, Turku 2002. 145–150.

¹¹⁰ Hannikainen, Matti: *Työehtosopimuksista palkanalennusautomaattiin*.

Rakennustyöntekijöiden palkat Helsingissä 1930-luvun laman aikana. Teoksessa *Lamakirja. Näkökulmia 1990-luvun talouskriisiin ja sen historiallisiin konteksteihin*, 71–106. Toim.

Blomberg, Helena – Hannikainen, Matti – Kettunen, Pauli. Kirja-Aurora, Turku 2002. 71–74.

¹¹¹ Peltola 2008, 71–72, 85–88.

Etsivä keskuspoliisi huomioi, että koska huonojen työolojen paranemisesta ei ollut pahimpaan aikaan lainkaan viitteitä, ”on työläisten pakko ajatella muualle siirtymistä.”¹¹² Siirtolaisuus saattoi olla yksilön näkökulmasta viimeinen oljenkorsi. Siirtolaiseksi lähtevällä ei välttämättä ollut minkäänlaisia varoja, jolloin rahat matkustamista varten hankittiin lainaamalla tai myymällä viimeinenkin omaisuus huonekaluja myöten, ylipäättään kaikki minkä saattoi saada kaupaksi.¹¹³ Toisaalta kaikki eivät reagoineet vasta äärimmäisen hädän iskiessä, vaan ihmiset myös suunnittelivat aktiivisesti tulevaisuuttaan. Kuten edellä mainitun Kalle Lehdon tapauksessa, työläiset arvioivat työllisyystilannetta ja tulevaisuudennäkymiä. ”...kun nyt on näin huonoa töitten kanssa, niin mitä sitten on talvella”, pohti eräs työtön EK:n Viipurin alaosaston etsivälle syyskuun alussa 1931.¹¹⁴ Etsivän keskuspoliisin arvioiden mukaan huoli tulevan talven leivästä sai ihmiset liikkeelle loppukesästä, kun tavallisesti parhaana työaikana kesällä työttömyys oli laajaa sekä 1931 että 1932.¹¹⁵ Siksi saatettiin Lehdon tavoin lähteä, vaikka kausiluontoisesta työstä olisi toistaiseksi saanut palkkaa.

Aineiston perusteella työttömyys ja palkkatason lasku suhteessa elinkustannuksiin loivat vaikeat elinolosuhteet, joihin yksilöllä oli hyvin rajallinen määrä mahdollisuuksia vaikuttaa.

3.1.2 Työläisvaltion houkutus

Jos tavallisen työläisen oli vaikea kohentaa elinolosuhteitaan kotikonnuillaan tai edes Suomen rajojen sisällä, ei ollut muuallekaan lähteminen helppoa. Etsivässä keskuspoliisissa todettiin, ettei Yhdysvaltoihin, Kanadaan eikä Euroopan maihin ollut mahdollista päästä työtä hakevana siirtolaisena.¹¹⁶ Neuvostoliittoonkaan ei voinut päästä laillista reittiä: maa ei myöntänyt viisumeita ainakaan yleisesti työnhaun perusteella, vaikka monet sitä ensisijaisesti yrittivät.¹¹⁷ Itäiseen naapurimaahan oli kuitenkin

¹¹² Alaosastojen päälliköiden kokous marraskuussa 1931, XVI A6.1, EK-Valpo I, KA.

¹¹³ Ilmoitus 20.7.1932 koskien Kotkaan 13.-17.7.1932 tehtyä virkamatkaa, XVI A6.3, EK-Valpo I, KA; Kemin edustuksen tilannekatsaus n:o 8 elokuulta 1932, XVI 6.4, EK-Valpo I, KA.

¹¹⁴ Viipurin alaosaston etsivän matkakertomus 10.9.31, XVI A6.1, EK-Valpo I, KA.

¹¹⁵ Viipurin alaosaston tiedotus 5.9.1931, XVI A6.1; Kajaanin edustuksen tilannekatsaus n:o 9 syyskuulta 1932, XVI A6.4, EK-Valpo I, KA.

¹¹⁶ Alaosastojen päälliköiden kokous marraskuussa 1931, XVI A6.1, EK-Valpo I, KA.

¹¹⁷ Oulun alaosaston tilannekatsaus n:o 10 lokakuulta 1931, XVI A6.1, EK-Valpo I, KA.

mahdollista pyrkiä laittomasti eri tavoin – verrattain helposti, mutta ei aivan riskittömästi. Aineiston pohjalta voidaan havaita monia tekijöitä, jotka yhdessä saivat aikaan uskon, että laitton matka meritse tai maarajan yli oli riskien arvoinen.

”Olimme päättäneet jättää pulavuosien Suomen ja kulkea salateitse Neuvostoliittoon, joka työläisille hohteli eräänlaisena onnenmaana – minullekin, 19-vuotiaalle nuorukaiselle”, kirjoittaa muistelmissaan Aimo Salminen.¹¹⁸ Ihanteelliset mielikuvat Neuvostoliitosta toistuvat siirtolaisten muistelmissa. Neuvostoliitto vaikutti onnenmaalta niin ideologisesti kuin ennen kaikkea käytännön elinolosuhteiltaan. Ideologiset ja käytännöllisemmät seikat kietoutuivat yhteen, kuten Kalle Lehdon muistelmien kuvauksessa:

”Olihan se työläisten oma maa. ... Työttömyys on siellä tuntematon. Asunnot ovat kaikki valtion ja vuokra aivan vähäinen, lääkärit ja sairaalat ovat ilmaisia. Opiskeluajalta maksetaan stipendi ja työn ohessa voi opiskella iltakoulussa. Herrojen loistolinnoista on tehty pioneeripalatsia. Työläiset viettävät kesälomia Krimillä ja Kaukasiassa entisissä ylhäisön parantoloissa. Tsaarin palatsista on tehty museo.”¹¹⁹

Tarkkaa kuvaa tavallisen työväen keskuudessa vallinneesta maailmankuvasta on vaikea muodostaa. Kaikki tuskin olivat yhdenmukaisesti poliittisesti valveutuneita. Voidaan kuitenkin arvella, että edellä esitetyn kaltaiset positiiviset mielikuvat Neuvostoliitosta olivat yleisiä.

Kuvaa ainakin ilmiön alkuvaiheessa vahvistivat edeltä menneiden siirtolaisten sukulaisilleen ja tuttavilleen lähettämät kirjeet. Aineiston perusteella tärkein informaation lähde oli siirtolaisilmiön syntymisen kannalta radio, mistä kerrotaan niin siirtolaisten muistelmissa kuin etsivän keskuspoliisin raporteissa. Suomenkielisiä radiolähetyksiä lähetettiin ainakin Leningradista ja Petroskoista, ja ne olivat haluttua kuunneltavaa työläisten parissa. Tauno Flinkman kertoo muistelmissaan, että hän kuuli suomenkielisiä radiolähetyksiä tuttavaperheen luona. Lähetyksissä kerrottiin hänen

¹¹⁸ Salminen 1964, 7.

¹¹⁹ Lehto 1995, 8–9.

mukaansa houkuttelevia tietoja Neuvostoliiton oloista: työläisten palkoista, hintatasosta, ilmaisesta sairaanhoidosta ja vapaista opiskelumahdollisuuksista.¹²⁰ Etsivän keskuspoliisin Kotkan-edustaja huomautti raportissaan, että esimerkiksi Kotkaan Leningradin radiolähetykset kantautuivat meren yli vähintään yhtä hyvin kuin suomalaiset lähetykset Lahdesta pidemmästä välimatkasta huolimatta. Hän pitikin radion tietoja Neuvostoliiton viisivuotissuunnitelmasta suurimpana siirtolaisten värvääjänä.¹²¹

Neuvostoliiton harjoittama ammattitaitoisen työväen rekrytointi Pohjois-Amerikasta vaikutti symbolisella tavalla kertovan uudenlaisesta maailmanjärjestyksestä. ”Tiedetään, että muualta maailmasta aina Amerikkaa ja Kanadaa myöten on Venäjälle siirtynyt huomattavat määrät työväkeä. Miksei sitten Suomesta kannattaisi siirtyä Venäjälle ’Uuteen Amerikkaan’, kuten sitä jo mainitaan”, todettiin etsivän keskuspoliisin alaosastojen päälliköiden kokouksessa marraskuussa 1931.¹²² Samalla tavoin muisteli eräs Suomeen palannut siirtolainen Työväen Muistitietotoimikunnan haastattelussa 1990-luvun alussa:

”Kun Ameriikasta tuli laiva ... joka toi traktorit, puimakoneet kaikki mukana ja monta sataa suomalaista. Ja ne meni sinne ihannemaahan, niin mä ajattelin, no perkele, minähän lähden kanssa sinne. Koska niillä on siellä niin paljon parempi, että kerran Ameriikasta kannattaa tulla sinne, niin totta jumalauta se on ihannemaa silloin.”¹²³

Yhdysvallat ja Kanada olivat olleet lamaa edeltävinä vuosikymmeninä satojen tuhansien suomalaissiirtolaisten päämäärä. Wall Streetin pörssiromahduksen aiheuttama pula sai ihmiset epäilemään amerikkalaista unelmaa. Valveutuneemmat työläiset niin Suomessa kuin Yhdysvalloissakin näkivät talouskriisin osoituksena siitä, ettei kapitalismilla ole tulevaisuutta. ”Olemme saaneet tarpeeksemme kapitalismista. Olemme saaneet tarpeeksemme nälästä, puutteesta ja huolesta huomispäivästä”, sanoi nimeämätön 35-

¹²⁰ Flinkman 1957, 10–11.

¹²¹ Liite Viipurin alaosaston tilannekatsaukseen n:o 11 marraskuulta 1931, XVI A6.2, EK-Valpo I, KA.

¹²² Alaosastojen päälliköiden kokous marraskuussa 1931, XVI A6.1, EK-Valpo I, KA.

¹²³ Vuonna 1910 syntyneen miehen haastattelu, Työväen Muistitietotoimikunta, sidos 264, keräelmä 4092, Työväen Arkisto.

vuotias amerikansuomalainen perheenisä ruotsalaisen vasemmistolehden haastattelussa Tukholmassa matkalla Neuvostoliittoon kesällä 1932.¹²⁴ Aatteellisesta näkökulmasta tarkasteltiin amerikansuomalaisten muuttoliikettä myös Suomessa. ”Vai oikein Amerikoista asti sitä miehet lähtevät sinne, missä työväen tulevaisuus ja turva tuntuu olevan”, nyökyteltiin myös Aimo Salmisen muistelmien mukaan merimatalla kohti Neuvostoliittoa.¹²⁵

Neuvostoliitto tosiaan näytti olevan immuuni globaalille lamalle. Maan talous kasvoi eikä työttömyyttä ollut. Suunnitelmatalouden ulkonainen menestys teki Eric Hobsbawmin mukaan vaikutuksen länsimaisiin tarkastelijoihin eri ideologisista suuntauksista, mikä näkyi myös siinä, että suunnittelun elementtiä lainattiin myös länsimaisten talousjärjestelmien kehittämisspyrkimyksissä.¹²⁶ Merkitystä oli vain sillä, millainen kuva Neuvostoliiton ulkopuolelle välittyi. Pakkoteollistaminen ja pakkokollektivisointi toivat mukanaan raskaat inhimilliset seuraukset, jotka kohdistuivat Neuvostoliiton työläisiin ja talonpoikiin.¹²⁷ Autoritäärisestä yhteiskunnasta ei kuitenkaan kantautunut tietoja muualle tästä kehityksestä. Mielenkiintoinen sivuseikka on se, että vaikka etenkin ammattitaitoisten työläisten työvoimapula oli suunnitelmatalouteen siirtymisen seuraus, oli amerikansuomalaisten rekrytointi osa Neuvosto-Karjalan suomalaisjohdon tietoista suomalaistamispolitiikkaa.¹²⁸

Vaikka työväestön keskuudessa vaikuttaa olleen ihanteellinen mielikuva Neuvostoliitosta, tutkimuksen aineistosta tulee esiin useaan otteeseen ajatus siitä, etteivät kaikki siirtolaiset lähteneenkään hakemaan työläisten paratiisia. Jos työtä ja leipää löytyy, kuten näytti löytyvän, ei häittäisi ”vaikkei olot muuten olisikaan niin häävit”¹²⁹. Etsivän keskuspoliisin Oulun alaostaston tilannekatsauksessa pohdittiin ideologisen ja käytännöllisen tason suhdetta. ”Menijöiden joukossa on ollut sellaisiakin joiden kommunistisuus on kyseenalainen, mutta jotka ovat lähteneet Venäjältä parempia

¹²⁴ Folkets Dagblad 10.8.1932: ”Vi har fått nog av kapitalismen...”. Tutkijan käänös ruotsista.

¹²⁵ Salminen 1964, 15.

¹²⁶ Hobsbawm, Eric: *Äärimmäisyyksien aika. Lyhyt 1900-luku (1914–1991)*. Vastapaino, Tampere 2014 [1994]. 128–129.

¹²⁷ Kangaspuro, Markku: *Neuvosto-Karjalan taistelu itsehallinnosta. Nationalismi ja suomalaiset punaiset Neuvostoliiton vallankäytössä 1920–1939*. Bibliotheca Historica 60. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2000. 180–183.

¹²⁸ Kangaspuro 2000, 241–248.

¹²⁹ Alaostosten päälliköiden kokous marraskuussa 1931, XVI A6.1, EK-Valpo I, KA.

olosuhteita etsimään. Mainittakoon, etteivät tšekäläiset menijät Venäjältä mitään ihanneoloja ole lähteneet hakemaan, ainoastaan siedettävämpiä elämisen mahdollisuuksia.”¹³⁰ Siksi on pidettävä mielessä, ettei ideologisuus ollut todennäköisesti ainakaan pääsyy Neuvostoliiton houkutukselle. Sen sijaan vaikuttaa siltä, että Suomessa vallinnut lama ja tiedot Neuvostoliiton täystyöllisyydestä yhdistyivät ja vaikuttivat samansuuntaisesti siirtolaisilmiössä. Yksinkertaisimmillaan kyse oli siitä, että Neuvostoliitosta uskottiin löytyvän paremmat toimeentulon mahdollisuudet.

3.1.3 ”Kommunistit” ja ”lapualaistunut isänmaa”: jakautunut yhteiskunta

Suomen itsenäisyyden ensimmäisiä vuosikymmeniä väritti sisällissodan seurauksena yhteiskunnan jakautuneisuus. Yhteiskunnan polarisaatio näkyy siirtolaisilmiössä monella tasolla. Tutkimukseni kannalta se näkyy aineistojen luonteessa ja ylipäätään niiden syntymisessä. Jakautunut yhteiskunta kuvaa siirtolaisilmiön kontekstia. Aineistosta nousee myös johtolankoja, jotka kertovat, että yhteiskunnan jakautuneisuus vaikutti monella erilaisella tavalla ilmiön syntyyn ja kehitykseen. Kokonaiskuvassa yhteiskunnallinen konteksti selittää loogisella tavalla siirtolaisilmiötä, sen taloudellista taustaa ja Neuvostoliiton houkutusta.

Yhteiskunnan jakautuneisuus näkyy selvästi aineiston luonteessa: ennen kaikkea se vaikutti siihen, kuinka ilmiö hahmotettiin. Tämä tulee selvimmin esiin sanomalehtiaineistossa. Porvarillisissa lehdissä kaikki siirtolaiset tai rajanylitystä yrittäneet esitettiin usein ”kommunisteina”. Vaikka varsinaisissa uutisjutuissa kuvailtiin useimmiten neutraaliin sävyyn työttömyyden olevan siirtolaisilmiön taustatekijänä, pidettiin kommunistista värväystä usein faktana. Pakinoissa toivottiin varsin yleisesti, että epätoivotuista kansalaisista päästäisiin eroon, kuten Helsingin Sanomissa joulukuussa 1931: ”Emmehän me kai niitä sinne kelpaavia juuri täällä tarvitsisikaan, kun vain pysyisivät sitten siellä.”¹³¹ Etenkin pienemmissä paikallislehdissä asia esitettiin vielä värikkäämmiin ilmaisin: ”Eikä mikään toivottavampaa olisikaan kuin se, että kaikki, jotka tuohon paratiisiin yrittäriin halajavat, sinne pääsisivät. Sittenpähan

¹³⁰ Oulun alaostaston tilannekatsaus n:o 6 kesäkuulta 1932, XVI A6.3, EK-Valpo I, KA.

¹³¹ Helsingin Sanomat 1.12.1931: ”Kuusamon rajaloikkareista.”

saivat omin kourin koetella. Ja täällä päästäisiin aineksesta, joka on ärtyisänä kasvannaisena yhteiskuntaruumiissa ja levittää turmelusta yhä laajemmalle.”¹³² Ankarin näkemys esitettiin Uudessa Suomessa, jonka pakinassa ehdotettiin siirtolaiseksi lähteneiden puolisoiden lähettämistä pakkokeinoin perheenpään perään. Lapset puolestaan otettaisiin huostaan, jotta heistä voitaisiin kasvattaa ”kunnan porvareita ja suojeluskuntalaisia”, koska ”olisihan sääli lähettää viattomia lapsia Venäjälle.”¹³³

Sosiaalidemokraattisessa lehdistössä keskityttiin kuvaamaan työläisten heikkoja oloja ja nälkää sekä kritisoimaan viranomaisia ja porvarillista lehdistöä. ”Epätoivo ajaa merelle”, otsikoitiin Suomen Sosialidemokraatissa elokuussa 1932 Neuvostoliittoa kohti pyrkineen veneseurueen pidätyksestä.¹³⁴ Siirtolaisilmiötä kohtaan esitettiin ymmärrystä, ja sen nähtiin johtuvan työttömyyden aiheuttamasta nälästä ja toivottomuudesta. Siirtolaiseksi lähteminen oli välttämätön paha ja ainoa vaihtoehto. Vastakkainasettelu porvarillisten piirien ja vasemmiston välillä tuotiin samalla usein esiin, kuten Kansan Työ -lehden pakinassa toukokuussa 1932:

”Porvarin eräällä siivellä on koetettu tästäkin työttömän työläisen epätoivoisesta yrityksestä kehitellä mörköjuttua, mutta huonolla menestyksellä. On koeteltu puhua värväyksistä ja muista seikoista, jotka viittaileisivat valtiopetokseen, mutta mitään jymynumeroa ei kuitenkaan ole saatu syntymään. ... Ruisleivän himo ei ole vielä tässäkään lapualaistuneessa isänmaassa sentään valtiopetoksen valmistelua, eikä sen syöminen valtiopetosta.”¹³⁵

Sanomalehdistön käyttämä kieli kuvaa jakautunutta poliittista ilmapiiriä, ja etenkin värikkäämmät pakinat on helppo lukea poliittisina teksteinä. Todennäköisesti ne kuitenkin heijastelivat yleisempiä näkemyksiä puolin ja toisin. Porvarillisessa lehdistössä käytetyt puhutavat toistuvat esimerkiksi etsivän keskuspoliisin viranomaisaineistossa. Valtaosa EK:n raporteista oli neutraaleja ja harkittuja analyysejä, mutta etenkin siirtolaisilmiön alku- ja kasvuvaiheessa kesällä ja syksyllä 1931

¹³² Karjala 21.8.1932: ”Rajaloikkareista.”

¹³³ Uusi Suomi 25.9.1932: ”Toivomuksia.”

¹³⁴ Suomen Sosialidemokraatti 8.8.1932: ”Epätoivo ajaa merelle.”

¹³⁵ Kansan Työ 28.5.1932: ”Silmäilimme...”

siirtolaisia ja rajanylitystä yrittäneitä nimitettiin taajaan ”kommunisteiksi”. Talveen tultaessa, kun tietoa ilmiöstä karttui enemmän, yleistyi ”työttömistä” tai ”työnhakijoista” puhuminen.

Paikoitellen asenteellisia näkökulmia kuitenkin pulpahti esiin myöhemminkin. Kuopion edustuksen toukokuun 1932 tilannekatsauksessa esitettiin tavanomaisen raportin lopuksi normaalista poikkeava lisäys, jossa esitettiin voimakas huoli ”joukkovaelluksen” mahdollisista seurauksista. Muuttoliikkeen, joka nähtiin ”N-Venäjälle myötämielisten ja isänmaataan vihaavien joukkojen maastasiirtymisenä”, pelättiin levittävän kommunistisia käsityksiä. Näin olisi mennyt hukkaan lapuanliikkeen tekemä työ ja sen jälkeiset lakimuutokset: ”Oman maan halveksiminen ja N-Venäjän ihailu, mikä tähän asti on ollut kommunistien ’erikoishyve’, voi yleistyä ja siten se kommunistinen aatemaailma, jota kansanliike pari vuotta sitten läksi alaslyömään ja jota lainsäädännöllisesti on sen jälkeen koetettu rikkirepiä, vaan laajentaa rajojaan.”¹³⁶

Siirtolaisilmiötä hahmottavat vastakkaiset puhetavat ilmentävät kuvaavasti suomalaisen yhteiskunnan kahtiajakoa maailmansotien välisenä aikana. Sen ymmärtämiseksi on tarkasteltava sisällissodasta alkanutta kehitystä. Pertti Haapalan muotoilun mukaan raaka sisällissota oli päättynyt poliittiseen ja sosiaaliseen kompromissiin. Oikeistolaiselle diktatuurille ei riittänyt kannatusta talonpoikien keskuudessa, ja hävinneenäkin työväenliike oli liian vahva sivuutettavaksi yhteiskunnasta. Haapalan mukaan kompromissi löytyi kahden vallinneen ”kansalaisuskonnon” – nationalismin ja sosialismin – välillä, jotka jatkoivat sisällissodan jälkeisen yhteiskunnan uudistuksen ohjaamista.¹³⁷ Onnistuneesta kompromissista huolimatta sisällissodan osapuolten väliset jännitteet jäivät kytemään. Kuten Ulla-Maija Peltonen tuo esille, sisällissodan kollektiivisen väkivallan aiheuttamat ristiriidat jäivät käsittelemättä. Julkisella tasolla yhteiskunta jakautui kahtia omiin urheiluseuroihin ja osuuskauppoihin, mutta

¹³⁶ Kuopion edustuksen tilannekatsaus n:o 5 toukokuulta 1932, XVI A6.3, EK-Valpo I, KA.

¹³⁷ Haapala, Pertti: *Yhteiskunnallinen kompromissi*. Teoksessa *Sisällissodan pikkujättiläinen*, 395–404. Toim. Haapala, Pertti & Hoppu, Tuomas. Werner Söderström Osakeyhtiö, Helsinki 2009. 402–404.

sisällissodan muiston suhteen valkoisen puolen näkökulma ja tulkinta edusti virallista totuutta.¹³⁸

Jakaantuneen yhteiskunnan jännitteet kiristyivät 1920-luvun edetessä. Yleisellä tasolla kehitystä voidaan tarkastella Risto Alapuron esittämän Huittisten paikallistason klassikkokuvauksen kautta. Sisällissodan jälkeen sosialidemokraatit saivat eduskuntavaaleissa 1919 suuren enemmistön. Työväenliike ei kuitenkaan kyennyt pysymään yhtenäisenä: sosialidemokraattisesta puolueesta lohkesi erilleen kommunistimielinen vasemmistosuuntaus, minkä lisäksi puolueen kannatusta söi pienviljelijöiden yhdistäytyminen.¹³⁹ Valkoisten perillisinä porvarillisia ryhmiä yhdisti kommunisminvastaisuus, mikä riitti vakaina aikoina pitämään yllä valta-asemaa yhteiskunnassa.¹⁴⁰ Jo 1920-luvun alkupuolella porvarillisten hallituspuolueiden johdolla suitsittiin kommunistien toimintaa järjestöjen lakkauttamisella ja aktiivien pidätyksillä.¹⁴¹ Itsenäinen Suomi ei kuitenkaan näyttänyt porvarillisten piirien silmissä siltä yhtenäiseltä isänmaalta, jonka he halusivat vapaussodalla saavuttaa. Kommunisminvastaisesta säädäntötyöstä huolimatta kommunistit saivat toimia eri järjestöjen nimien alla. Oikeistolaisimmissa piireissä kyseenalaistettiin koko poliittisen järjestelmän toiminta.¹⁴²

Kommunistien toiminta ei tukahtunut valtiovallan pyrkimyksistä huolimatta, vaan julkinen toiminta päinvastoin kiihtyi. Äärivasemmiston näkyvä toiminta ei kuitenkaan johtanut itsessään muuhun kuin porvarillisten piirien vastareaktioiden kovenemiseen. Kommunisminvastainen kansanliike, jota vuosikymmenen vaihtuessa alettiin kutsua lapuanliikkeeksi, sai vahvaa kannatusta ympäri maan. Lapuanliike painosti vallankaappauksen uhalla valtiovaltaa tukahduttamaan kommunistien toiminta parlamentaarisin keinoin. Lainsäädäntötyötä tehtiin, mutta uudistukset eivät riittäneet kansanliikkeelle, joka ryhtyi väkivaltaan kommunisteja, sellaisiksi epäiltyjä ja

¹³⁸ Peltonen, Ulla-Maija: *Sisällissodan muistaminen*. Teoksessa *Sisällissodan pikkujättiläinen*, 464–473. Toim. Haapala, Pertti & Hoppu, Tuomas. Werner Söderström Osakeyhtiö, Helsinki 2009. 464–465.

¹³⁹ Alapuro, Risto: *Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890–1933*. Tammi, Helsinki 1994. 236–245.

¹⁴⁰ Alapuro 1994, 276.

¹⁴¹ Hentilä, Seppo: *Itsenäistymisestä jatkosodan päättämiseen 1917–1944*. Teoksessa *Suomen poliittinen historia 1809–2009*, 101–211. WSOY Oppimateriaalit, Helsinki 2009. 148–149.

¹⁴² Alapuro 1994, 281–282.

sosiaalidemokraatteja kohtaan. Käytännössä lapuanliike pystyi vaikuttamaan hallituksen ohjelmaan ja lainsäädäntötyöhön. Niin sanotut kommunistilait, joilla kommunistien poliittinen toiminta kiellettiin ja sanomalehdistö lakkautettiin, hyväksyttiin syksyllä 1930. Äärinationalistien vallankaappaukselta vältyttiin ja porvarillinen laillisuuslinja voitti menettelytavan kannalta, mutta lainsäädäntö mukautettiin kommunisminvastaisen kansanliikkeen vaatimusten mukaiseksi.¹⁴³

Katsaus suomalaisen yhteiskunnan poliittiseen kehitykseen sisällissodan jälkeen selventää kuvaa ilmapiiristä, jossa laitton muuttoliike Neuvostoliittoon syntyi. Sisällissotaa voidaan pitää siirtolaisilmiön taustana: kansan väkivaltainen jakautuminen oli tapahtunut vain kymmenisen vuotta aiemmin. Vanhempien, kolme-nelikymppisten siirtolaisten joukossa oli paljon punaisten puolella taistelleita.¹⁴⁴ Kuten sanomalehtien kuvauksista voi lukea, tilanne oli kireä puolin ja toisin – kommunistilait oli juuri säädetty ja lapuanliikkeen toiminta oli tuoreessa muistissa. Kuten aiemmin on todettu, varsinaisesta poliittisesta pakolaisuudesta siirtolaisilmiössä ei ollut kyse, mutta yhteiskunnan jakautuneisuus näkyi monilla muilla tavoilla muuttoliikkeen taustalla.

Etsivän keskuspoliisin Kotkan-edustaja yhdisti joulukuun 1931 alun raportissaan mielenkiintoisella tavalla kommunistilait siirtolaisilmiön taustaksi. Hän kirjoitti raporttinsa Viipurin alaosaston tilannekatsauksen liitteeksi, koska ei ollut tyytyväinen EK:n yleiseen tilannekuvaan. Kotka oli siirtolaisilmiön ydin etenkin alkuvaiheessa, ja alueen oloja tuntevana edustaja ei pitänyt jatkuvia värväyshuhuja todenmukaisina. Tausta oli hänen mukaansa ennemmin Neuvostoliiton propagandassa – joka oli saanut hedelmällisen maaperän työväentalojen sulkemisesta ja vasemmistolehtien lakkauttamisesta. Laman vaikutukset ja lapuanliike yhdistyvät edustajan analyysissä kommunistilakien vaikutukseen:

”Tämä toimenpide oli paikallaan, mutta tässä ei otettu huomioon, että löytyi sellaisia paikkakuntia, jotka ovat puoluenäkökohdilta jyrkemmät ja selvemmat niin, että ken on valkoinen, hän on sitä jyrkästi, ja ken punanen niin hän myöskin jyrkästi ja varmasti ... täällä on vain ’sortajia’ ja

¹⁴³ Hentilä 2009, 152–154, 158–159.

¹⁴⁴ Terijoen alaosaston tilannekatsaus n:o 12 joulukuulta 1931, XVI A6.2, EK-Valpo I, KA.

'sorrettuja' s.t.s. teollisuusseutu työnantajineen ja -tekijöineen. Kun kansanliike alkoi, ja kun samanaikaisesti talouspula 'syveni', niin luonnollisesti molemmat leirit entistä enemmän eristäytyivät. 'Sortajat' löysivät pelastukseksen sen, että 'konjektuurien' vallitessa ryhtyivät alentamaan palkkoja ja 'sorretut' ryhmittivät ainoastaan hengessä yhteen, kun muuta 'omaa' tiedonlähdettä, sanomalehtiä, tai kokoontumispaikkaa, työväentaloja ei ollut. Tällöin otettiin vastaan sitä mitä helpommalla saatiin, ja tähän löytyi r a d i o."¹⁴⁵

Yhteiskunnan jakautuneisuus ja kireä suhde työväestön ja porvariston välillä kietoutuvatkin aineistossa ennen kaikkea taloudellisiin tekijöihin. Konkreettisimmin taloudellisen toimeentulon ongelmat yhdistyvät poliittisiin tekijöihin työnantajien mustissa listoissa. Etsivän keskuspoliisin alaosastojen päälliköiden kokouksessa marraskuussa 1931 todettiin, että työnantajat olivat, mahdollisesti lapuanliikkeen innostamina, ruvenneet "entistä enemmän boikoteeraamaan kommunistisia työläisiä."¹⁴⁶ Sama todettiin Tampereen edustuksessa seuraavana kesänä: "... kommunistin, joka siksi tunnetaan, on nykyään ainakin täällä päin aivan turha etsiä mitään työtä."¹⁴⁷

On syytä ottaa huomioon, ettei porvarillisten piirien näkökulmasta sana "kommunisti" viitannut ainoastaan kiellettyjen SKP:n tai SKNL:n jäseniin, vaan laajemmin mielipiteiltään vasemmistolaisiin ja sallittujenkin työväenjärjestöjen toimijoihin. Työpaikkansa saattoi myös menettää poliittisen toiminnan seurauksena. Työmailta seulottiin "tunnettuja julkisen toiminnan kommunisteja" pois palkkalistoilta.¹⁴⁸ Työläisten keskuudessa tilanne koettiin raskaana syrjintänä. Aimo Salmisen muistelmateoksen sivuhenkilö Mikko sanoi Helsingistä tulleille kohtalotovereille: "Työtä kun ei Kotkasta löydy, ellet voi työnantajalle suojeluskunnan jäsenkirjaa näyttää." Helsinkiläinen siirtolainen totesi tilanteen olevan tuttu: "Älä helvetissä, vai samanlaista se on Kotkassa kuin Helsingissäkin, kyllä porvarit näyttävät yhtä köyttä osaavan vetää."¹⁴⁹

¹⁴⁵ Liite Viipurin alaosaston tilannekatsaukseen n:o 11 marraskuulta 1931, XVI A6.2, EK-Valpo I, KA. Korostus ja kirjoitusasu alkuperäiset.

¹⁴⁶ Alaosastojen päälliköiden kokous marraskuussa 1931, XVI A6.1, EK-Valpo I, KA.

¹⁴⁷ Tampereen edustuksen tilannekatsaus n:o 8 elokuulta 1932, XVI A6.4, EK-Valpo I, KA.

¹⁴⁸ Kajaanin edustuksen tilannekatsaus n:o 9 syyskuulta 1932, XVI A6.4, EK-Valpo I, KA.

¹⁴⁹ Salminen 1964, 23.

Toimeentulon ongelmat kiristivät työväestön ja porvariston suhteita. Ei liene liioittelua puhua työväestön vihasta ”herroja” kohtaan, jotka työläisten näkökulmasta eivät antaneet töitä ja laskivat palkkoja: ”No, mikseivät järjestä työtä, mokomaakin herkkua”, totesi edellä mainittu helsinkiläissiirtolainen Salmisen seurueelle.¹⁵⁰ Osansa saivat myös maanomistajat. Etsivän keskuspoliisin etsivä raportoi tilanteesta Viipurin lähistöllä sijainneessa Tervajoen kylässä, jossa maanomistajat olivat pyytäneet liian suurta vuokraa satamapaikasta, minkä vuoksi puutavaraliike siirsi toimintansa toiseen kuntaan. Ilmapiiri oli etsivän mukaan jännittynyt: ”Nyt ovat paikkakunnan työläiset vihasia talonpojille, kun eivät vuokranneet satamaa vähän halvemmalla, että olisi työtä paikkakunnalla, mutta ovat samalla vahingoniloisia siitä, kun nyt eivät talonpojatkaan saa rahaa satama-alueesta.”¹⁵¹

”Herrojen” syynä pidettiin myös sitä, ettei Neuvostoliittoon päässyt laillista reittiä. Yhteiskunnan jakautuneisuutta kuvaa se, että tämä oli väärä käsitys, ja ennen kaikkea se, että käsitys eli viranomaisten pyrkimyksistä huolimatta työläisten mielissä pitkään: sosiaalidemokraattisissa lehdissä kritisoitiin viranomaisia siitä, ettei passeja myönnetty työläisille, vielä lokakuussa 1932.¹⁵² Tilanne herätti joka tapauksessa vihaa. Toukokuussa 1932 etsivä keskuspoliisi raportoi sovunistiseen tapaan ilmeisesti Helsingissä sattuneesta tapauksesta:

”Eräs Salon uuniliikkeessä palveleva mestarimuurari nainen oli äskettäin ollut eräässä Elannon kaupassa ja huutanut akkojen tapaan kovasti kaikkein kuullen, että on se nyt kumma etteivät meikäläiset herrat salli työläisten mennä Venäjälle, vaan he haluavat niiden kuolevan nälkään täällä.”¹⁵³

Viranomaiset ymmärsivät, että laman seuraukset aiheuttivat työväestön keskuudessa tyytymättömyyttä, joka osattiin yhdistää Neuvostoliittoon suuntautuneeseen muuttoliikkeeseen. Etsivän keskuspoliisin alaosastojen päälliköiden kokouksessa

¹⁵⁰ Salminen 1964, 23.

¹⁵¹ Viipurin alaosaston etsivän matkakertomus 10.9.31, XVI A6.1, EK-Valpo I, KA.

¹⁵² Esim. Suomen Sosialidemokraatti 9.10.1932: ”Venäjälle muuttamiset.”

¹⁵³ Merkitsemätön muistio 24.5.1932, XVI A6.3, EK-Valpo I, KA.

marraskuussa 1931 todettiin varsin sovittelevaan sävyyn, että valtion ja kuntien on panostettava hätäaputoihin hädän lievittämiseksi, ”jotta työtön väestö näkisi, että jotain sentään tehdään heidänkin hyväkseen, eivätkä pääsisi sanomaan ’olemme puilla paljailla eikä kukaan meitä auta’.”¹⁵⁴ Toisessa, merkitsemättömässä raportissa syksyltä 1932 ajatus vietiin pidemmälle: tyytymättömyys taloudellisiin oloihin ja epäusko siihen, että Suomi valtiona pystyisi tai edes haluaisi auttaa, ajoi työväkeä Neuvostoliittoon. Syy tosin sälytettiin tarkemmin määrittelemättömälle taholle – käytännössä todennäköisesti kommunisteille – joka oli keinotekoisesti juurruttanut työläisiin tämänkaltaisen näkemyksen:

”Suureen osaan työväestöä istutettu käsitys porvarillisen yhteiskunnan kykenemättömyydestä vieläpä tahallisesta välinpitämättömyydestäkin auttamaan yhteiskunnan kovaosaisia on juurruttanut siihen vahvan uskon, että Neuvosto-Venäjä on ainoa maa, joka tahtoo ja kykenee hankkimaan työväestölle hyvän toimeentulomahdollisuuden.”¹⁵⁵

Tähän havaintoon kiteytyy suomalaisen yhteiskunnan jakautuneisuus siirtolaisilmiön taustana. Yhteiskunnallinen ilmapiiri ei itsessään aiheuttanut laitonta muuttoliikettä Neuvostoliittoon, mutta se selittää, miksi työväestön keskuudessa reagoitiin voimakkaasti laman vaikutuksiin ja miksi siirtolaisuus Neuvostoliittoon vaikutti niin houkuttelevalta ratkaisulta. Kysymys ei ollut pelkästään siitä, miltä Neuvostoliitto propagandan perusteella vaikutti, vaan vastakkainasettelusta. Suomi ei näyttäytynyt ainoastaan maana, joka ei kyennyt riittävästi auttamaan työläisiä toimeentulon ongelmien kanssa, vaan myös maana, jossa poliittinen johto ja työnantajat toimivat lapuanliikkeen linjojen mukaisesti. Neuvostoliitosta piti löytyä paitsi töitä, myös työläisten oma yhteiskunta. Kysymys on toki poliittinen ja ideologinen, mutta myös tietyssä mielessä tunnetason valinta: myös etsivässä keskuspoliisissa ymmärrettiin työväestön näkemys, että Neuvostoliitossa ”on työmieskin vapaa ja ihminen”.¹⁵⁶

¹⁵⁴ Alaosastojen päälliköiden kokous marraskuussa 1931, XVI A6.1, EK-Valpo I, KA.

¹⁵⁵ Merkitsemätön muistioilla käyty keskustelu lokakuulta 1932, XVI A6.4, EK-Valpo I, KA.

¹⁵⁶ Alaosastojen päälliköiden kokous marraskuussa 1931, XVI A6.1, EK-Valpo I, KA.

3.1.4 Raja ja luonnonvoimat

Etsivän keskuspoliisin alaosastojen päälliköt kiinnittivät huomiota Neuvostoliiton maantieteelliseen läheisyyteen siirtolaisilmiötä käsitelleessä kokouksessaan marraskuussa 1931: ”– ja helppohan sinne näyttää olevan siirtyä naapurimaa kun on.”¹⁵⁷ Itsestänselvyydeltä tuntuvaan seikkaan on kiinnitettävä huomiota siirtolaisilmiön teoreettisen tason tarkastelussa. Siirtolaisuutta tarkastellessa maantieteellinen läheisyys ei välttämättä ole ehtona muuttoliikkeelle, mutta etenkin laittoman siirtolaisuuden ollessa kyseessä on oleellista, että yksilö pystyy matkustamaan ja ylittämään rajoja jäämättä kiinni viranomaisille ennen määränpäättään.

Suomesta Neuvostoliittoon suuntautuneen muuttoliikkeen kohdalla maantieteellisen etäisyyden lisäksi merkitystä on maiden välisen rajan luonteella. EK:n alaosastojen päälliköt huomasivat, että meriteitse matkustaminen etenkin Kotkasta ja muualta Kymenlaaksosta, jotka olivat muuttoliikkeen tärkeintä ydinaluetta, oli verrattain helppoa. ”Suomenlahti on osoittautunut liian pieneksi tällaista kulkua estämään”, todettiin raportissa.¹⁵⁸ Tarkemmin sanottuna Suomenlahti on riittävän pieni siihen, että matka on mahdollinen, mutta riittävän suuri siihen, että merirajan valvonta ei ole helppoa viranomaisille.

Samaten maaraja Suomen ja Neuvostoliiton välillä sopi hyvin laittomaan rajanylitykseen. Pitkän maarajan tehokas valvonta oli haastavaa. EK:ssa ymmärrettiin, että vain harvoista rajanylitystapauksista saatiin edes tietää.¹⁵⁹ Rajaseudulla liikehtimistä ei voitu ehkäistä, koska jokaisella, ”kommunistit mukaanluettuna”, oli oikeus hakea henkilötodistus rajaseudulla liikkumista varten työnetsintää varten.¹⁶⁰ Näitä henkilötodistuksia haettiin muuttoliikkeen huippuaikoina EK:n arvion mukaan useimmiten käytettäväksi ”kilpenä” salaista rajanylitystä varten.¹⁶¹ Näin teki myös muistelmiensa mukaan Tauno Flinkman, joka yritti ensin maarajan ylitystä Suojärven seuduilta, mutta jäi tuolloin kiinni.¹⁶² On myös mahdollista, että ihmiset lähtivät

¹⁵⁷ Alaosastojen päälliköiden kokous marraskuussa 1931, XVI A6.1, EK-Valpo I, KA.

¹⁵⁸ Mt.

¹⁵⁹ Sortavalan alaosaston tilannekatsaus n:o 4 huhtikuulta 1932, XVI A6.3, EK-Valpo I, KA.

¹⁶⁰ Joensuun edustuksen kirjelmä pääosastolle 29.9.1931, XVI A6.1, EK-Valpo I, KA.

¹⁶¹ Kuopion edustuksen tilannekatsaus n:o 5 toukokuulta 1932, XVI A6.3, EK-Valpo I, KA.

¹⁶² Flinkman 1957, 11–14.

rajaseudulle työnhaussa, mutta sopivan mahdollisuuden tullen päättivätkin lähteä rajan yli siirtolaisiksi.

Maantieteellinen etäisyys ja ympäristö tekivät laajamittaisen laittoman muuttoliikkeen mahdolliseksi. On todennäköistä, että rajan luonne tilassa ja ympäristönä oli ylipäättään ehtona laittoman siirtolaisuuden mittavuudelle. Ympäristölliset seikat kuitenkin myös ajoittivat ja ohjasivat ihmisten liikehdintää: säätila vaikutti muuttoliikkeen tiheyteen ja reitteihin, koska laittomat rajanylityskeinot pakottivat siirtolaiset antautumaan luonnon armoille. EK:n arvion mukaan epävakaat sääolosuhteet syksyllä ja talvella sekä 1931 että 1932 hiljensivät liikettä meriteitse huomattavasti. Toisaalta meren jäädyttyä havaittiin, että jotkut uskaltoutuivat yrittämään matkaa suksilla ja potkukelkoilla rannikkoa pitkin.¹⁶³ Heti jäiden lähdettyä keväällä 1932 kasvoi siirtolaisten määrä jälleen.¹⁶⁴ Syksyn ja talven arvioitiin vähentäneen liikehdintää molempina huippuvuosina myös maarajalla, koska syysateet ja talven lumet vaikeuttivat rajaseuduilla liikkumista.¹⁶⁵ Kesällä puolestaan valoisaat yöt hankaloittivat piilossa pysymistä.¹⁶⁶ Edellä mainituista syistä johtuen Kostiaisen arvio elokuusta vilkkaimpana siirtolaiskuukautena vaikuttaa johdonmukaiselta.¹⁶⁷

Aineiston perusteella voidaan sanoa, että yhteiskunnassa vaikuttavien tekijöiden – talouden muutosten, poliittisten jakolinjojen – lisäksi siirtolaisilmiössä vaikutti tekijöitä, jotka eivät suoraan liity ihmisten väliseen toimintaan. Tilalliset ja ympäristölliset tekijät mahdollistivat, suuntasivat ja ohjasivat liikehdintää. Neuvostoliiton ja Suomen maantieteellinen läheisyys sekä maiden välisen rajan luonne olivat lähtökohtaisesti edellytys laajamittaiselle laittomalle muuttoliikkeelle. Lisäksi ilmasto ja raja-alueiden ympäristö vaikuttivat ihmisten liikkumiseen.

¹⁶³ Esim. Viipurin alaostaston tilannekatsaus n:o 10 lokakuulta 1931, XVI A6.1; Viipurin alaostaston tilannekatsaus n:o 3 maaliskuulta 1932, XVI A6.2, EK-Valpo I, KA.

¹⁶⁴ Viipurin alaostaston tilannekatsaus n:o 5 toukokuulta 1932, XVI A6.3, EK-Valpo I, KA.

¹⁶⁵ Esim. Joensuun edustuksen tilannekatsaus n:o 12 joulukuulta 1931, XVI A6.2; Joensuun edustuksen tilannekatsaus n:o 10 lokakuulta 1932, XVI A6.4, EK-Valpo I, KA.

¹⁶⁶ Viipurin alaostaston tilannekatsaus n:o 8 elokuulta 1932, XVI A6.4, EK-Valpo I, KA.

¹⁶⁷ Kostiainen 1988, 82–84.

3.2 Joukkoliikehdinnän leviäminen ja vaikutukset

Siirtolaisilmiö kasvoi ja levisi nopeasti joukkoilmiöksi, joka herätti huomiota laajalti yhteiskunnassa. Muuttoliikkeen mittakaava oli ihmetyksen aihe monelle taholle. Siirtolaisilmiön kiihkeyttä kuvaa se, kuinka siitä puhuttiin. Aiempina vuosikymmeninä vallinnut ”Amerikan-kuume” vaihtui ”Venäjän-kuumeeseen”, joka oli yleinen sana yhteiskunnan kielenkäytössä. Jopa viranomaisraporteissa siirtolaisilmiötä kuvailtiin tarttuviin tauteihin tai mielenterveyden häiriöihin viittaavilla sanoilla. Etsivän keskuspoliisin raporteissa ilmiön todettiin useaan otteeseen saaneen ”kulkutaudin omaisen luonteen”¹⁶⁸. Myös voimakkaampiakin ilmaisuja käytettiin niin EK:ssa kuin esimerkiksi Pietarin pääkonsulinviraston raporteissa: ihmisten kuvailtiin joutuneen ”jonkinlaisen joukkosuggestion valtaan”¹⁶⁹; ilmiön nähtiin olevan ”joukkopsykoosi”¹⁷⁰, ”kansanvaelluspsykoosi”¹⁷¹, tai ainakin se oli uhkaavasti muodostumassa ”vaaralliseksi psykosiksi”¹⁷².

Mielenkiintoisella tavalla yhteiskunnan suhtautumista siirtolaisilmiön kasvuun kuvastavat myös huhut, joiden mukaan siirtolaisilmiön taustalla vaikutti ulkopuolinen värväys. Etenkin yhteiskunnan oikealla puolella epäiltiin, että Neuvostoliitto tai SKP värväsi lähtijöitä. Etsivä keskuspoliisi kiinnitti asiaan jatkuvaa huomiota, mutta missään vaiheessa pitäviä todisteita värväyksestä ei löytynyt. EK tarttui hanakasti kiinni viitteisiin värväyksen olemassaolosta. Toukokuussa 1932 pääosastolta lähetettiin alaosastoille ja edustuksille itsensä EK:n päällikön Esko Riekin allekirjoittama kiertokirje, jossa kerrottiin, että SKP:n järjestämä värväys oli pystytty todistamaan pidätettyjen rajanylitystä yrittäneiden kuulusteluissa, ja että sen vaikutus oli uskottua laajamittaisempaa.¹⁷³ Kolme päivää myöhemmin päivätyssä, merkitemättömässä muistiossa kuitenkin toppuuteltiin intoa värväyksen löytymisestä. Muistion kirjoittaja, jonka nimi tai asema ei käy selville, mutta jonka täytyi kuitenkin olla merkittävässä

¹⁶⁸ Esim. alaosastojen päälliköiden kokous marraskuussa 1931, XVI A6.1; Joensuun edustuksen tilannekatsaus n:o 4 huhtikuulta 1932, XVI A6.3, EK-Valpo I, KA; myös useita muita mainintoja.

¹⁶⁹ Alaosastojen päälliköiden kokous marraskuussa 1931, XVI A6.1, EK-Valpo I, KA.

¹⁷⁰ Merkitemätön jonkin (mahdollisesti Viipurin) alaosaston muistio 27.5.1932, XVI A6.3, EK-Valpo I, KA.

¹⁷¹ Pietarin pääkonsulinviraston raportti 1/32, XVI A6.2, EK-Valpo I, KA.

¹⁷² Pietarin pääkonsulin kirjelmä ulkoasiainministeriölle 15.9.1931, XVI A6.1, EK-Valpo I, KA.

¹⁷³ Kiertokirje alaosastoille ja edustuksille 24.5.1932, XVI A6.3, EK-Valpo I, KA.

asemassa EK:ssa, huomautti, että SKP:n laajamittaisesta värväystoiminnasta olisi pitänyt kuulua tietoa myös muun tiedustelun kautta. Muistiossa arveltiin myös, että SKP osaisi noudattaa toiminnassaan ”suurempaa konspiratiota kuin nyt näkyy olevan”.¹⁷⁴ SKP piti siirtolaisilmiötä tosiasiasa haitallisena, minkä lisäksi neuvostoviranomaisten linja puhui värväystä vastaan. Molempia seikkoja käsitellen tuonnempana.

Huhut ja epäilyt värväyksestä siirtolaisaallon syynä elivät kuitenkin sitkeästi koko muuttoliikkeen jatkumisen ajan, erityisesti porvarillisessa lehdistössä. ”Suurisuuntaista värväystoimintaa”, kuten sekä Helsingin Sanomat että Uusi Suomi kirjoittivat helmikuussa 1932¹⁷⁵, epäiltiin. Joissain tapauksissa värväys esitettiin jopa faktana. ”Suomessa Venäjältä lähetetty värvääjä houkuttelemassa työläisiä Neuvostolaan”, uutisoi esimerkiksi kokoomuksen paikallinen äänenkannattaja¹⁷⁶ Haminan lehti.¹⁷⁷ Samoilla linjoilla oltiin myös samalla tavoin kokoomuslaisessa¹⁷⁸ Karjala-lehdessä. ”Erittäin suuri vaikutus on epäilemättä kumminkin värväreillä”, jotka ”luotettavan tiedon mukaan” saivat ohjeensa työläisten värväämiseen suoraan Moskovasta.¹⁷⁹

Voidaan ajatella, että laittoman muuttoliikkeen mittakaava oli niin häkellyttävä ja poikkeuksellinen, että yhteiskunnan toisella laidalla sen ei uskottu voivan aiheutua itsenäisesti. Kohdemaan luonteen ja liikehdinnän voimakkaan leviämisen vuoksi porvarillisissa piireissä arveltiin, etteivät siirtolaiseksi lähtevät myöskään toimineet rationaalisesti. Siirtolaisilmiöstä käytetty kieli ja värväyshuhujen sitkeys kertovat myös yhteiskunnan jakautuneisuudesta, kun lähtijöiden ajatusmaailmaa ei ymmärretty.

Siirtolaisuuden nopeaan kasvuun ja leviämiseen liittyvät tekijät voivat kertoa ilmiön luonteesta paljon. Aineiston pohjalta nousee selvästi esiin Neuvostoliittoon suuntautuneen muuttoliikkeen luonne sosiaalisena ilmiönä. Siirtolaisuuden aallon sosiaalinen aspekti selittää sen kehittymistä joukkoilmiöksi. Siirtolaisuuden laajuus

¹⁷⁴ Merkitsemätön muistio 27.5.1932, XVI A6.3, EK-Valpo I, KA.

¹⁷⁵ Helsingin Sanomat 7.2.1932: ”Kokonainen karavaani yliloikkareita”; Uusi Suomi 8.2.1932: ”60 miestä pyrkinyt Venäjälle”.

¹⁷⁶ Ekman-Salokangas, Aalto & Salokangas (toim.) 1988. 100.

¹⁷⁷ Haminan lehti 5.9.1931: ”500–600 yliloikkaria mennyt Kotkan ja Kymin seuduilta Venäjälle”.

¹⁷⁸ Ekman-Salokangas, Aalto & Salokangas (toim.) 1988, 285–286.

¹⁷⁹ Karjala 28.8.1932: ”Luvatton Venäjälle siirtyminen”.

myös herätti yhteiskunnan eri puolilla reaktioita, jotka vastavuoroisesti edelleen vaikuttivat ilmiöön.

3.2.1 ”Kulkutaudin omainen luonne”: ilmiön sosiaalinen dynamiikka

Neuvostoliittoon suuntautuneen laittoman siirtolaisuuden ilmiöön liittyy erilaisia merkittäviä sosiaaliseen toimintaan liittyviä аспекteja. Neuvostoliittoon päätyneet suomalaiset pitivät yhteyttä sukulaisiinsa ja tuttaviansa, mikä oli aineiston perusteella tärkeä seikka, jonka vaikutus levisi kirjeiden saajien välittömän lähipiirin ulkopuolellekin. Siirtolaisten virta kasvoi nopeasti niin merkittävästi, että siitä tuli yleinen puheenaihe niin paikallisesti kuin valtakunnallisesti, mikä edelleen vaikutti ilmiön kehitykseen.

Neuvostoliitossa olevat suomalaiset lähettivät vanhaan kotimaahansa kirjeitä, joissa kerrottiin oloista tuntemattomassa työläisten valtiossa. Neuvostoliitosta lähetetyt kirjeet kiinnostivat työläisiä jo ennen varsinaisen siirtolaisaallon alkua. Elokuussa 1931, kun jonkinlaista joukkoilmiötä vasta aavisteltiin, Etsivän keskuspoliisin Kajaanin alaosasto arveli, että kirjeitä kirjoittivat Neuvostoliittoon poliittisista syistä lähteneet tai EK:n tutkintaa ja tuomioita paenneet kommunistit sekä lapuanliikkeen muiluttamat. Kirjeistä luettiin ”... kertomuksia hyvistä työmaista, loistavista palkoista, vapaasta kurssikouluutuksesta, lepokodeista, viisivuosisuunnitelmasta j.n.e. iltaisin kokoonkerääntyneille tuttaville ja naapuristolle.”¹⁸⁰ Kirjeitä paitsi luettiin yhdessä, myös kierrätettiin pitkissäkin ketjuissa kädestä käteen.¹⁸¹ Positiiviset kuvaukset voimistivat houkuttelevaa mielikuvaa Neuvostoliitosta. Voidaan myös ajatella, että kirje on intiimimpi ja kouriintuntuvampi, ja siten uskottavampi, todistus neuvosto-oloista esimerkiksi radiopropagandaan verrattuna, vaikka lähettäjää ei henkilökohtaisesti tuntisikaan. EK:n etsivät kuvailivat kirjeiden voimaa kuulusteluraportissa heinäkuulta 1932: ”Kun he sitten näyttävät näitä kirjeitään tuttavilleen, saavat nämä konkreettisen pohjan mielikuvilleen Venäjällä vallitsevista paremmista työoloista, joka tietenkin on omansa huomattavasti lisäämään halua sinne siirtymiseen.”¹⁸²

¹⁸⁰ Kajaanin edustuksen tilannekatsaus n:o 8 elokuulta 1931, XVI A6.1, EK-Valpo I, KA.

¹⁸¹ Oulun alaosaston tilannekatsaus n:o 10 lokakuulta 1931, XVI A6.1, EK-Valpo I, KA.

¹⁸² Ilmoitus 20.7.1932 koskien virkamatkaa Kotkaan, XVI A6.3, EK-Valpo I, KA.

Kirjeiden määrä ja merkitys kasvoivat ilmiön kasvun ja leviämisen mukana, kun yhä useamman sukulainen tai tuttava saattoi kertoa päässeensä perille ja kaiken olevan kunnossa. Kirjeenvaihdossa olleet pariskunnat ja perheet usein yhdistyivät, kun edeltä mennyt perheenjäsen kirjoitti kaiken olevan kunnossa.¹⁸³ Positiivisen mielikuvan vahvistamisen lisäksi kirjeet toimivat siten henkilökohtaisella tasolla: sukulaisen tai tuttavan kirjeet muodostivat omanlaisensa sosiaalisen houkutuksen, jonka ei välttämättä tarvinnut yhdistyä ideologiseen tasoon.

Kirjeenvaihto vaikutti siirtolaisten liikkumiseen myös käytännön tasolla. Etsivä keskuspoliisi huomioi, että aiemmin menestyksekkäästi rajan ylittäneet siirtolaiset kirjoittivat sukulaisilleen ja tuttavilleen matkastaan, sopivista reiteistä ja viranomaisten toimintatavoista, jolloin riski joutua suomalaisten rajavartijoiden nappaamaksi pieneni.¹⁸⁴ Tämä saattoi rohkaista epävarmoja.

Etsivän keskuspoliisin raporteissa kirjeiden sisältöä kuvailtiin yleensä ”ihanne-olojen ylistyksenä”¹⁸⁵ tai muilla samankaltaisilla sanankäänteillä. Parissa raportissa viitattiin suoraan myös mahdollisuuteen, että kirjeiden sisältö olisi järjestelmällisen koulutuksen hiomaa.¹⁸⁶ On mahdollista, että neuvostoviranomaiset vaikuttivat kirjeiden sisältöön, mutta tutkimuksen aineistoon kuuluvien kirjeiden ja EK:n roolin huomioon ottaen on todennäköistä, että valtaosa kirjeenvaihdosta oli kuitenkin yksinkertaisesti henkilökohtaista kuulumisten vaihtoa.

Laiton muuttoliike herätti nopeasti kaikkien huomion. Ihmiset huomasivat naapureidensa kadonneen, sanomalehdissä kirjoitettiin Suomenlahdella pidätetyistä veneporukoista. Aineiston pohjalta käy selväksi, että ilmiö oli pian yleisessä tiedossa kautta maan. Tauno Flinkman kuvailee muistelmissaan: ”Näihin aikoihin alkoi omissa sanomalehdissämme myös esiintyä lukuisasti kirjoituksia, joissa todettiin salatietä Neuvostoliittoon siirtymisen tulleen hyvin yleiseksi. Myös sain kuulla, että monet

¹⁸³ Esim. ilmoitus 20.7.1932 koskien virkamatkaa Kotkaan, XVI A6.3, EK-Valpo I, KA.

¹⁸⁴ Kajaanin edustuksen tilannekatsaus n:o 7 heinäkuulta 1932, XVI A6.3, EK-Valpo I, KA.

¹⁸⁵ Kajaanin edustuksen tilannekatsaus n:o 8 elokuulta 1931, XVI A6.1, EK-Valpo I, KA.

¹⁸⁶ Mt.; Sortavalan alaosaston tilannekatsaus n:o 7 heinäkuulta 1933, XVI A6.5, EK-Valpo I, KA.

kotkalaiset olivat jättäneet kotinsa, vaimonsa ja lapsensa ja lähteneet rajan yli itään.”¹⁸⁷ Kalle Lehto tyytyy toteamaan asiointilan: ”Kyllä silloin riitti menijöitä.”¹⁸⁸ Salassa tapahtuva ilmiö ei siis ollut kovin salainen. Aineiston perusteella voidaan sanoa, että siirtolaisaallon julkisuus sai yhä useammat miettimään lähtöä. Etsivässä keskuspoliisissa huomioitiin, että aiheesta keskusteltiin ja lähtöä suunniteltiin sitä kummemmin salaamatta: ”Venäjälle lähtö onkin tällä hetkellä yleisenä puheenaiheena. Tiedustellaan toinen toiselta kustannuksia ja vastaanottoa Venäjällä.”¹⁸⁹

Jutustelu saattoikin kehittyä nopeasti päätökseksi lähteä. Etsivän keskuspoliisin kuulustelussa kertoi eräs Neuvostoliitosta karkaamalla takaisin palannut siirtolainen lähtöpäätöksen syntyneen marraskuussa 1931, kun hän oli kuullut naapurinsa joutuneen myös työttömäksi. Mies oli kysynyt naapuriltaan tämän suunnitelmista työnhaun suhteen. Naapuri kertoi aikovansa Neuvostoliittoon, ja niin miehet ryhtyivätkin yhdessä suunnittelemaan lähtöä.¹⁹⁰ Monet todennäköisesti päättivät lähteä, mutta lähtö kohti tuntematonta saattoi tuntua suurelta askeleelta. Toverin kanssa tai ryhmässä lähdön suunnittelua oli helpompi tehdä. Näin kävi myös Tauno Flinkmanille: ”...pätökseni lähteä Venäjälle alkoi kiteytyä ajatuksissani yhä selvemmäksi. Kun näinä aikoina tutustuin kahteen ikäiseeni toveriin, jotka hautoivat samanlaisia suunnitelmia kuin minäkin, oli päätöksemme valmis.”¹⁹¹

Ilmiön julkisuus myös ohjasi liikehdintää. Edellä mainittu EK:n kuulustelema Porvoon pitäjämästä kotoisin oleva siirtolainen kertoi, että hän oli päättänyt lähteä naapurinsa kanssa Kotkan kautta meriteitse kohti Neuvostoliittoa, koska sanomalehtitietojen mukaan se oli yleinen reitti.¹⁹² Myös Kalle Lehto kertoo harkinneensa matkaavansa Neuvostoliittoon Kotkan kautta Suomenlahden yli, vaikka hän olosuhteiden pakosta joutui ylittämään rajan Petsamon kautta.¹⁹³ Tornion läheltä kotoisin olevalla Lehdolla oli tuskin paikallistietoa Kymenlaakson työläisten liikkumisesta, joten tiedon on täytynyt kulkeutua hänelle median tai yleisten puheiden kautta.

¹⁸⁷ Flinkman 1957, 11.

¹⁸⁸ Lehto 1995, 7.

¹⁸⁹ Kirjelmä Etsivältä keskuspoliisilta ulkoasiainministeriölle 25.1.1932, XVI A6.2, EK-Valpo I, KA.

¹⁹⁰ Kuulustelupöytäkirja 25.8.1932, XVI A6.4, EK-Valpo I, KA.

¹⁹¹ Flinkman 1957, 11.

¹⁹² Kuulustelupöytäkirja 25.8.1932, XVI A6.4, EK-Valpo I, KA.

¹⁹³ Lehto 1995, 9.

Tiedon kulkeminen ei ole kuitenkaan ikinä luotettavaa, etenkin 1930-luvun alun jakautuneessa ilmapiirissä. Yksipuoliset tiedot ja huhut liikkuvat laajalti ja vaikuttivat myös muuttoliikkeeseen. Etsivän keskuspoliisin alaosastot eri puolilla Suomea raportoivat keväällä ja kesällä 1932, että työväen keskuudessa kiertää huhuja, joiden mukaan Neuvostoliitto ottaa vastaan rajattoman määrän salatein tulevia suomalaisia työläisiä tiettyyn päivään mennessä, minkä jälkeen kaikki laittomasti maahan tulevat palautettaisiin. Kaikille järjestettäisiin hyväpalkkaista työtä, mutta avoimien ovien oli määrä sulkeutua – tietolähteestä riippuen – heinäkuun tai elokuun 1932 lopussa. Huhuille ei löydy aineistosta tai aiemmasta tutkimuksesta tukea. Palauttamiset itäisellä maarajalla kyllä vähenivät kevään mittaan, mutta muita muutoksia siirtolaisten kohtelussa ei tapahtunut. Huhut kuitenkin saivat siirtolaisten määrän kasvuun. ”Tämä tieto oli kuin tulta tappuroihin, ... alkoi varsinainen kansainvaellus Venäjälle”, arvioitiin myöhemmin EK:n Kajaanin alaosaston raportissa.¹⁹⁴

Ristiriitaisten viestien levitessä ihmiset uskoivat herkemmin tietoa, joka istui heidän maailmankuvaansa. Jotkut neuvostoviranomaisten palauttamat siirtolaiset pettyivät näkemäänsä ja kokemaansa heti alussa, mistä he yrittivät kertoilla toisille työläisille. Kaikki eivät ottaneet totena näitä kokemuksia. Etsivän keskuspoliisin mukaan ”herkemmät” uskoivat palautettujen kertomuksia, mutta ”vahvempiuskoiset ovat keksineet koko selostusten aiheutuneen ohranasta”. Aatteellisemmat siis arvelivat, että negatiivisten huhujen levittäminen oli EK:n tarjoama vaihtoehto Tammisaaren pakkotyölaitokseen joutumiselle.¹⁹⁵ Toiselta puolen oikeistolaisemmissa piireissä uskottiin mieluusti toisenlaisiin tietoihin. Kuten edellä mainittiin, huhut ja epäilykset Neuvostoliiton värväyksestä siirtolaisilmiön syynä elivät sitkeästi, vaikka EK ei missään vaiheessa löytänyt pitäviä todisteita tämän kaltaisesta toiminnasta.

Neuvostoliittoon suuntautuneen laittoman siirtolaisuuden ilmiöön liittyy siis erilaisia merkittäviä sosiaaliseen toimintaan liittyviä аспекteja. Aineiston perusteella tärkeä sosiaalinen yhteys oli Neuvostoliittoon lähteneiden siirtolaisten ja heidän omaistensa suhde. Nämä valtioiden rajat ylittävät yhteydet kietoutuivat yhteen myös paikallisten sosiaalisten verkostojen kanssa. Saadut tiedot Neuvostoliiton oloista vahvistivat ainakin

¹⁹⁴ Kajaanin edustuksen tilannekatsaus n:o 9 syyskuulta 1932, XVI A6.4, EK-Valpo I, KA.

¹⁹⁵ Oulun alaosaston tilannekatsaus n:o 9 syyskuulta 1931, XVI A6.1, EK-Valpo I, KA.

siirtolaisilmiön alkuvaiheessa positiivista mielikuvaa maasta, mikä todennäköisesti voimisti ihmisten liikehdintää. Lisäksi henkilökohtaiset yhteydet muodostivat sosiaalisen vedon, jonka ei tarvinnut yhdistyä Neuvostoliiton houkuttelevuuteen ideologisella tasolla. Paikallisiin verkostoihin kulki tietoa myös muilta alueilta maan rajojen sisäpuolelta. Tietoa siirtolaisilmiöstä kiersi sosiaalisissa verkostoissa vilkkaasti, koska muuttoliikkeestä tuli yleinen puheenaihe niin yhteisöissä kuin mediassakin. Keskustelu työläisten kesken saattoi kehittyä lähtöpäätökseksi. Näin siirtolaisilmiön julkisuus kasvatti ja ohjasi muuttoliikettä.

Siirtolaisilmiön ”kulkutaudin omainen luonne”, minkälaiseksi sitä kuvattiin viranomaisraporteissa, voisi sosiaalisten yhteyksien valossa olla periaatteessa perusteltukin määritelmä ilman sen negatiivisesti arvottavaa konnotaatiota. ”Tartunta” aiheutui sosiaalisissa verkostoissa kulkeneesta informaatiosta, joka levisi kirjeitse ja paikallisyhteisöissä. Sen sijaan ilmiön kutsuminen ”joukkopsykoosiksi” viittaisi siihen, että siirtolaiset olisivat tehneet lähtöpäätöksensä ilman ymmärrystä siitä, mitä tekivät. On totta, että erilaiset huhut ja virheelliset tiedot kulkivat sosiaalisissa verkostoissa. Eittämättä siirtolaisilmiön kasvaminen joukkoilmiöksi myös itsessään innosti ihmisiä lähtemään. ”Psykoosiksi” sitä ei kuitenkaan ole täsmällistä (arvolatauksesta puhumattakaan) kuvata: todennäköisesti valtaosa siirtolaisista toimi epätoivoisessa tilanteessa vastaanottamansa informaation valossa omasta näkökulmastaan johdonmukaisesti.

Voidaan siis sanoa, että ilmiön sosiaaliset aspektit johtivat sen kasvamiseen joukkoilmiöksi, mikä edelleen vilkastutti ja kehitti muuttoliikettä. Etsivän keskuspoliisin Kajaanin alaosaston tilannekatsauksessa syyskuulta 1932 kiteytyy ajatus siirtolaisilmiön sosiaalisista vaikutustekijöistä: ”Miltei poikkeuksetta selittävät loikkarit kuulusteluissa, että ’tuli sen ja sen kanssa puhe lähdöstä rajan taakse, koska ei kotipaikallakaan ollut mitään työtä saatavana’ ja että ’kun se ja se Venäjältä kirjoitti siellä vallitsevista hyvistä oloista.’”¹⁹⁶

¹⁹⁶ Kajaanin alaosaston tilannekatsaus n:o 9 syyskuulta 1932, XVI A6.4, EK-Valpo I, KA.

3.2.2 Vastapropagandaa ja salaista mainontaa: yhteiskunnan eri puolet reagoivat

Neuvostoliittoon suuntautuneen laittoman siirtolaisuuden kasvu joukkoilmiöksi herätti yhteiskunnan eri puolilla mielipiteitä, kysymyksiä ja reaktioita. Siirtolaisuuden mittavuuden vuoksi monet pitivät varmana, että muuttoliikettä aiheutettiin ja ohjattiin järjestelmällisesti. Siirtolaisilmiöön yritettiin vaikuttaa eri tahoilta pääasiassa hillitsevästi, vaikka etenkin ilmiön alkuvaiheessa esitettiin myös mielipiteitä, joiden mukaan muuttoliikkeellä oli toivottavia vaikutuksia. Oli myös tahoja, jotka keksivät tapoja hyötyä taloudellisesti siirtolaisilmiöstä.

Neuvostoliittoon suuntautuneeseen laittomaan muuttoliikkeeseen pyrkivät vaikuttamaan etupäässä viranomaiset. Pääasiassa etsivä keskuspoliisi esitti ilmiötä seuraavana viranomaisena näkemyksiään toivottavista toimista. EK:n eri yksiköiden näkemykset tarvittavista toimista olivat pitkälti yhtenevät: laitonta muuttoliikettä oli pyrittävä kontrolloimaan ja ehkäisemään. Tämä muodostui yleiseksi linjaksi, vaikka yksittäisissä raporteissa ilmaistiin mielipiteitä, jotka mukailivat oikeistolaisimpien sanomalehtien pakinapalstojen asenteita, joiden mukaan ”kommunistien” lähtö Suomesta oli vain positiivista. Ilmiön nähtiin olevan myös mahdollisuus kommunismin lumon heikentymiseen. Raporttien kovimman linjan näkemyksissä toivottiin siirtolaisille kurjia oloja, kuten eräässä EK:n sisäisessä muistioilla käydyssä keskustelussa lokakuussa 1932:

”Työväestöllemme tekee yleensä hyvää, että ylliloikkarit saavat niin kurjan kohtelun Venäjällä kuin sieltä saadut tiedot osoittavat. Ja ellei haluttaisi ottaa sääliittäviä asianhaaroja eikä mainittua kansallisonnettomuutta yleisen työttömyyden vallitessa vielä nyt niin vakavalta kannalta, vaan annettaisiin yliloikkineiden kokea ihannevaltakunnan etuja, joista sinne siirtyneet ... levittävät oikeita tie[to]ja, niin voitaisiin antaa jatkua nykyisen tilanteen.”¹⁹⁷

Näkemykset ”kommunistien” maasta poistumisen hyödyllisyydestä ulottuivat EK:n korkeimmalle tasolle. Syyskuussa 1931 päivätyssä muistiossa, jossa pidettiin edellä

¹⁹⁷ Merkitsemätön muistioilla käyty keskustelu lokakuulta 1932, XVI A6.4, EK-Valpo I, KA.

kuvaillun kaltaisia ehdotuksia ”ensikuulemalta jokseenkin järkevilta kuulostavina”, on lopussa EK:n päällikön Esko Riekin puumerkki, joten hän oli vähintään hyväksynyt, ellei itse laatinut sen.¹⁹⁸

Etsivän keskuspoliisissa kallistuttiin kuitenkin kantaan, ettei laitonta muuttoliikettä voida katsoa sormien läpi. Riekin allekirjoittamassa muistiossa todettiin, että viranomaisten tehtävänä on lain mukaan estää parhaansa mukaan kaikki luvaton valtakunnanrajan ylittäminen. Lisäksi muistion mukaan oli todettu, että osa neuvostoviranomaisten palauttamista siirtolaisiksi pyrkineistä oli koulutettu suorittamaan salaisia ”vakoilu- ja kiihoitustehtäviä” Suomessa, mikä oli EK:n näkökulmasta tärkeä syy suitsia liikehdintää.¹⁹⁹ Kommunismin uhan kasvu nähtiin muutenkin todennäköisempänä muuttoliikkeen seurauksena kuin huonojen neuvostojen mahdollinen merkitys kommunistisen liikkeen heikentäjänä. EK:n Kotkan-edustaja, joka ei muutoin raporteissaan pitänyt siirtolaisilmiötä poliittisesti järjestettynä vaan työttömyydestä aiheutuneena, totesi raportissaan, että ”mahdollisesti näistä menijöistä vielä vuoden parin perästä voidaan saada toisenlainen vastus, kunhan käyvät erinäisiä puolue- ja agit. kurseja.”²⁰⁰ Muuttoliike uhkasi yhteiskuntajärjestystä myös ilmiönä. Sen pelättiin olevan oiva aihe kommunistiselle ja muulle yhteiskuntajärjestelmää uhkaavalle propagandalle.²⁰¹

Etsivän keskuspoliisi oli eniten huolissaan tehtävänkuvansa puolesta kommunismin uhasta. Muitakin näkökulmia muuttoliikkeen kontrolloimisen tarpeesta esitettiin. Siirtolaisilmiötä pidettiin kansallisena onnettomuutena ja skandaalina maalle. ”[I]lmiö on todella kiusallinen”, todettiin EK:n kirjelmässä ulkoasiainministeriölle.²⁰² Suomelle ei nähty olevan kunniaksi, että osa kansalaisista – ”laatuun katsomatta” – lähti taloudellisista syistä ”maahan, jota on totuttu pitämään kurjuuden symbolina”, kuten suojeluskuntien Hakkapeliitta-lehdessä muotoiltiin.²⁰³ Myös käytännöllisempiä

¹⁹⁸ Merkitsemätön muistio 7.9.1931, XVI A6.1, EK-Valpo I, KA.

¹⁹⁹ Mt.

²⁰⁰ Liite Viipurin alaosaston tilannekatsaukseen n:o 11 marraskuulta 1931, XVI A6.2, EK-Valpo I, KA.

²⁰¹ Esim. Merkitsemätön muistioilla käyty keskustelu lokakuulta 1932, XVI A6.4, EK-Valpo I, KA.

²⁰² Kirjelmä Etsivältä keskuspoliisilta ulkoasiainministeriölle 25.1.1932, XVI A6.2, EK-Valpo I, KA.

²⁰³ Hakkapeliitta 16/32: ”Punainen siirtolaisuus”.

seurauksia pohdittiin, esimerkiksi ulkopoliittisesta näkökulmasta. EK:n alaosastojen päälliköiden kokousmuistiossa marraskuulta 1931 huomautettiin, että Neuvostoliitto saattaisi nostaa asiasta kysymyksen, johon Suomen olisi oltava valmiina vastaamaan ilmiön eteen tehdyistä toimenpiteistä.²⁰⁴

Toimenpiteitä ryhdyttiin nopeasti pohtimaan. Viranomaisten toiminnassa pyrittiin ensinnäkin valtakunnanrajan parempaan kontrollointiin. Lähtijöiden matka pyrittiin pysäyttämään heti alkuunsa, mikä ei kuitenkaan ollut mahdollista kuin äärimmäisen harvoin: vaikka EK tai muu viranomainen olisi saanut kuulla yksilön tai ryhmän lähtöaikeista, aikeita oli vaikea todistaa. Myös resurssien vähyys vaivasi viranomaisia. Merivartiostolla ei ollut EK:n mukaan tarpeeksi henkilöstöä ja kalustoa Suomenlahdella.²⁰⁵ Siirtolaisilmiön jatkuessa EK:ssa havahduttiin siihen, että siirtolaisuuden seuraaminen kulutti turhan paljon resursseja suhteessa varsinaiseen ydintoimintaan, valtiopetoksellisen toiminnan estämiseen. Syyskuussa 1932 pääosastolta lähetettiin alaosastoille ja edustuksille kiertokirje, jossa kehoitettiin tehostamaan kuulusteluja, lyhentämään pidätysaikoja ja säästämään pidätettyjen valokuvauksessa.²⁰⁶ Resurssipulaa pyrittiin paikkaamaan tehostetulla viranomaisyhteistyöllä: merivartioinnin tehostamisen lisäksi EK:n mukaan oli tarpeellista määrätä poliisi, tulli ja majakanvartijat seuraamaan ja mahdollisuuksien mukaan estämään laiton liikettä rajan yli.²⁰⁷ Keinoja rajanylityksen vaikeuttamiseksi pohdittiin myös. Esimerkiksi EK:n Kuopion edustuksen mielestä rajaseudulla liikkumiseen ja työnhakuun oikeuttavien henkilötodistusten myöntämistä olisi pitänyt rajoittaa.²⁰⁸

Koska laittomia rajanylityksiä ei pystytty kuitenkaan tehokkaasti estämään, viranomaiset yrittivät kehittää keinoja laittoman siirtolaisuuden ehkäisemiseksi ylipäätään. Ulkomaanpassin saamista Neuvostoliittoon matkustamiseen, mitä muuten rajoitettiin etenkin kommunisteiksi epäillyiltä, haluttiin helpottaa työttömien kohdalla. Koska oli tiedossa, ettei Neuvostoliiton lähetystö juuri myöntänyt viisumeita työnhakuun, olisi näin voitu osoittaa, ettei Suomi vastusta siirtolaisuutta lain puitteissa.

²⁰⁴ Alaosastojen päälliköiden kokous marraskuussa 1931, XVI A6.1, EK-Valpo I, KA.

²⁰⁵ Merkitsemätön muistio 7.9.1931, XVI A6.1, EK-Valpo I, KA.

²⁰⁶ Kiertokirje alaosastoille ja edustuksille 8.9.1932, XVI A6.4, EK-Valpo I, KA.

²⁰⁷ Alaosastojen päälliköiden kokous marraskuussa 1931, XVI A6.1, EK-Valpo I, KA.

²⁰⁸ Kuopion edustuksen tilannekatsaus n:o 5 toukokuulta 1932, XVI A6.3, EK-Valpo I, KA.

Kuten EK:n muistiossa lokakuulta 1932 todettiin, ”tällä menettelyllä riistettäisiin pohja siltä käsitykseltä, että on mentävä salaa kun passia ei anneta”.²⁰⁹ Ulkomaanpasseja Neuvostoliittoon myönnettiin myös laittomasti lähteneiden siirtolaisten Suomeen jääneille perheille. Heidän passinhakuaan helpotettiin aktiivisesti: köyhäinhoitolautakunnat alkoivat korvata ”Venäjän leskien” passihakemusten anomus- ja lunastusmaksuja, koska Neuvostoliittoon perheenpäästä seuranneet perheet vapauttivat köyhäinhoidon resursseja muille jaettavaksi.²¹⁰

Viranomaisten keskuudessa ajateltiin kyllä myös siirtolaisten oikeusturvaa ja laillista asemaa, joka olisi ollut parempi laillista reittiä käyttäen. Suomen pääkonsuli Leningradissa pohti helmikuussa 1932, että tällaisessa tilanteessa olisi ollut muitakin hyötyjä:

”... ne, joiden passi viseerattaisiin, saisivat kernaasti tulla tänne kokemaan köyhälistömaan ihanouksia. Sillä passi taskussaan he aina muistaisivat olevansa Suomen kansalaisia ja hädän tullen varmaankin turvautuisivat kotivaltionsa edustajiin, jotka helposti voisivat palauttaa heidät Suomeen sangen tehokkaina propagandisteina Venäjälle siirtymistä vastaan.”²¹¹

Vastapropaganda olikin yksi keinoista, joilla viranomaiset pyrkivät ehkäisemään laitonta siirtolaisuutta yrittämällä vähentää Neuvostoliiton houkutusta. Etsivässä keskuspoliisissa tiedettiin, että Neuvostoliitosta lähetetyt kirjeet ja suomenkieliset radiolähetykset vahvistivat positiivista mielikuvaa Neuvostoliitosta, joten kirjeiden sensurointia ja radiolähetysten häiritsemistä ainakin pohdittiin.²¹² Järjestelmällisiä toimenpiteitä tällaisesta menettelystä ei aineistosta löydy. Vastapropagandaa sen sijaan toteutettiin aktiivisesti etenkin siirtolaisilmiön edetessä. Sanomalehdistölle annettiin tietoja Neuvostoliitosta palanneiden siirtolaisten kuulusteluista ja toimittajia kutsuttiin haastattelemaan näitä. Toiminta ei ollut aina kovin salamyhkäistä. Kokoomuslaisen Karjala-lehden juttu ”Tuoreet terveiset Bolshevikiasta” syyskuulta 1932 alkoi: ”Puhelin soi. Täällä on ’eekoo’: –Jos huvittaa, niin tulkaa tervehtimään rajan takaa tulleita, joita

²⁰⁹ Merkitsemätön muistioilla käyty keskustelu lokakuulta 1932, XVI A6.4, EK-Valpo I, KA.

²¹⁰ Viipurin alaosaston tilannekatsaus n:o 3 maaliskuulta 1932, XVI A6.2, EK-Valpo I, KA.

²¹¹ Pietarin pääkonsulinviraston raportti 1/32, XVI A6.2, EK-Valpo I, KA.

²¹² Viipurin alaosaston tilannekatsaus n:o 10 lokakuulta 1931, XVI A6.1, EK-Valpo I, KA.

olemme juuri tässä kuulustelleet.”²¹³ Lehtijutuissa, joita julkaistiin paljonkin etenkin kesästä 1932 eteenpäin, kuvailtiin siirtolaisiksi lähteneiden huonoja kokemuksia ja suoranaista kärsimystä, mitä etenkin ammattitaidottomat sekatyöläiset tosiaan joutuivat kokemaan neuvostojärjestelmässä.

Vastapropagandan vaikutusta on vaikea arvioida tarkkaan. Etsivän keskuspoliisin Viipurin alaosastolla todettiin kesän 1932 lopulla tyytyväisesti, että vastapropaganda oli ”langennut hyvään maaperään ja tuottanut jo tuloksia”, kun liikehännän arvioitiin suhteessa vähentyneen.²¹⁴ Lehtijuttuja kuitenkin julkaistiin pääasiassa porvarillisessa sanomalehdistössä, mikä todennäköisesti heikensi sekä niiden tehoa että toivotun lukijakunnan tavoitettavuutta. Eräässä EK:n muistiossa todettiin lokakuussa 1932, että sanomalehtipropaganda tuskin vaikuttaa sanottavasti siirtolaisaaltoon, koska ”porvarilehtien kuvauksiin yleensä ei uskota”.²¹⁵ Suomen pääkonsuli Leningradissa ei pitänyt yhteistyötä porvarillisen lehdistön kanssa edes järkevänä, koska hänen arvionsa mukaan sillä saattaisi olla jopa päinvastainen vaikutus työväestöön.²¹⁶

Sosiaalidemokraattinen sanomalehdistö ei aluksi pitkään aikaan liittynyt viranomaisten kampanjaan, vaikka nämä niin toivoivatkin. Tutkimukseni sanomalehtiaineiston ensimmäinen ja ainoa esimerkki sosiaalidemokraattisen lehdistön julkaisemasta vastapropagandasta on aivan vuoden 1932 lopulta, jolloin Suomen Sosialidemokraattissa julkaistiin pitkä juttu Neuvostoliitosta palanneen siirtolaisen kovista kokemuksista.²¹⁷

Kontrolliviranomaisten suorat toimenpiteet, kuten syytteiden asettaminen laittomasta rajanylityksestä, sen yrityksestä tai siinä avustamisesta, tepsivät siirtolaisuuden ehkäisemisessä vain osin. Luvattoman rajanylityksen yrityksestä annettiin vaihtelevasti sakko- ja vankeusrangaistuksia. Vaihtelua oli alueellisesti: etsivän keskuspoliisin Kotkan-edustaja totesi raportissaan joulukuussa 1931, että paikallinen raastuvanoikeus ei hennonnut tunteettomasti antaa 200 markan sakkoja kovempia tuomioita, koska siellä ymmärrettiin siirtolaisilmiön aiheutuvan huonoista työoloista ja pulasta.²¹⁸ Lievien

²¹³ Karjala 14.9.1932: ”Tuoreet terveiset Bolshevikiasta”.

²¹⁴ Viipurin alaosaston tilannekatsaus n:o 8 elokuulta 1932, XVI A6.4, EK-Valpo I, KA.

²¹⁵ Merkitsemätön muistioilla käyty keskustelu lokakuulta 1932, XVI A6.4, EK-Valpo I, KA.

²¹⁶ Pietarin pääkonsulinviraston raportti 1/32, XVI A6.2, EK-Valpo I, KA.

²¹⁷ Suomen Sosialidemokraatti 27.12.1932: ”Venäjältä palannut sekatyömies kertoo.”

²¹⁸ Liite Viipurin alaosaston tilannekatsaukseen n:o 11 marraskuulta 1931, XVI A6.2, EK-Valpo I, KA.

tuomioiden pelotevaikutus arvioitiin liian pieneksi jo syyskuussa 1931, jolloin sisäasiainministeri Ernst von Born lähetti maaherroille kiertokirjeen, jossa kehoitettiin koventamaan rangaistuksia.²¹⁹ Kiinnijääminen ja rangaistuksen saaminen ei läheskään aina saanut ihmisiä jättämään lähtösuunnitelmiaan. Aineiston perusteella useat kiinnijääneet yrittivät rajanylitystä uudestaan ja jopa useammankin kerran. Tauno Flinkman totesi muistelmissaan: ”Joulun aikana ajattelin paljon Neuvostoliittoon matkustamistani, ja ensimmäinen epäonnistunut yritys tuntui vain nostattaneen sisuani.”²²⁰ Hieman tehokkaammin rangaistuksen uhka tuntui vaikuttaneen veneenkuljettajiin, jotka salakuljettivat siirtolaisia Suomenlahden poikki, etenkin toukokuun 1932 jälkeen, kun napattujen kuljettajien veneitä alettiin lakimuutoksen perusteella takavarikoida valtiolle.²²¹

Viranomaisten lisäksi oli muitakin tahoja, jotka yrittivät toimia siirtolaisilmiön estämiseksi. Samaan pyrki, ensikuulemalta yllättävästikin, Suomen kommunistinen puolue. SKP tuskin oli kovinkaan usein samoilla linjoilla virallisen Suomen kanssa, mutta tässä tapauksessa syy oli osin sama – näkökulma vain oli päinvastainen. Siinä missä etsivä keskuspoliisi pelkäsi, että siirtolaisia koulutettaisiin salaisiin yhteiskuntajärjestyksen vastaisiin tehtäviin, SKP oli näreissään siitä, että työläiset eivät jääneet taistelemaan vallankumouksen puolesta. Siirtolaisilmiötä pystyttiin Neuvostoliiton lehdistössä käyttämään osoituksena kapitalistisen Suomen aiheuttamasta nälästä ja hädästä. Työläisten pako vallankumouksen rintamalta oli kuitenkin propagandistista hyötyä suurempi. Tästä johtuen Neuvostoliitossa julkaistujen lehtien artikkeleissa saatettiin kauhistella ”fasisti-Suomen” aiheuttamaa nälkäpakolaisuutta ja samaan hengenvetoon varoittaa työläisiä kuitenkin lähtemästä ”itsevirtauksellisesti” Neuvostoliittoon.²²²

Suomessa kielletyn puolueen keinot olivat kuitenkin rajatut. Käytännössä muuta mahdollisuutta ei ollut kuin propagoida lähtöä vastaan maanalaisissa äänenkannattajissa ja jaettavilla julistuksilla. SKP ryhtyi viranomaisten tavoin ripeästi toimeen syksyllä 1931. Loka-marraskuussa esimerkiksi SKP:n Kajaanin aluekomitea jakoi julistusta

²¹⁹ EK:n päällikön kiertokirje alaosastoille ja edustuksille 9.9.1931, XVI A6.1, EK-Valpo I, KA.

²²⁰ Flinkman 1957, 14.

²²¹ Kirjelmä Sortavalan ja Terijoen alaosastoille 22.7.1932, XVI A6.3, EK-Valpo I, KA.

²²² Esim. Vapaus 2.6.1932: ”Työläisiä pyrkii yhä pois fasisti-Suomesta”. Aiheesta myös Iisakkila 2013, 11–14.

”Seis, rintamakarkurit”, jossa siirtolaiseksi lähtevät työläiset leimattiin ”rintamakarkureiksi”, ”itsekkäiksi omaneduntavoittelijoiksi” ja ”pakeneviksi raukoiksi”, jotka pakenivat ”taistelurintamasta”. Neuvostoliitto oli julistuksen mukaan varma turvapaikka vainotuille luokkataistelijoille, mutta ”omavaltaisesti” siirtyminen nauttimaan toisten taistelulla ansaitsemista eduista oli ankarasti tuomittavaa.²²³ Julistusten sisältö ja sävy pysyi samanlaisena rintamakarkuri-nimitystä myöten. Esimerkiksi SKP:n Uudenmaan piirikomitea levitti sisällöltään täysin vastaavaa julistusta syksyllä 1932.²²⁴ Taistelutahtoa ei kuitenkaan löytynyt edes kaikista kommunistiaktiiveista. Etsivän keskuspoliisin Vaasan edustus raportoi kesäkuun 1932 tilannekatsauksessa, että vankilasta vapautuvat kommunistit eivät olleen halukkaita palaamaan salaiseen toimintaan, vaan ryhtyivät ensi töikseen selvittämään pääsymahdollisuuksia Neuvostoliittoon.²²⁵

On kuitenkin mahdollista, että siirtolaisilmiöstä oli myös hyötyä kommunistien maanlaiselle toiminnalle. Salainen etappitoiminta, jonka puitteissa SKP:n toimihenkilöt liikkuvat rajan yli, jatkui etsivän keskuspoliisin mukaan normaalisti. Muuttoliikkeen kasvettua EK oppi erottamaan siirtolaisilmiön ja kommunistien etappitoiminnan toisistaan erillisiksi ilmiöiksi.²²⁶ Vaikutti kuitenkin siltä, että luvattoman liikehdinnän kasvu helpotti toimintaa. EK:n Terijoen alaosasto huomautti keväällä 1932 kiinnittämään asiaan huomiota: ”Useimmissa tapauksissa kuuluvat rajan ylittäjät todellakin työttömien joukkoon, mutta syytä on Etsivän keskuspoliisin ja rajavartioston valppauteen tässä suhteessa koska työttömyyden varjolla, kuten varsinkin maaliskuussa on todettu, moni S.K.P:n asiamies on yrittänyt Neuvosto-Venäjälle.”²²⁷

Kaikille siirtolaisilmiö ei ollut muutenkaan huono uutinen. Monet yksityishenkilöt huomasivat, että muuttoliikkeen kasvusta oli mahdollista hyötyä taloudellisesti, joskin laittomin keinoin. Tärkein merkitys ilmiössä oli veneenkuljettajilla, jotka kuljettivat siirtolaisiksi pyrkiviä Suomenlahden yli. Siirtolaisilmiön ajoitus oli sattumalta

²²³ SKP:n Kajaanin aluekomitean julistus ”Seis, rintamakarkurit” syksyltä 1931, XVI A6.1, EK-Valpo I, KA.

²²⁴ SKP:n Uudenmaan piirikomitean julistus ”Työläistoverit. Neuvostoliittoon ominluvin siirtymistä vastustamaan.” syksyltä 1932, XVI A6.4, EK-Valpo I, KA.

²²⁵ Vaasan edustuksen tilannekatsaus n:o 6 kesäkuulta 1932, XVI A6.3, EK-Valpo I, KA.

²²⁶ Merkitsemätön muistio 7.9.1931, XVI A6.1, EK-Valpo I, KA.

²²⁷ Terijoen alaosaston tilannekatsaus n:o 3 maaliskuulta 1932, XVI A6.2, EK-Valpo I, KA.

kohdillaan, kun joulukuussa 1931 kieltolaki äänestettiin kumoon – entiset pirtun salakuljettajat saattoivat vaihtaa lastinsa alkoholista ihmisiksi. Etsivässä keskuspoliisissa huomioitiin, että muuttoliikkeen seurauksena siirtolaisten kuljettajista syntyi ”varsinainen ammattikuntakin”.²²⁸ Kuljetuksesta pyydettiin korkeita hintoja, jopa satoja markkoja henkilöä kohden. Kuljettajien joukossa oli myös huijareita, jotka jättivät kuljetettavansa luodolle tai soutuveneisiin ilman airoja. Joidenkin veneenkuljettajien häikäilemätön toiminta herätti paheksuntaa jopa EK:ssa ja porvarillisessa lehdistössä. ”Heidän menettelyään voidaan suoraan sanoa rosvoamiseksi, kun he toisten hädänalaista asemaa hyväksennekäyttäen kynivät matkustajat puhtaiksi rahasta ja lähettävät heidät yön pimeyteen ja myrskyyn airottomilla veneillä oman onnensa nojaan”, kuvailtiin EK:n Viipurin alaosaston tilannekatsauksessa syksyllä 1931.²²⁹

Toinen muuttoliikkeen synnyttämä ”ammattikunta” muodostui rajaseutujen asukkaista, jotka opastivat maksua vastaan muualta kotoisin olevia maarajan yli pyrkiviä. Etsivän keskuspoliisin Terijoen alaosasto arvioi keväällä 1932 tutkimustensa perusteella, että ”suurin osa” maarajan ylitystä yrittävistä käytti apunaan paikallisväestöä.²³⁰ Viranomaiset suhtautuivat lähtökohtaisesti epäilyksellä raja-alueiden väestöön. Syyskuussa 1931, ennen kuin EK:n raporteissa mainittiin eräopastoiminnasta mitään, Joensuun edustus muotoili: ”Rajaseudulla asuvien henkilöiden valtiollinen luotettavuus ja luvattomat suhteet valtakunnan rajan yli ovat edustuksen taholta koko itsenäisyytemme ajan olleet erikoisen huomion esineenä.”²³¹ Tämä selittyy sillä, että rajaseutujen asukkaat jatkoivat ennen Suomen itsenäistymistä harjoittamaansa kanssakäymistä rajan yli. Kuten veneenkuljettajienkin kohdalla, EK arvioi rajaseudun eräoppaiden vaihtaneen salakuljetuksen muotoa, heidän kohdallaan tavaroista ihmisiin. Osalla saattoi olla myös kokemusta ihmisten opastamisesta aiemmasta toiminnasta SKP:n etappitoiminnan apuna.²³² Myös näiden eräoppaiden joukossa oli EK:n mukaan huijareita, jotka ensin ottivat siirtolaiseksi pyrkivien rahat jonkin tekosyyllä ja sitten hylkäsivät nämä korpeen.²³³ Rehellistenkin eräoppaiden hinnat olivat kovat. Kalle

²²⁸ Pääosaston tiedonanto n:o 261 27.9.1932, XVI A6.4, EK-Valpo I, KA.

²²⁹ Viipurin alaosaston tilannekatsaus n:o 10 lokakuulta 1931, XVI A6.1, EK-Valpo I, KA.

²³⁰ Terijoen alaosaston tilannekatsaus n:o 4 huhtikuulta 1932, XVI A6.3, EK-Valpo I, KA.

²³¹ Joensuun edustuksen kirjelmä pääosastolle 29.9.1931, XVI A6.1, EK-Valpo I, KA.

²³² Terijoen alaosaston tilannekatsaus n:o 4 huhtikuulta 1932, XVI A6.3, EK-Valpo I, KA.

²³³ Pääosaston tiedonanto n:o 261 27.9.1932, XVI A6.4, EK-Valpo I, KA.

Lehto tapasi muistelmiensa mukaan kahden nelihenkisen perheen joukon, jotka olivat maksaneet petsamolaiselle oppaalle 700 markkaa opastuksesta.²³⁴

Neuvostoliittoon suuntautuvan kuljetus- ja opastustoiminnan järjestelmällisyys herätti Etsivässä keskuspoliisissa ainakin jonkin verran epäilyksiä. Poliittisia tarkoituksia ei tutkimuksissa kuitenkaan löytynyt. Sen sijaan veneenkuljettajien toiminnasta löytyi yksi mahdollinen selitys sitkeästi liikkuville värväyshuhuille. Koska siirtolaisten salakuljetus oli tuottoisaa pimeää liiketoimintaa, sitä kannatti yrittää edistää. Toiminnan laittomuuden vuoksi julkinen mainonta ei ollut mahdollisuus, joten salainen ”värväystoiminta” saattoi tulla kyseeseen. Näin arvioitiin ainakin Viipurin alaosastolla jo lokakuussa 1931: ”Näiden värväyshuhujen johdosta on kuitenkin sanottava, että jos todella jotain värväystä on tapahtunut, niin todennäköisesti ovat sitä toimittaneet omaan laskuunsa moottorinkuljettaja-kyytimiehet ja näiden asiamiehet, jotka ovat ottaneet koko Venäjän-liikenteen puhtaasti afäärin kannalta.”²³⁵ Näin voidaan arvioida yksityishenkilöiden laittoman toiminnan vaikutuksia: sen lisäksi, että veneenkuljettajien ja eräoppaiden ”ammattikunnat” mahdollistivat ja helpottivat laittoman muuttoliikkeen toimintaa, ne myös pyrkivät aktiivisesti vaikuttamaan ilmiöön sitä kiihdyttävällä tavalla.

Neuvostoliittoon suuntautunut laitton muuttoliike herätti joukkoilmiöksi nopeasti kasvaessaan reaktioita yhteiskunnan eri puolilla. Eri tahot pyrkivät vaikuttamaan siirtolaisilmiöön omien intressiensä mukaisesti. Ilmiötä haitallisena pitävät tahot pyrkivät rajoittamaan ja ehkäisemään laitonta siirtolaisuutta aktiivisesti monin keinoin, mutta toimet eivät vaikuta tehonneen merkittävästi ainakaan lyhyellä tähtäimellä. Viranomaisten toiminnasta vain kontrollitoimenpiteillä oli suurempaa merkitystä, kun rajavalvonnalla pystyttiin pysäyttämään rajan yli pyrkivät; ennalta ehkäisevät toimet eivät toimineet ainakaan suuressa mittakaavassa tehokkaasti. Muuttoliikkeen synnyttäneet tekijät olivat niin voimakkaita, ettei edes omien intressiryhmien näkökulmilla ollut vaikutusta, kuten oli tapaus kommunistien kohdalla. Sen sijaan vaikuttaa siltä, että siirtolaisilmiöstä oli mahdollista hyötyä ja sitä pystyttiin jopa kiihdyttämään, niin kuin veneenkuljettajien ja rajaseudun eräoppaiden järjestelmällinen laitton liiketoiminta osoittaa.

²³⁴ Lehto 1995, 15.

²³⁵ Viipurin alaosaston tilannekatsaus n:o 10 lokakuulta 1931, XVI A6.1, EK-Valpo I, KA.

3.3 Siirtolaiset Neuvostoliitossa

Ne siirtolaiset, jotka onnistuneesti välttivät Suomen rajavalvonnan valvovan silmän ja pääsivät Neuvostoliiton puolelle, pidätettiin ja kuulusteltiin neuvostoviranomaisten toimesta. Aineiston perusteella neuvostoviranomaisten toimintaan liittyi kuitenkin paljon alueellisia eroja ja mielivaltaa. Siirtolaisten kohtelu ei ollut yhdenmukaista, mutta käytännössä valtaosalla heistä vaikuttaa olleen äärimmäisen huono asema elinolosuhteiden ja neuvostojärjestelmän kohtelun suhteen.

3.3.1 Neuvostoliiton viranomaisten toiminta ja maahanmuuttopolitiikka käytännössä

”–Ruki verh! Ruki verh! –Tuo kuuluu huutavan ’kädet ylös’! totesi Kihlström.”²³⁶

Neuvostoliiton puolelle rajaa päässeiden siirtolaisiksi pyrkivien suomalaisten ensikohtaaminen neuvostoviranomaisten kanssa oli aineiston perusteella poikkeuksetta kaikilla samanlainen kuin Aimo Salmisen muistelmakuvauksessa, ensimmäistä harharetkettä lukuun ottamatta. Marraskuussa 1931 24-henkinen veneseurue rantautui ensin vahingossa Viron puolelle. Salmisen matkaseurueen kokemus on todennäköisesti sama tapaus, josta Helsingin Sanomat uutisoi 16.11.1931: 18 matkustajaa rantautui ja joutui Viron rajavartioston pidättämiksi. Kuten Salmisen muistelmassakin, uutisen mukaan seurueen muut kuusi matkalaista pakenivat takaisin merelle ja edelleen kohti Neuvostoliittoa.²³⁷ Neuvostoliiton puolella heidät otti vastaan sotilaspartio. Kädet ylhäällä seurue joutui sotilaiden piirittämäksi, kaikkien taskut tarkastettiin ja arvoesineet, kuten taskulamppu, tupakansytytin ja taskumatti, takavarikoitiin sotilaiden omiin taskuihin. Kohtelu ei ollut heillä, kuten kenelläkään muullakaan aineistossa, kohteliasta.²³⁸ Maarajan ylittäminen saattoi olla vielä hurjempi kokemus. Etsivän keskuspoliisin Terijoen alaosaston tiedustelutietojen mukaan Neuvostoliiton rajavartioiden menettelytapoihin kuului varoituslaukauksen ampuminen ja rajanylittäjän pakottaminen maahan makaamaan tarkastuksen ajaksi.²³⁹

²³⁶ Salminen 1964, 20.

²³⁷ Helsingin Sanomat 16.11.1931: ”Neuvostovenäjää kohti”.

²³⁸ Salminen 1964, 11–21.

²³⁹ Terijoen alaosaston tilannekatsaus n:o 10 lokakuulta 1931, XVI A6.1, EK-Valpo I, KA.

Aimo Salmisen muistelmien mukaan pidätetty matkaseurue kuljetettiin veneellä ensin vartiopisteelle, jossa he saivat ruokaa ja teetä. Pysähdyksen jälkeen suomalaiset käskettiin jälleen veneeseen, jolla kuljettiin useamman tunnin matka rannikkoa itään. Seuraavalla pysähdyspaikalla, joka oli ilmeisesti lähin tukikohta Luga- eli Laukaanjoen suulla, oli muitakin suomalaisia samalla asialla. Suomalaisseurue toisensa perään tarkastettiin uudestaan, Salmisen arvelun mukaan OGPU:n eli Neuvostoliiton valtiollisen poliisin toimesta. Seuraavana aamuna suomalaiset, joita edellisen päivän ja yön aikana oli kertynyt yhteensä 36, käskettiin siipirataslaivaan, joka kuljetti heidät Kingiseppiin tutkintavankilaan. Suomalaisia kuulusteltiin perinpohjaisesti, kutakin kerrallaan puolesta tunnista useisiin tunteihin. Salmisen muistelmissa kuulustelu oli hermostuttava ja pelottava kokemus, vaikka kuulustelija, inkerinsuomalainen punaupseeri, rauhoitteli, etteivät neuvostoviranomaiset ole hirviöitä työläisiä kohtaan. Henkilötiedoista ja tarkoituspelistä piti vain kuulemma päästä selvytyteen.²⁴⁰

Vaikka Aimo Salmisen todistus Neuvostoliiton viranomaisten toiminnasta maahan laittomasti saapuneita suomalaisia kohtaan on yli 30 vuotta myöhemmin julkaistu kaunokirjallinen muistelmateos, sitä tukevat niin muut muistelmateokset kuin suomalaisten viranomaisten raportoimat tiedot. Tauno Flinkmanin saapuminen Neuvostoliittoon noin puoli vuotta myöhemmin kesäkuussa 1932 oli hyvin samanlainen kuin Salmisen muistelmissa. Laukaanjoen tienoilla veneellä saapunut suomalaisseurue pidätettiin ja kuljetettiin ensin alustaviin kuulusteluihin. Yhden yön jälkeen heidätkin määrättiin Kingiseppiin menevään siipirataslaivaan. Perillä suomalaiset vietiin todennäköisesti samaan tutkintavankilaan kuin Salmisen kuvauksessa.²⁴¹

Kalle Lehto, joka puolestaan ylitti Suomen ja Neuvostoliiton maarajan Petsamosta, kertoo muistelmissaan, kuinka hänen matkaseurueensa ensin saapui kylään vuonon rannalla. He kysyivät kyläläisiltä, missä on rajavartiosto, koska tarkoituksena oli luonnollisesti hakeutua viranomaisten luo. Paikalliset eivät ymmärtäneet suomea, mutta eräs heistä lähti seurueen luota, ja palasi pian upseerin ja kahden rajavartiosotilaan kanssa, joilla oli aseet tanassa. Suomalaiset tarkastettiin ja pidätettiin, minkä jälkeen moottorivene kuljetti heidät suurempaan kylään, jossa rajavartioston rakennuksessa oli

²⁴⁰ Salminen 1964, 21–30.

²⁴¹ Flinkman 1957, 19–24,

kaksi muuta suomalaisperhettä. Siirtolaisiksi haluavia suomalaisia ei siellä vielä kuulusteltu. He odottivat pidätettyinä kaksi päivää, minkä jälkeen heidät vietiin laivalla Murmanskiin. Matkan aikana laiva pysähtyi ottamaan kyytiin kymmenen muuta pidätettyä suomalaista, joiden joukossa oli eräs Lehdon tuttava Kemistä. Murmanskissa suomalaiset vietiin tutkintavankilaan, jossa kuulustelut suoritettiin.²⁴²

Muistelmakuvaukset vastaavat Etsivän keskuspoliisin saamia tietoja neuvostoviranomaisten menettelystä. EK:n mukaan luvattomasti Neuvostoliittoon tulleet suomalaiset pidätettiin rajavartioiden toimesta, minkä jälkeen heidät vietiin ensin lähimmälle vartiopaikalle. Alustavat kuulustelut suoritettiin ”komendatuurissa”, josta siirtolaisiksi pyrkivät vietiin edelleen tarkempiin kuulusteluihin suurempiin keskuksiin.²⁴³ Salminen kuvailee muistelmissaan, kuinka ensimmäisten kuulustelujen jälkeen seuraavana päivänä suomalaiset vietiin Kingiseppin juna-asemalle, josta heidät kuljetettiin vankivaunuissa Leningradiin. Leningradissa tutkintavankeus jatkui Krestyn vankilassa.²⁴⁴ Flinkmanin kohdalla vankeus Kingiseppissä kesti kahden yön sijaan kaksi viikkoa, minkä jälkeen saman junamatkan päätteeksi suomalaiset vietiin sillä kerralla ”nelosvankilaan”, joka oli toinen vankila Leningradissa, Krestyn tavoin hyvin lähellä Suomen asemaa.²⁴⁵ Mielenkiintoista kyllä, myös Lehto siirrettiin kahden viikon jälkeen Krestyyn, vaikka hän oli ylittänyt rajan Petsamossa ja alustavat kuulustelut pidettiin Murmanskissa kaukana pohjoisessa.²⁴⁶ EK:n tietojen mukaan Kresty ja Suomen aseman lähellä sijainnut poliittinen osasto, jolla todennäköisesti tarkoitetaan Flinkmanin kuvaamaa ”nelosvankilaa”, kuuluivat monen suomalaissiirtolaisen kokemuksiin.²⁴⁷

Kuulustelujen jälkeen Neuvostoliiton viranomaisten toiminta ei kuitenkaan noudattanut aina samaa kaavaa. Kuulustelujen kesto saattoi vaihdella parista päivästä pariin viikkoon ja jopa useisiin kuukausiin, minkä jälkeen suomalaiset joko palautettiin takaisin Suomeen tai sijoitettiin työmaille. Käytettävissä olevan aineiston perusteella on vaikea arvioida tarkkaa kokonaiskuvaa neuvostoviranomaisten menettelytapojen perusteista.

²⁴² Lehto 1995, 14–18.

²⁴³ Terijoen alaosaston tilannekatsaus n:o 10 lokakuulta 1931, XVI A6.1, EK-Valpo I, KA.

²⁴⁴ Salminen 1964, 31–35.

²⁴⁵ Flinkman 1957, 25–29.

²⁴⁶ Lehto 1995, 16–21.

²⁴⁷ Kuulustelupöytäkirjan n:o 210/32 liite elokuulta 1932, XVI A6.4, EK-Valpo I, KA.

Etenkin muuttoliikkeen alkuvaiheessa kesällä ja syksyllä 1931 Neuvostoliittoon siirtolaisiksi pyrkiviä suomalaisia palautettiin takaisin Suomeen heti kuulustelujen jälkeen. Etsivän keskuspoliisin Oulun alaosastolla arveltiin syyskuun 1931 tilanneraportissa, ettei Neuvostoliittoon hyväksyty muita kuin kommunistien maanalaiseen toimintaan osallistuneita: julkisiin työväenjärjestöihin kuulumisen ei riittänyt, vaan ainoastaan Suomen kommunistisen puolueen tai Suomen kommunistisen nuorisoliiton SKNL:n jäsenyys oli riittävä peruste.²⁴⁸ Toisessa muistiossa huomautettiin, että salaiseen toimintaan osallistuneetkin palautettiin, mikäli heillä ei ollut puolueen lupaa Neuvostoliittoon siirtymiseen.²⁴⁹ Kajaanin alaosastolla todettiin elokuussa, että ainoastaan jokunen erikoisalan ammattimies hyväksyttiin jäämään Neuvostoliittoon – hekin vain valmiiksi Neuvostoliitossa olevan tuttavien takauksella ja suosittelulla, arvioitiin.²⁵⁰ Poliittisen toiminnan merkitystä pohdittiin Kajaanin edustuksen seuraavan kuun tilanneraportissa, jonka mukaan takaisin palautettiin ammattiosastojen ja muiden julkisten järjestöjen jäseniä, kun taas joidenkin suojeluskuntalaisten oli kuultu saaneen jäädä.²⁵¹ ”Merkityksettömät pidätetyt” palautettiin ainakin Karjalankannaksen alueella parin viikon, joskus jopa parin päivän jälkeen.²⁵² Neuvostoliiton viranomaisten palauttamat suomalaiset joutuivat kuulusteluihin vielä Suomessakin. EK syynäsi palanneet tarkasti, ensinnäkin tiedon saamiseksi muuttoliikkeestä ja neuvosto-oloista, mutta myös siksi, että Neuvostoliiton epäiltiin kouluttavan palautettavia työläisiä ”vakoilu- ja kiihoitustehtäviin”. Julkisesti Suomen viranomaisille luovutettujen lisäksi EK arveli, että neuvostoviranomaiset palauttivat suomalaisia myös salaa.²⁵³

Palautusten suhteen Neuvostoliiton viranomaisten toiminnassa vaikutti kuitenkin olevan merkittäviä alueellisia eroja. Siinä missä maarajojen yli menneitä palautettiin takaisin nopeastikin, Suomenlahden yli Neuvostoliittoon menneistä ei syksyllä 1931 kuultu mitään. Etsivän keskuspoliisin Viipurin alaosasto totesi lokakuun tilannekatsauksessaan, että etenkin Laatokan pohjoispuolelta menneitä palautettiin

²⁴⁸ Oulun alaosaston tilannekatsaus n:o 9 syyskuulta 1931, XVI A6.1, EK-Valpo I, KA.

²⁴⁹ Merkitsemätön muistio 7.9.1931, XVI A6.1, EK-Valpo I, KA.

²⁵⁰ Kajaanin edustuksen tilannekatsaus n:o 8 elokuulta 1931, XVI A6.1, EK-Valpo I, KA.

²⁵¹ Kajaanin edustuksen tilannekatsaus n:o 9 syyskuulta 1932, XVI A6.4, EK-Valpo I, KA.

²⁵² Terijoen alaosaston tilannekatsaus n:o 10 lokakuulta 1931, XVI A6.1, EK-Valpo I, KA.

²⁵³ Merkitsemätön muistio 7.9.1931, XVI A6.1, EK-Valpo I, KA.

runsaasti, mutta ainoatakaan Kotkan kautta mennyttä ei tuolloin ollut palautettu.²⁵⁴ Vielä joulukuussakaan päivätyssä muistiossa mitään varmoja tietoja meriteitse menneistä siirtolaisiksi pyrkivistä suomalaisesta: ”...palautettuja ei ole eikä perille päässeet vielä nähtävästi ole saaneet mahdollisuutta kirjoittaa kotimaahan.”²⁵⁵ EK:n Kotkan edustaja arveli muistiossaan Neuvostoliiton viranomaisten toiminnan alueellisten erojen johtuvan siitä, että Neuvosto-Karjalassa viranomaiset olivat pitkälti suomalaisia punaupseereja. Meren yli mennessä suomalaisten vastassa olivat venäläiset viranomaiset, jotka ”kuuntelevat heidän ruikutuksiaan ja antavat heidän jäädä maahan ja lähettävät vaikkapa Siperiaan töihin. Mutta Karjalan puolella ovat kotoiset vastaanottajat, jotka tietenni laskevat omalla tavalla tavallaan, että näiden on pysyttävä täällä Suomessa ja pistettävä hyrkyn myrkyksi...”²⁵⁶ Keväällä 1932 tosin raportoitiin palautetuista, joita oli pidetty pari kuukautta Krestyn vankilassa, jonne etenkin meriteitse menneitä sijoitettiin.²⁵⁷ Voi olla, että venäläiset neuvostoviranomaiset kuulustelivat Suomenlahden ylittäneitä pidempään kuin Neuvosto-Karjalan viranomaiset.

Kevään 1932 edetessä etsivän keskuspoliisin alaosastojen raporteissa huomioitiin palautusten vähentyvän, mikä viittaa siihen, että Neuvostoliiton viranomaiset muuttivat menettelytapojaan. On kuitenkin huomattava, että missään vaiheessa palautusten määrä ei ollut kovin suuri verrattuna menijöiden määrään; palautukset vaikuttavat saaneen liian suuren merkityksen EK:n raporteissa. Ilmeisesti loppukesästä 1932 EK:n tekemän tilaston mukaan vuonna 1931 takaisin Suomeen saapui 382 henkilöä ja vuoden 1932 tammi–heinäkuun aikana 188 henkilöä. Näissä luvuissa on tosin palautettujen lisäksi mukana myös muuten ”takaisin saapuneet”, joten viranomaisten palauttamien määrä on vielä pienempi.²⁵⁸

Etsivä keskuspoliisi ei analyysiseissään pystynyt muodostamaan kokonaiskuvaa Neuvostoliiton viranomaisten menettelytapojen perusteista, ketkä siirtolaisiksi pyrkivät

²⁵⁴ Viipurin alaosaston tilannekatsaus n:o 10 lokakuulta 1931, XVI A6.1, EK-Valpo I, KA.

²⁵⁵ Muistio ”Siirtolaisuus Venäjälle” 10.12.1931, XVI A6.2, EK-Valpo I, KA.

²⁵⁶ Liite Viipurin alaosaston tilannekatsaukseen n:o 11 marraskuulta 1931, XVI A6.2, EK-Valpo I, KA.

²⁵⁷ Terijoen alaosaston tilannekatsaus n:o 4 huhtikuulta 1932, XVI A6.3, EK-Valpo I, KA.

²⁵⁸ Tilasto etsivän keskuspoliisin kuulustelemista henkilöistä loppukesältä 1932, XVI A6.3, EK-Valpo I, KA.

suomalaiset palautettiin ja ketkä saivat jäädä. Kyse on tuskin ollut tiedon puutteesta tai EK:n kyvyttömyydestä, koska palautettujen perinpohjaisista kuulusteluista saatiin kosolti tietoa ja raporteissa on paljon ansiokasta analyysiä, joka vastaa muun aineiston antamaa kuvaa. Tutkimukseni muun aineiston valossa on todennäköistä, että Neuvostoliiton viranomaisten toiminta oli palautusten suhteen jokseenkin mielivaltaista ja vaihteli tilanteen ja alueen mukaan.

3.3.2 Siirtolaisten olot Neuvostoliitossa

Suomalaissiirtolaisten oloista Neuvostoliitossa on tutkimukseni aineiston perusteella vaikea muodostaa yhtenäistä kuvaa. Etsivän keskuspoliisin aineistossa korostuvat vain negatiiviset piirteet: esimerkiksi siirtolaisten lähettämistä kirjeistä puhuttaessa positiiviset tiedot kuitattiin neuvosto-olojen ylistelynä, mutta äärimmäisten huonojen olojen kuvauksiin keskityttiin syvemmin.²⁵⁹ Muistelmakuvaukset lienevät uskottavia kertomuksia siirtolaisten kokemuksista tavanomainen lähdekriittinen lähestymistapa lukiessa muistaen, mutta yksinään niiden pohjalta ei voida yleistää kuvaa kaikkien suomalaisten kokemuksista ja osasta neuvostojärjestelmässä. Suomeen pian palanneiden siirtolaisten kertomuksia käsittelevät lehtijutut, joita julkaistiin EK:n avustuksella runsain mitoin etenkin porvarillisessa lehdistössä, keskittyivät vastapropagandistisessa tarkoituksessa Neuvostoliiton elinolosuhteiden kurjuuteen.²⁶⁰ Äärimmäistä kurjuutta ja puutetta ei voi sivuuttaa, mutta toisaalta esimerkiksi tutkimuksen kirjemateriaalista tulee ilmi toisenlaisiakin kokemuksia: puutteellisiin oloihin myös sopeuduttiin ja tavanomaisista jokapäiväisen elämän askareista kerrottiin sukulaisille Suomeen.

Aimo Salminen, jonka kohdalla tutkintavankeus tuli kestävänsä kokonaisuudessaan noin kuukauden, lähetettiin Leningradista 80 muun suomalaisen kanssa ensin Nižni Novgorodin alueella sijaitsevaan Sarovin entiseen luostariin, joka toimi työ- ja karanteenileirinä. Leirillä työskenteli Salmisen mukaan suomalaisten lisäksi puolalaisia siirtolaisia omassa ryhmässään: puolalaiset kaatoivat puita, joita suomalaiset käsitelivät

²⁵⁹ Esim. P.S. 318/19.11.1932, XVI A6.4, EK-Valpo I, KA.

²⁶⁰ Esim. Laatokka 18.6.1932: ”Tuntee olevansa taas ihminen, kun palaa itärajan takaa kotiin, sanoo pettynyt rajaloikkari.” EK:n lehtileikkeessä marginaalimerkintä, jonka mukaan palannut siirtolainen oli saanut lehdeltä 100 mk paluunsa yhteydessä kiinniotettuna ollessaan kirjoittamastaan tekstistä; XVI A6.3, EK-Valpo I, KA.

leirin sahalla. Sarovista Salminen siirrettiin muutaman kuukauden kuluttua keväällä 1932 satojen muiden kanssa Uralille lähelle Permiä, missä suomalaiset sijoitettiin työkombinaattiin. Syksyllä suomalaiset lähetettiin etelämmäs Uralille Zlatoustiin. Työtehtäviä Salmisella oli matkan varrella monenlaisia, sahatyöläisestä traktoriapulaiseksi ja kivenhakkaajaksi.²⁶¹ Sekä Tauno Flinkman että Kalle Lehto sijoitettiin Svirstroille eli Syvärin voimalaitostyömaalle. Flinkman työskenteli työmaalla viilarina ja traktorinkuljettajana, Lehto puolestaan muun muassa sahurina ja betonityöläisenä.²⁶²

Muistelmien kuvaukset suomalaissiirtolaisten oloista ovat yhteneviä. Töitä, joita Neuvostoliitosta oli lähdetty hakemaan, riitti, kuten radiolähetyksissä oli luvattukin. Suomalaissiirtolaiset pääsivät osaksi neuvostoyhteiskunnan rakentamista ensimmäisen viisivuotissuunnitelman puitteissa. Naiset työskentelivät siinä missä miehetkin. Työ oli usein raskasta, mutta toisaalta myös vapaa-aikaa oli. Vapaa-aikaan kuului usein ylhäältä järjestetty aatteellinen toiminta: venäjän kielen opintojen lisäksi pidettiin poliittisia oppitunteja. Ainakin Syvärin voimalaitostyömaalla suomalaissiirtolaiset osallistuivat Neuvostoliiton järjestöjen, kuten Moprin eli Kansainvälisen vallankumouksellisten avustusjärjestön ja Osoviahimin eli Ilmailun ja kemiallisen puolustuksen tukijärjestön, toimintaan. Lehdon muistemien mukaan Osoviahimin toimintaan kuului urheilusuoritusten lisäksi vähintään puolisoillaista koulutusta, kuten marssia ja juoksua kaasunaamari kasvoilla.²⁶³ Salminen kertoo muistelmissaan, että myös Sarovin entisen luostarin leirillä oli kulttuuritalo, jossa näytettiin elokuvia.²⁶⁴

Kaikki ei kuitenkaan ollut niin kuin propagandassa: olosuhteet työläisvaltiossa eivät olleet ainakaan kaikkialla kehuttavat. Olot etenkin työleireillä olivat jopa äärimmäisen huonot. Kaikissa muistelmassa kuvaillaan nälkää. Flinkman kertoo, kuinka hänen työtahtinsa alkoi Syvärin voimalaitostyömaalla nopeasti hiipua, sillä työmaalla jaetut ruoka-annokset eivät olleet riittäviä raskaan ruumiillisen työn tekijöille.²⁶⁵ Rahalla oli mahdollista ostaa ruokaa, mutta palkanmaksussa oli muistelijoiden mukaan ongelmia, minkä lisäksi palkasta pidätettiin asumis- ynnä muiden kustannusten lisäksi pakollisia

²⁶¹ Salminen 1964, 47–98.

²⁶² Flinkman 1957, 30–38; Lehto 1995, 22–28.

²⁶³ Lehto 1995, 33–34.

²⁶⁴ Salminen 1964, 55–56.

²⁶⁵ Flinkman 1957, 38.

järjestöjen jäsenmaksuja. Flinkmanin muistelmien mukaan eräänä palkanmaksupäivänä hän ei saanutkaan totuttua muutamaa ruplaa, vaan hänen todettiin olevan valtiolle velkaa.²⁶⁶ Lehdon muistelmien mukaan eräs suomalaissiirtolainen Syvärin voimalaitostyömaalla keksi alkaa pyydystää ravinnokseen kulkukoiria, mistä tämä kuitenkin tuomittiin vankileirille Syvärin toiselle puolelle.²⁶⁷ Puutteellisissa oloissa sairaudet olivat yleisiä ja hengenvaarallisia etenkin lapsille. Tauno Flinkmanin mukaan siirtolaisten lapsia kuoli aliravitsemukseen ja punatautiin. Flinkman sairastui itsekin Svirstroilla punatautiin.²⁶⁸ Kaikki aikuisetkaan eivät selvinneet sairauksista huonoissa olosuhteissa: juuri punatautiin kuoli myös Salmisen muistelmien mukaan useita siirtolaisia Uralin työmailla, näiden joukossa yksi Salmisen matkakumppaneista Suomenlahden ylityksellä.²⁶⁹

Puutteen lisäksi siirtolaisten muistelmakuvauksien tärkeä aspekti on neuvostovaltion totaalinen kontrolli siirtolaisiin. Teknisesti ottaen siirtolaiset, jotka tutkintavankeuden jälkeen sijoitettiin työmaille eri puolille Neuvostoliittoa, eivät olleet vankeja. Flinkman ja Lehto muistelevat, että työmaille sijoitettaessa siirtolaisille julistettiin heidän olevan vapaita.²⁷⁰ Salmisen kohdalla julistus vapaudesta tuli vasta, kun hänet siirrettiin muiden siirtolaisten kanssa Sarovin leiriltä Uralille. Sarovin leirin komendantin ilmoituksen mukaan Uralilla suomalaisia odottivat vapaat työmaat Moskovan korkeimpien portaiden kanssa suoritetun paperisodan jälkeen.²⁷¹ Vaikka siirtolaiset eivät olleet tarkalleen ottaen vankeja, heidän olonsa olivat tiukasti rajoitetut. Muistelmien perusteella suomalaiset olivat Neuvostoliittoon saavuttuaan pidätyksestä lähtien tiukassa kontrollissa sen suhteen, missä he asuvat ja mitä työtä he tekevät. Siirtolaisia siirrettiin usein leiriltä työmaalle tai työmaalta toiselle suurissa, kymmenien henkilöiden ryhmissä. Liikkumisvapauden puuttuminen konkretisoitui tyytymättömien kohdalla, kun monet suomalaiset siirtolaiset yrittivät karata takaisin Suomeen. Sekä Salminen että Flinkman yrittivät pakoa useampaankin kertaan. Säädetyn liikkuma-alueen rikkomisesta oli rangaistuksena vankilatuomio. Ensimmäisen pakoyrityksensä jälkeen Flinkman lähetettiin kärsimään rangaistustaan Siperiaan, Salminen puolestaan sijoitettiin

²⁶⁶ Flinkman 1957, 46.

²⁶⁷ Lehto 1995, 32.

²⁶⁸ Flinkman 1957, 39–40.

²⁶⁹ Salminen 1964, 88.

²⁷⁰ Flinkman 1957, 31; Lehto 1995, 23.

²⁷¹ Salminen 1964, 60–61.

Zlatoustin vankilaan Uralilla.²⁷² Ilmeisesti lähempänä Suomea olevilta alueilta pakoa yrittäneet karkotettiin itään.

Muistelmien perusteella työmaiden kuri, niin työn kuin aatteellisen oikeaoppisuuden suhteen, oli myös tiukkaa, ja rangaistukset virheistä usein kovia. Työnormien täyttäminen oli tärkeää, koska työstä luistamisesta tai liiallisesta juopottelusta seurasi rangaistus, joka saattoi olla palkatonta lisätyötä tai pahimmillaan leirituomio. Kaikki muistelijat kuvaavat, kuinka neuvosto-olojen kritisointi johti pidätykseen ja vankileirille. Valtiollisen poliisin OGPU:n epäiltiin värväävän suomalaisia ilmiantamaan toisiaan. Pidätykset saatettiin tuoda julki yleisissä tilaisuuksissa, mutta myös yöllisiä katoamisia tapahtui. Kaikissa muistelmissa viitataan sanontatapaan, jonka mukaan ”punainen luuta lakaisi vakoojat” tällä tavoin pois.²⁷³

Muistelmien kirjoittajat olivat kaikki perheettömiä nuoria miehiä, mikä oli yleisin siirtolaisryhmä. Myös naisia ja kokonaisia perheitä lähti Neuvostoliittoon.²⁷⁴ Aineiston perusteella naisten ja lasten kohtelussa ei ollut suuria eroja miehiin verrattuna. Vaimoja ja lapsia ei yleensä sijoitettu tutkintavankeuteen, koska etupäässä miehiä epäiltiin vakoojiksi; esimerkiksi Leningradissa perheet odottivat tutkinnan ajan suomalaisten valistustalossa.²⁷⁵ Aineisto ei kerro, kuinka yksin menneiden naisten kohdalla meneteltiin. Perheelliset työläiset saattoivat olla jossain määrin paremmassa asemassa kuin yksin tulleet, ainakin mikäli heillä oli ammatillista erityisosaamista. Pietarin-pääkonsuli raportoi syyskuussa 1931: ”Mikäli tiedän, perheellisiin yliloikkareihin, joilla on mukanaan lapsia ja jotka ovat ammattitaitoisia työläisiä, ei sovelleta lainmukaisia repressalioita, vaan heidät sijoitetaan tehtaisiin, missä he saavat ammattinsa mukaista työtä ja suhteellisen hyvän toimeentulon.”²⁷⁶

Muistelmien välittämä kuva suomalaissiirtolaisten kohtelusta ja oloista Neuvostoliiton yhteiskunnassa on pääosin synkeä. Aineistosta nousee kuitenkin vihjeitä, jotka viittaavat siihen, ettei kaikkien suomalaissiirtolaisten elämä ollut pelkkää kärsimystä. On mahdollista, että puutteellisiin oloihin sopeuduttiin. Todennäköisesti olosuhteissa oli

²⁷² Flinkman 1957, 50–59; Salminen 1964, 114–115.

²⁷³ Flinkman 1957, 38–39; Salminen 1964, 101–102; Lehto 1995, 27–28.

²⁷⁴ Kostiainen 1988, 74–77.

²⁷⁵ Terijoen alaosaston tilannekatsaus n:o 12 joulukuulta 1931, XVI A6.2, EK-Valpo I, KA.

²⁷⁶ Pietarin-pääkonsulin ilmoitus ulkoasiainministeriölle 15.9.1931, XVI A6.1, EK-Valpo I, KA.

myös alueellisia eroja. Suomesta laitonta reittiä tulleiden siirtolaisten asema saattoi myös parantua ajan myötä: esimerkiksi Kalle Lehto pääsi vuonna 1934 opiskelijaksi Petroskoihin metsäalan kouluun.²⁷⁷

Muistelmien lisäksi neuvosto-olosuhteita voidaan arvioida siirtolaisten Suomeen lähettämien kirjeiden pohjalta. Historiallisen tiedon lähteinä kirjeet eroavat muistelmateoksista. Siinä missä muistamista voivat värittää kaikki muisteltavaa ajankohtaa myöhemmin tapahtuneet käänteet, kirjeet ovat puolestaan suora ikkuna niiden kirjoittamisen aikaan. Muistelmien kohdalla muistelijoiden valintoihin vaikuttavat todennäköisesti kaikki Neuvostoliitossa vietetyt vuodet, joista monet varsinaisilla vankileireilläkin. Kirjeidenkään kertomaa ei voi tosin ottaa suoraan totena, koska kirjoittaja voi haluta antaa vastaanottajalle tietynlaisen kuvan, joka ei välttämättä vastaa todellisuutta. Tauno Flinkman kertoo muistelmissaan kirjoittaneensa Syvärin voimalaitostyömaalta äidilleen kirjeen, jossa hän kertoili jokapäiväiseen tyyliin olevansa terve ja kunnossa, mutta ei uskaltanut antaa ”edes kalpeaa kuvaa” vallitsevista olosuhteista.²⁷⁸ On myös mahdollista, että kirjeiden kirjoittajat pohtivat Neuvostoliiton viranomaisten sensuuria. Useampia kirjeitä eri lähettäjiä voi kuitenkin arvioida niiden kokonaiskuvan perusteella ja toisaalta lähiluvun tasolla sanavalintojen kautta.

Erkki K., jonka kirjettä lainasin tutkimuksen alussa, päätyi meriltä Uralille. Vanhemmille Auraan lähetetyissä kirjeissä 1930-luvun kuluessa mainitaan asuinpaikkoina esimerkiksi ”Kaamenski”, ”Tseljapinski” ja ”Maknitokorski”, eli todennäköisesti nykyinen Kamensk-Uralski, Tšeljabinsk ja Magnitogorsk. Erkin Neuvostoliitossa oleskelun alkuvaiheilta ei ole päätyntä kirjeitä kirjekokoelmaan, koska Danzigista alkuvuonna 1932 lähetetyn kirjeen jälkeen kokoelman seuraava on päivätty toukokuussa 1934. Kirjeenvaihtoa on kuitenkin todennäköisesti käyty välissäkin. Erkin elämään oli välissä ilmestynyt puoliso Mirjam, joka kirjoitti myös Erkin kirjeisiin kuulumisia, vaikka ilmeisesti hän ei ollut tavannut tämän perhettä: kirjeiden perusteella vaikuttaa todennäköiseltä, että Kemistä kotoisin oleva Mirjam oli myös siirtolainen, ja että he olivat Erkin kanssa tavanneet vasta Neuvostoliitossa.²⁷⁹

²⁷⁷ Lehto 1995, 36–37.

²⁷⁸ Flinkman 1957, 43.

²⁷⁹ Erkki K.:n kirjeet perheelleen, 025/2006, Siirtolaisuusinstituutin arkisto.

Pääasiassa Erkin ja Mirjamin kirjeet noudattavat samanlaista kaavaa. Siskoa tai vanhempia kiitetään edellisestä kirjeestä, minkä jälkeen kerrataan voinnit ja säät. Suomesta tulleita tietoja perheen ja tuttavien kuulumisista kommentoidaan. Omista töistä saatetaan kertoa yleisellä tasolla: Erkki teki ainakin vuonna 1934 maalarin töitä, ja myös Mirjam oli töissä. Myös vapaa-ajan kuvauksia tulee kirjeissä esiin. Hyvillä säillä Erkki ja Mirjam kävivät uimassa. Toukokuussa 1934 oli vietetty yhteinen juhla, koska molempien syntymäpäivä oli samassa kuussa. Erkki ylpeili Leiju-koirallaan, jonka hän aikoi viedä näyttelyyn. Monissa kirjeissä tulee esiin, että muiden suomalaissiirtolaisten kanssa vietettiin aikaa niin töissä kuin muutenkin.²⁸⁰

Elämä tuskin oli helppoa, vaikka erikoisempia vastoinkäymisiä ei ainakaan tuoda esille. Olot olivat todennäköisesti niukat, ja hyvin mahdollisesti Erkki ja Mirjam jättivät suuremmat puutteet ja vastoinkäymiset kertomatta kotiväelle. Maaliskuussa 1935 Erkki kiitti kirjeessään 300 markasta, jotka olivat tulleet Suomesta ilmeisesti tuttavalta, mutta siskon avustuksella: ”Kyllä se on noloa anoa rahaa ... sitä on köyhällä niin pirun vähän.” Elämästä ja kuolemasta ei ollut kuitenkaan kyse, koska Erkki osti rahoilla pukukankaan, josta aikoi teettää suomalaisella räätäلیلä puvun. Kun puku tulisi valmiiksi, hän voisi mennä valokuvauttamaan itsensä: ”...näette taas pojan oikeen entisessä mallissa.”²⁸¹

Vaikka Erkin ja Mirjamin kirjoittamat kirjeet luovat kuvaa normaalista, vaikkakin puutteellisesta, elämästä, näkyy heidänkin kohdallaan neuvostojärjestelmän tiukka kontrollointi liikkumisvapauden ja työn suhteen, samoin kuin muistelmien kirjoittajien tapauksissa. ”Kyllä tämä on kivampi paikka ku Maknitokorski”, kirjoitti Erkki Tšeljabinskista alkukevästä 1935, ”mutta saa nähdä koska ne taas lähettää toiseen paikkaan ...”. Erkki arveli, että heidät saatetaan siirtää pian jonnekin muualle, koska he olivat silloin olleet samassa paikassa pian vuoden.²⁸²

Kotkalainen Niilo R. lähti Suomesta joukkoliikehännän alkuvaiheessa kesällä 1931. Joulukuussa 1931 hän kirjoitti äidilleen Siperiasta Ziman kaupungista, ja myös hänen

²⁸⁰ Erkki K.:n kirjeet perheelleen, 025/2006, Siirtolaisuusinstituutin arkisto.

²⁸¹ Erkki K.:n kirje siskolleen 28.3.1935 Tšeljabinskista, 025/2006, Siirtolaisuusinstituutin arkisto.

²⁸² Erkki K.:n kirje siskolleen 28.3.1935 Tšeljabinskista, 025/2006, Siirtolaisuusinstituutin arkisto.

kohdallaan ensimmäiset kirjeet Neuvostoliitosta puuttuvat kirjekokoelmasta. Niilon perheelleen lähettämien kirjeiden perusteella olot olivat vaihtelevat, mutta pääosin heikot. Alussa kirjeet ovat ainakin hieman optimistisia. ”Nyt on neljä kuukautta kun on oltu Venäjän puolella, kyllähän tämä nyt jo alkaa menemään”, kirjoitti Niilo joulukuussa 1931. Siperiaan oli saatu Leningradista suomenkielisiä lehtiä, joista luettiin Suomen huonoista oloista.²⁸³ Neuvostolehtien propagandistiset kuvaukset Suomesta saattoivat valaa siirtolaisiin uskoa, että niukoista oloista huolimatta Neuvostoliitossa asiat olivat sentään paremmin. Tammikuussa 1932 Niilo oli ainakin kirjoittamansa mukaan yrittänyt lähettää 15 ruplaa kotiväelleen, mutta rahakirje ei ilmeisesti päätenyt Suomeen asti. Samankaltaisia ongelmia oli Niilon mukaan muillakin suomalaisilla siirtolaistuttavilla.²⁸⁴

Toiveet perheen avustamisesta kariutuivat pian. Monissa kirjeissä Niilo joutui pyytämään vaatteiden ja tarvikkeiden lisäksi rahaa kotiväeltään. Merkitsemättömässä lappusessa, joka on ollut osa jotain kirjettä, hän on pettenyt ja surullisen oloinen tilanteesta: ”Mutta älkää lähettäkö, jos te olette puutteessa ja kyllä minä tiedän että teilläkin on niitä rahan reikiä joka paikkaan. Kyllähän se on rumaa minunkin tänne pyytää teiltä sieltä, mutta eiköhän sitä joskus selviä täältä pois ja pääsen teillekin järjestämään joskus takaisin päinkin.”²⁸⁵

Niilo ei ollut tyytyväinen oloihinsa Siperiassa. Hän kävi aktiivisesti kirjeenvaihtoa tuntemiensa muualla asuvien siirtolaisten kanssa, minkä perusteella hän arveli, että Neuvosto-Karjalassa suomalaissiirtolaisilla oli paremmat olosuhteet. Karjalaan toivoi hänkin pääsevänsä myöhemmin.²⁸⁶ Siperiasta hän ei kuitenkaan päässyt lähtemään missään vaiheessa. Kotiinpaluun mahdollisuutta selvitettiin myöhemmin, mutta samalla tilanne alkoi näyttää hiukan paremmalta. Tammikuussa 1935 Niilo kirjoitti ilmeisesti viimeiseksi jääneessä kirjeessään: ”Nyt ei teidän tarvitse lähettää rahaa minulle, kyllä kai minä tässä pärjäilen, onhan täällä olot jo vähäsen parantuneet.”²⁸⁷

²⁸³ Niilo R.:n kirje äidilleen 15.12.1931 Zimasta, 004/2015, Siirtolaisuusinstituutin arkisto.

²⁸⁴ Niilo R.:n kirje äidilleen 22.1.1932 Zimasta, 004/2015, Siirtolaisuusinstituutin arkisto.

²⁸⁵ Merkitsemätön Niilo R.:n kirjeen osa, 004/2015, Siirtolaisuusinstituutin arkisto.

²⁸⁶ Niilo R.:n kirje äidilleen 1.5.1932 Zimasta, 004/2015, Siirtolaisuusinstituutin arkisto.

²⁸⁷ Niilo R.:n kirje äidilleen 23.1.1935 Zimasta, 004/2015, Siirtolaisuusinstituutin arkisto.

Toisenlaisiakin kuvauksia Neuvostoliitosta lähetetyistä kirjeistä löytyy. Eino R., joka oli kotoisin Tampereelta, oli saanut jäädä työskentelemään Leningradiin. Suomessa hän oli ollut kirjapainotyössä, mutta Leningradissa hän teki muurarin ja rapparin töitä.

Kirjeiden perusteella Einon olot olivat varsin hyvät: hän oli tyytyväinen palkkaansa ja sai pitää pitkiäkin lomia. Vapaa-ajalla hän kävi Terijoella rannalla tai Leningradin museoissa ja teattereissa. Leningradin eläintarhassa hän kävi useasti ihmettelemässä.²⁸⁸ Einon kirjeet eivät olleet julkituodun aatteellisia, mutta hän eittämättä oli innoissaan uudenlaisesta yhteiskunnasta ja uskoi Neuvostoliiton rakennusprojektiin. Joitain puutteita hänen mukaansa vielä oli, mutta useissa kirjeissä hän kehui maan kehityksen etenemistä, kuten elokuussa 1933: ”... täällä nyt on jo paljon sellaista nähtävää, mitä ei näe missään maassa ei Amerikassa sen paremmin kuin muuallakaan ja uusia aina uhkeampia suurlaitoksia tulee tuhka tiheään valmiiksi.”²⁸⁹

Eino R.:n kirjeiden sävy on hyvin positiivinen, eikä hän tuonut esiin mitään vastoinkäymisiä. Ajan kuluessa hän kuitenkin myönsi, että etenkin alussa oli hankaluuksia. Hän kirjoitti toisinaan pohdiskelemaan sävyyn ihmisenä kasvamisesta, ja tuumi, että Neuvostoliittoon lähteminen on opettanut häntä: ”Ja kyllä tämä minun levottomalle mielelleni on tehnyt oikein hyvää, tunnustan sen rehellisesti, sillä ei minusta muuten olisi rauhallista kansalaista tullutkaan.”²⁹⁰ Tämänkaltaiset pohdinnat viittaisivat siihen, että Einonkin kohdalla oli haasteita, joita hän ei enempää avannut kirjeissään.

Huolimatta siitä, että Eino luultavasti halusi esittää kirjeissään vain siirtolaiselämänsä hyvät puolet, hänellä oli paljon vapauksia, joita edellä käsitellyillä suomalaissiirtolaisilla ei ollut. Hän kertoi eräässä kirjeessä pohtivansa työpaikan vaihtoa ja muuttoa Petroskoihin takaisin vanhaan ammattiinsa kirjaltajana, vaikka ei sitä toteuttanutkaan.²⁹¹ Kirjeidensä perusteella hän sai myös liikkua melko vapaasti ainakin

²⁸⁸ Eino R.:n kirjeet perheelleen Leningradista, kansio 3, loikkarisiirtolaisuuden kokoelma, TYYH.

²⁸⁹ Eino R.:n kirje perheelleen 30.8.1933 Leningradista, kansio 3, loikkarisiirtolaisuuden kokoelma, TYYH.

²⁹⁰ Eino R.:n kirje perheelleen 5.11.1934 Leningradista, kansio 3, loikkarisiirtolaisuuden kokoelma, TYYH.

²⁹¹ Eino R.:n kirje perheelleen 18.1.1934 Leningradista, kansio 3, loikkarisiirtolaisuuden kokoelma, TYYH.

Leningradin oblastin alueella. Elokuussa 1934 hän kertoi hakeneensa ja saaneensa Neuvostoliiton kansalaisuuden.²⁹²

Eino R.:n lisäksi vähintään yhtä lailla innostunut Neuvostoliiton kehityksestä oli Werner K. Lama-ajan muuttoliikkeessä hän oli poikkeuksellinen siirtolainen. Siinä missä valtaosa Suomesta tulleista siirtolaisista oli työväestöä, Werner K. oli lehtimies ja runoilija, joka työskenteli Kontupohjassa ja Petroskoissa toimittajana. Auvo Kostiaisen Wernerin sukulaisilta saamien tietojen mukaan tämä lunasti vapautensa tutkintavankeudesta kirjoittamallaan runolla ”Ole tervehditty, Neuvostomaa”.²⁹³ Werner uskoi niin runoissaan kuin kirjeissäänkin Neuvostoliiton yhteiskunnan ylivertaisuuteen. Toimittajana hän sai hyvää palkkaa, ja lisäansioita tuli muista kirjoitustöistä, kuten runoista ja näytelmistä, joten hänen oma taloudellinen tilanteensa oli hyvä.

Poikkeuksellisessa asemassa olevan Wernerin kirjeistä välittyy kuitenkin kuva, että myös muiden suomalaissiirtolaisten tilanne Kontupohjassa ja Petroskoissa oli ainakin melko hyvä. ”Muuten – täällä on kansa ostokykkyistä: kaikilla on työtä, kaikilla on rahaa”, hän kirjoitti tammikuussa 1933.²⁹⁴ Eräs suomalainen tuttu, ammatiltaan parturi, joutui ensin tekemään kunnolleen liian raskasta työtä, mutta pian hänellekin järjestyi oman alan työ. Puutteita tosin oli esimerkiksi ruoka- ja asunto-oloissa, mutta niiden Werner uskoi korjaantuvan piankin. Perhettään hän ei heti kehottanut tulemaan perässä. Aikuisilla ei olisi ollut hänen mukaansa mitään ongelmaa, mutta puutteellisen ruokatilanteen, erityisesti maidon ja maitotuotteiden suhteen, vuoksi olot eivät olisi olleet perheen lapsille suotuisat.²⁹⁵

Werner K.:n kirjeistä tulee mielenkiintoisesti esiin aatteellisen vastakkainasettelun kysymys. Wernerin sukulainen tai tuttava oli kirjeessään ihmetellyt hänen kirjeidensä optimismia, mihin hän totesi:

²⁹² Eino R.:n kirje perheelleen 22.8.1934 Leningradista, kansio 3, loikkarisiirtolaisuuden kokoelma, TYYH.

²⁹³ Kostiaisen 1988, 9–10.

²⁹⁴ Werner K.:n kirje perheelleen 15.1.1933 Kontupohjasta, kansio 3, loikkarisiirtolaisuuden kokoelma, TYYH.

²⁹⁵ Werner K.:n kirjeet perheelleen Neuvosto-Karjalasta, kansio 3, loikkarisiirtolaisuuden kokoelma, TYYH.

”Niin no, en ihmettele, jos ne sitä ovatkin verrattuna niihin rosvojuttuihin, mitä teille siellä syötetään. En kiellä, etteikö täällä puutteellisuuksia olisi – esim. ruokapuolella on paljon toivomisen varaa – mutta pienistä puutteellisuuksista huolimatta me täällä sittenkin edustamme uutta maailmaa. Me tunnemme joka päivä ja hetki pääsevämme parempaan ja parempaan, kun sensijaan te siellä vanhassa ja lahoavassa maailmassanne päivä päivältä tunnette olojenne alituisen huononevan. Teidän aurinko laskee, mutta meidän nousee.”²⁹⁶

On vaikea sanoa, tiesikö Werner suomalaissiirtolaisten oloista muualla, esimerkiksi Syvärin voimalaitostyömaalla. Kirjeidensä perusteella hän ei ainakaan alkuun käynyt Neuvosto-Karjalan ulkopuolella, edes Leningradissa. Tiedot puutteellisista oloista voitiin kuitenkin kuitata väliaikaisena vaiheena, joka tulisi pian väistymään. Lisäksi uskoa tulevaisuuteen valoi se, että Petroskoin olojen näkökulmasta myös ruokatilanne alkoi vuoden 1933 aikana Wernerin mukaan parantua: maitoa ja voita näytti alkavan tulla enemmän kauppoihin, joskin niiden hinta pysyi alkuun korkeana.²⁹⁷

Kuten edellä tuli ilmi, kaikkien siirtolaisten kokemukset eivät olleet samanlaisia. Sen lisäksi he reagoivat kohtaamiinsa olosuhteisiin eri tavoin. Aimo Salminen kuvaa muistelmissaan, kuinka siirtolaiset käsittelivät siihenastisia kokemuksiaan matkalla Kingiseppistä Leningradiin: ”Joku haukkui Suomen olot kurjiksi ja kiitti Venäjää vaikei ollut nähnyt maata kiväärinpiippua pitemmälle. Toinen taas kirosi jo alkumatkan helvetinporteille saakka. Mutta useimmat meistä pidättäytyivät puhumasta niin menneistä kuin tulevistakin.”²⁹⁸ Samaan suuntaan viittaa erään palanneen siirtolaisen kuulusteluissa kertoma kuvaus oloista tutkintavankeudessa: ”Toiset pidätetyt, Suomessa ansioituneet kommunistit, ovat olleet taas hyvin tyytyväisiä oloihiinsa ruoan huonoudesta ja koppien epäsiisteydestä huolimatta, kuvitellen kuinka he vapaaksi päästyään saavat nauttia Venäjän olojen hyvyydestä, jonka rinnalla vankilakärsimykset pian haihtuisivat.”²⁹⁹ Kuten Eino R.:n ja Werner K.:n kirjeistäkin

²⁹⁶ Werner K.:n kirje perheelleen 16.3.1933 Kontupohjasta, kansio 3, loikkarisiirtolaisuuden kokoelma, TYYH.

²⁹⁷ Werner K.:n kirje perheelleen 25.11.1933 Petroskoista, kansio 3, loikkarisiirtolaisuuden kokoelma, TYYH.

²⁹⁸ Salminen 1964, 31.

²⁹⁹ Kuulustelupöytäkirjan liite 25.8.1932, XVI A6.4, EK-Valpo I, KA.

voi päätellä, usko Neuvostoliiton rakennusprojektiin auttoi kestämaan puutteellisia oloja.

Asiaa voidaan tarkastella myös toisinpäin: ilman aatteellista maailmankuvaa jo ensimmäiset kokemukset saattoivat siis olla pettymys. Jotkut siirtolaiset kokivat neuvostoviranomaisten vastaanoton odotusten vastaisina. Takaisin Suomeen palannut siirtolainen muisteli kuulusteluja 1990-luvun alussa: ”... se ei oikein tuntunut menevän perille, vaikka kuinka koitti selittää, että tänne olen tullut töitä yrittää tekemään, niin ku hyvinvointia luomaan itelleni ja toisille. Mutta ei se kelvannut. Että siinä pettyi, minä petyin sataprosenttisesti heti alkuun.”³⁰⁰ Joskin on otettava huomioon, että negatiiviset kokemukset voivat värittää koko siirtolaismatkan muistamista, sopii muistelijan kuvaama pettymys edellä käsiteltyyn kuvaan siirtolaisten erilaisista reaktioista.

Neuvostoliiton viranomaisten toiminta vaikuttaa olleen pääasiassa hyvin mielivaltaista ja sitä värittää tiukka kontrollointi. Neuvostojärjestelmä ei ollut kuitenkaan täysin epäinhimillinen. Yhtenä esimerkkinä voidaan pitää perheenyhdistämissä politiikkaa. Ainakin Neuvosto-Karjalan siirtolaishallinnon kautta siirtolaisten perheet pystyivät seuraamaan perässä laillista reittiä. Sekään ei tosin aina ollut aivan yksinkertaista: kun suomalaissiirtolaisia siirreltiin suurina joukkoina, perheenjäsenten ei ollut aina mahdollista löytää heti toisiaan. Ilmeisesti vuoden 1932 lopulla perheenjäsenten viisuminsaanti myös vaikeutui.³⁰¹ Perheitä kuitenkin yhdistettiin myös Neuvostoliiton sisällä. Aimo Salminen kuvaa muistelmissaan, kuinka eräs suomalaissiirtolainen pääsi lähtemään – usean kuukauden odotuksen ja lukuisien virastokäyntien jälkeen – Uralilta perheensä luokse Neuvosto-Karjalaan.³⁰²

Eräs mielenkiintoinen seikka neuvostojärjestelmän toiminnan suhteen ei saa aineiston pohjalta selkeää vastausta: kysymys Neuvostoliiton kansalaisuudesta. Eri lähteissä viitataan useaan otteeseen – mutta ei säännönmukaisesti – että siirtolaisilta saatettiin vaatia anomusta Neuvostoliiton kansalaisuuden hankkimiseksi. Etsivän keskuspoliisin Terijoen alaosasto raportoi syyskuussa 1931, että jokaiselta Neuvostoliittoon

³⁰⁰ Vuonna 1910 syntyneen miehen haastattelu, Työväen Muistitietotoimikunta, sidos 264, keräelmä 4092, Työväen Arkisto.

³⁰¹ P.S.-tiedoitus N:o 397/29.12.1932, XVI A6.5, EK-Valpo I, KA.

³⁰² Salminen 1964, 90.

saapuneelta tiedusteltiin, haluavatko he anoa neuvostokansalaisuutta ja luopua Suomen kansalaisoikeuksista.³⁰³ Tauno Flinkman kertoo muistelmissaan, että Suomesta tulleille annettiin ensimmäisessä odotuspaikassa pidätyksen jälkeen, ennen tutkintavankeuteen sijoittamista, pienet paperilaput, joihin heitä kehoitettiin kirjoittamaan pyyntö päästä Neuvostoliiton kansalaisiksi.³⁰⁴ Tästä ei ilmeisesti seurannut vielä mitään, koska Flinkmanin muistelmien mukaan suomalaisia alettiin painostaa uudelleen hakemaan neuvostokansalaisuutta Syvärin voimailostyömaalla, mitä hän ei itse kuitenkaan tehnyt.³⁰⁵ Toisaalta esimerkiksi Eino R. kertoi eräässä kirjeessään hakeneensa itse erikseen kansalaisuutta.³⁰⁶ Kostiaisen mukaan siirtolaiset eivät automaattisesti olleet oikeutettuja Neuvostoliiton kansalaisoikeuksiin, vaan heitä pidettiin asemaltaan ikään kuin kansalaisuudettomina. Neuvostokansalaisuuden saattoi kyllä saada, mikä saattoi vaikuttaa positiivisesti liikkumavapauteen.³⁰⁷ Neuvostoliiton viranomaisten toiminta vaikuttaa kuitenkin kokonaisuudessaan epäselvältä ja jopa mielivaltaiselta myös kansalaisuusasian suhteen. Suomen Moskovan-lähetystö raportoi marraskuussa 1932, että amerikansuomalaisia huijattiin allekirjoittamaan kansalaisuusanomus.³⁰⁸ Laillisesti sopimuksella tulleiden amerikansuomalaisten kohdalla tällainen menettely heikensi heidän asemaansa.

Voidaanko luvattomasti Neuvostoliittoon menneiden suomalaisten siirtolaisten oloista ja kohtelusta muodostaa yleiskuvaa? Yksin aineiston pohjalta tarkan kuvan muodostaminen on hankalaa. Eri aineistotyyppien erityispiirteet huomioon ottaen muodostuu kuva, jonka mukaan harva siirtolainen löysi etsimäänsä työläisten yhteiskuntaa. Työtä riitti, mutta ruokaa ei tarpeeksi, minkä seurauksena myös sairaudet jylläsivät hengenvaarallisina. Ennen kaikkea korostuu Neuvostoliiton järjestelmän kontrolli suomalaissiirtolaisiin: useimmat eivät voineet lainkaan vaikuttaa minne ja mihin työhön heidät sijoitettiin, ja liikkuminen oli hyvin rajoitettua. Puute aiheutti kärsimystä, mikä korostui, kun itseään koskeviin asioihin ja olosuhteisiin pystyi vaikuttamaan korkeintaan erittäin rajallisesti.

³⁰³ Terijoen alaostaston tilannekatsaus n:o 9 syyskuulta 1931, XVI A6.1, EK-Valpo I, KA.

³⁰⁴ Flinkman 1957, 23.

³⁰⁵ Mt., 47–48.

³⁰⁶ Eino R.:n kirje perheelleen 22.8.1934 Leningradista, kansio 3, loikkarisiirtolaisuuden kokoelma, TYYH.

³⁰⁷ Kostiaisen 1988, 177–179.

³⁰⁸ Moskovan-lähetystön kirjelmä ulkoasiainministeriölle 15.11.1932, XVI A6.4, EK-Valpo I, KA.

Vaikuttaa kuitenkin siltä, että poikkeuksiakin oli. On mahdollista, että ammattitaidolla saattoi saavuttaa myös luvattomasti tulleen hyvän aseman. Tällöinkin saattoi olla puutetta ruoasta. Ennen kaikkea vaikuttaa todennäköiseltä, että alueellisia eroja oli. Siirtolaisten kokemukset kaupungeissa, kuten Leningradissa ja Petroskoissa, olivat positiivisemmat kuin heillä, jotka joutuivat suurille työmaaleireille.

Koska tutkimukseni aineisto on etenkin siirtolaisten Neuvostoliiton-olojen osalta hajanainen, on yleiskuvan varmistamisessa haettava tukea tutkimuskirjallisuudesta. Auvo Kostiainen, jonka tutkimus perustuu laajempaan aineistoon, toteaa, että lamakauden suomalaissiirtolaiset olivat neuvostojärjestelmälle työvoimaa, jota voitiin siirrellä tarpeen mukaan. Syvärin voimalaitostyömaa, jossa Flinkman ja Lehto työskentelivät, oli suurin yksittäinen suomalaisten sijoituspaikka: arvioiden mukaan siellä on ollut samaan aikaan jopa 2000 Suomesta tullutta siirtolaista. Neuvosto-Karjalassa arvioidaan olleen noin 4000–5000 lamakauden aikana luvatta tullutta suomalaista. Merkittävä osa suomalaisista lähetettiin Uralille ja Siperiaan suurille työmaille. Uralille ja Siperiaan joutui myös aluksi Leningradin tai Karjalan alueelle sijoitettuja suomalaisia vankileireille tai sisäisesti karkotettuina rangaistuksena erilaisista rikkomuksista, kuten paon yrityksistä.³⁰⁹ Suurien teollisuus- ja voimalaitosten työmailla suomalaissiirtolaisten elämä muistutti jossain määrin uudisraivausta: varsinaisten laitosten ohella siirtolaiset rakensivat itselleen parakkityyppiset asuinrakennukset, ruokalat ynnä muut tarvittavat rakennukset. Siksi etenkin asuinolot olivat kehnot.³¹⁰

Suomesta lama-aikana tulleiden siirtolaisten asema oli niin taloudellisesti kuin oikeusturvan ja laillisen aseman kannalta heikoin Neuvostoliitossa oleskelevien suomalaisten joukossa. Tavalliset työläiset ja ilman SKP:n lupaa tulleet maanalaisen liikkeen jäsenet eivät olleet neuvostojärjestelmän silmissä pakolaisia. Poliittiset pakolaiset, jotka pakenivat esimerkiksi etsivän keskuspoliisin tutkintaa, saivat Neuvostoliiton perustuslakiin perustuvan turvapaikan.³¹¹ Neuvosto-Karjalaan tulleiden amerikansuomalaisten asema oli monella tapaa Suomesta tulleita työnhakijoita parempi. Heidät värvättiin ulkomaan kansalaisina työskentelemään virallisilla sopimuksilla,

³⁰⁹ Kostiainen 1988, 111–128, 184–186.

³¹⁰ Mt., 143–145.

³¹¹ Vihavainen 1998, 109.

joihin liittyi monia etuisuuksia, kuten keskivertoa parempi palkka- ja asumistaso sekä erityisesti heille tarkoitettut kaupat ja ruokalat. Taloudellisesti Suomesta laittomasti tulleet siirtolaiset olivat tavalliseen neuvostotyöläiseen verrattavassa asemassa.³¹² Laillisen aseman suhteen Suomesta tulleiden lähtökohtainen ongelma oli laitton maahantulo, jonka seurauksena he olivat neuvostojärjestelmän näkökulmasta Kostiaisen mukaan kansalaisuudettomia.³¹³

Suomesta tulleiden siirtolaisten olosuhteita ja kohtelua Neuvostoliitossa selittää makrotason yhteiskunnallinen konteksti, joka ei välttämättä näkynyt kokonaisuudessaan tavalliselle siirtolaiselle. Vuodesta 1928 eteenpäin neuvostoyhteiskuntaa pyrittiin modernisoimaan aggressiivisesti ylhäältä käsin: ironisesti ensimmäinen viisivuotissuunnitelma, joka oli Neuvostoliiton propagandassa ollut suomalaisia houkutteleva tekijä, vaikutti monella epäonnisella tavalla maan talouden rakenteeseen ja yhteiskunnallisiin oloihin. Markku Kangaspuron mukaan ensimmäisen viisivuotissuunnitelman ja pakkokollektivisoinnin seurauksena oli työläisten aseman kurjistuminen ja yleinen nälänhätä. Koska koko neuvostoyhteiskunta valjastettiin vuodesta 1928 eteenpäin täyttämään tuotantotavoitteita hinnalla millä hyvänsä, Neuvostoliiton tuotantoteknologian matalan tason vuoksi tulokset oli hankittava työvelvoitteita ja kuria kiristämällä. Pakkokollektivisoinnin, kulakkien likvidoinnin ja epäonnistuneiden markkinatoimenpiteiden vuoksi maataloustuotanto häiriintyi pahasti, mikä aiheutti ankaran puutteen ja nälänhädän, johon kuoli miljoonia ihmisiä 1930-luvun alkupuolella.³¹⁴

Myös siirtolaisten kuvailemiin ongelmiin kovissa työnormeissa ja palkanmaksussa löytyy selitys suunnitelmatalouden kehityksestä. Sari Aution mukaan suunnitelmatalouteen siirryttäessä otettiin ensin käyttöön samapalkkaisuus, jossa palkan suuruuteen eivät vaikuttaneet markkinat sen enempää kuin yksilön työteho. Työmotivaation huomattiin kuitenkin laskevan etenkin ammattitaitoisten työntekijöiden kohdalla, joten vuonna 1931 siirryttiin urakkapalkkajärjestelmään, jossa palkan suuruuden määrittivät työn tehokkuus ja laatu sekä työntekijän ahkeruus. Täytettävät työnormit olivat kuitenkin kovia, ja jos niitä ei saavuttanut, laski myös palkka. Tämä

³¹² Kostiainen 1988, 140–141.

³¹³ Mt., 173–179.

³¹⁴ Kangaspuro 2000, 180–183.

johti usein ongelmien kierteeseen, koska palkan laskiessa sai ostettua vähemmän ruokaa, mikä vaikeutti edelleen työssä jaksamista ja huononsi työntekijän terveydentilaa. Palkkajärjestelmän muuttuminen nosti palkkakustannuksia, mikä johti siirtolaisten muistelmissaan kuvailemiin palkanmaksuongelmiin.³¹⁵ Aimo Salmisen muistelmien mukaan palkanmaksussa oli myös mielivaltaisuutta: nimi normien täyttäneiden ja ylittäneiden iskurityöläisten taululla ei taannut täyttä palkkaa.³¹⁶

Vaikka on mahdollista, että Suomesta lamakauden aikana laittomasti saapuneiden siirtolaisten joukossa oli onnekkaita, jotka onnistuivat joko poliittisten yhteyksien tai ammattitaidon avulla saavuttamaan kelvolliset elinolosuhteet, on yleiskuva silti synkkä. Periaatteessa suomalaissiirtolaiset eivät olleet lähtökohtaisesti vankeja, mutta liikkumis- ja muiden vapauksien puuttuessa olot muistuttivat eittämättä useimpien kohdalla vankilaa. Petroskoin valtionyliopiston apulaisprofessori Irina Takalan mukaan Suomesta tulleiden lamakauden siirtolaisten olosuhteet juuri eronneet leiriolosuhteista.³¹⁷

3.4 Siirtolaisten virta kääntyy

Laiton muuttoliike Suomesta Neuvostoliittoon hiljeni merkittävästi vuoden 1932 loppupuoliskolla, ja vuoden 1933 aikana siirtolaisaalto joukkoilmiönä tyrehtyi. Seuraavina vuosina etsivän keskuspoliisin raporteissa on enää mainintoja yksittäisistä menijöistä. Siirtolaisilmiön loppumisella on oma mielenkiintoinen dynamiikkansa. Yhtäältä muuttoliike ei loppunut kertaheitolla minkään yksittäisen yhteiskunnallisen tapahtuman tai poliittisen linjauksen seurauksena. Toisaalta se hiljeni ja loppui joukkoilmiönä vain kuukausien aikana, mikä on liian nopea muutos millekään merkittävälle rakenteelliselle muutokselle. Yksinomaan aineiston pohjalta ei nouse suoraan tyydyttävää selitystä: totesin aiemmin, että eri tahojen pyrkimykset vaikuttaa siirtolaisilmiöön olivat rajalliset ja ainakin lyhyellä aikavälillä heikot. Siksi on tarkasteltava siirtolaisilmiön taustalla vaikuttaneita tekijöitä. Yhteiskunnallisessa

³¹⁵ Autio, Sari: *Suunnitelmatalous Neuvosto-Karjalassa 1928–1941. Paikallistason rooli Neuvostoliiton teollistamisessa*. Bibliotheca Historica 71. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2002. 267–269, 276.

³¹⁶ Salminen 1964, 74–75.

³¹⁷ Такала 2002, 21.

ilmapiirissä mitään merkittävää ei havaita tapahtuneen, mutta tapahtuiko talouden tilassa tai Neuvostoliiton houkuttelevuudessa muutoksia, jotka selittävät muuttoliikkeen loppumista?

Kansantalouden mittareilla lama alkoi taittua vuonna 1933. Bruttokansantuote kääntyi nousuun ja työttömyysluvut pienenivät.³¹⁸ Makrotasolla muuttoliikkeen hiipuminen näyttääkin jossain määrin korreloivan talouden kehityksen kanssa. Etenkin työllisyysasteen suhteen yhteys on mahdollinen. Valtio ja kunnat reagoivat laman alettua hitaasti työttömyyden laajuuteen.³¹⁹ Julkisen hätäaputyöjärjestelmän kehittyminen saattaa siksi osaltaan selittää tilannetta.

Viimeaikaisessa tutkimuksessa on kuitenkin todettu, että kansantalouden mittareilla tarkasteltu talouskehitys ei ole onnistuneesti kuvannut laman vaikutusten syvyyttä. Kuten aiempänä olen todennut, laman vaikutus muuttoliikkeeseen ei kohdistunut ainoastaan työttömyyden kautta, vaan myös yleisemmin toimeentulon ongelmista johtuen. Hätäaputyöt ehkäisivät kyllä äärimmäistä hätää, mutta ne olivat yleensä kestoltaan lyhyitä ja erittäin huonosti palkattuja. Työaika lyhennettiin myös eri aloilla. Työttömien sekä hätäaputöitä ja lyhennettyä työviikkoa tekevien kohdalla tulot laskivat enemmän kuin elintarvikkeiden hintataso.³²⁰ Työmarkkinat itsessään reagoivat hitaasti kansantalouden elpymiseen. Esimerkiksi rakennusalan työläisten palkkataso alkoi vakiintua ja nousta vasta 1930-luvun puolivälin tienoilla.³²¹ Kohentuneet taloudelliset olot alkoivat näkyä Jarmo Peltolan mukaan työväestön keskuudessa vuoden 1934 jälkeen; silloinkin ensimmäisenä ammattitaitoisten työläisten keskuudessa.³²² Sekatyöväestö, jonka keskuudesta tuli valtaosa Neuvostoliittoon lähteneistä siirtolaisista, sai odottaa parempia oloja pidempään.

Talouden kehityksellä parempaan suuntaan oli varmasti merkityksensä muuttoliikkeen loppumisessa. Se ei kuitenkaan riitä yksin selitykseksi, koska työläisten elinolosuhteet eivät parantuneet samassa suhteessa kansantalouden mittareiden kanssa. Siksi on tarkasteltava, muuttuiko Neuvostoliiton kuva työväestön mielissä. Olen jo todennut, että

³¹⁸ Esim. Peltola 2008, 45–46.

³¹⁹ Peltola 2008, 46.

³²⁰ Mt., 45–47, 210–212.

³²¹ Hannikainen 2002, 96–97.

³²² Peltola 2008, 48.

siirtolaisten olosuhteet Neuvostoliitossa olivat pääasiassa erittäin huonot, vaikka niihin jotkut sopeutuivatkin, kun muuta mahdollisuutta ei ollut. On arvioitava, millä tavoin Neuvostoliiton oloihin reagoitiin, ja millä tavoin tieto levisi Suomessa työväen keskuudessa.

Ensimmäiset henkilökohtaiset kokemukset saatiin Suomessa kuulla Neuvostoliiton viranomaisten virallisesti palauttamilta, joita ei hyväksytty siirtolaisiksi. Etsivän keskuspoliisin Kajaanin edustuksen mukaan palautettujen kertomukset erosivat toisistaan. Pidätetyille oli tarjottu riittävästi moitteetonta ruokaa, mutta asumisolot olivat olleet erittäin puutteelliset. Yleistä palautettujen joukossa oli pettymys, mutta ei niinkään olosuhteisiin, vaan neuvostoviranomaisten kohteluun: heitä oli jatkuvasti osoiteltu kiväärien pistimillä ja kohdeltu ”tavallisina rikollisina”. Erityisen katkeria olivat ne palautetut, jotka olivat ottaneet Suomessa osaa maanalaiseen toimintaan, koska heidät oli leimattu rintamakarkureiksi ja yhteisen asian pettäjiksi. Pidätysoloissa siirtolaisiksi halunneet eivät kuitenkaan päässeet näkemään tavallisen väestön elinolosuhteita.³²³ EK:n Sortavalan alaosaston mukaan palautettujen joukosta monenkaan käsitys Neuvostoliitosta ei muuttunut. Useiden tiedettiin yrittäneen Neuvostoliittoon uudestaan paremmalla menestyksellä.³²⁴ Todennäköisesti palautettujen kokemukset kulkeutuivat epätasaisesti työväestön verkostoihin ristiriitaisena tietona, jolla ei ollut vielä suurta vaikutusta yleiseen mielipiteeseen.

Kuten olen aiemmin huomionut, sukulaisille ja tuttaville Neuvostoliitosta lähetetyt kirjeet olivat tärkeässä osassa siirtolaisilmiön kehittämisessä massamuutoksi. Etsivä keskuspoliisi seurasi kirjeiden sisältöä tarkasti. Kun Neuvostoliittoon päässeiden siirtolaisten määrä kasvoi ja olot vakiintuivat, alkoi positiivisten kirjeiden rinnalle tulla varautuneempia viestejä. Ensimmäinen maininta Neuvostoliiton oloja moittivista kirjeistä on EK:n Oulun alaosaston raportissa jo syyskuulta 1931³²⁵, mutta suuremmassa määrin niitä huomioitiin alkavan saapua kesällä 1932. Elokuussa Sortavalan alaosasto totesi, että kirjeissä alkoi esiintyä ”yhä enemmän” negatiivisia tietoja. Enää kaikissa kirjeissä ei kehoitettu seuraamaan perässä Neuvostoliittoon, vaan päinvastoin pysymään Suomessa. Toisaalta raportissa huomautettiin, ettei olosuhteita kehuvien kirjeiden tulo

³²³ Kajaanin edustuksen tilannekatsaus n:o 11 marraskuulta 1931, XVI A6.2, EK-Valpo I, KA.

³²⁴ Sortavalan alaosaston tilannekatsaus n:o 9 syyskuulta 1931, XVI A6.1, EK-Valpo I, KA.

³²⁵ Oulun alaosaston tilannekatsaus n:o 9 syyskuulta 1931, XVI A6.1, EK-Valpo I, KA.

ollut loppunut.³²⁶ EK:n eri alaosastojen raporteissa tilannekuva on hieman erilainen, mutta yleinen linja näyttää olevan, että kesästä 1932 eteenpäin negatiivisia kirjeitä alkoi tulla enemmän ja positiivisten määrä väheni.

Kirjeiden vaikutusten arvioimisen kohdalla on muistettava muutama asia. Ensinnäkin, etsivä keskuspoliisi todennäköisesti luki kirjeitä eri tavalla kuin siirtolaisten sukulaiset ja tuttavat. Mikäli kirjeessä ei ollut suoraa kehotusta olla tulematta perässä Neuvostoliittoon, maan asumisolojen moittiminen tai pyyntö postittaa vaatteita ei välttämättä laimentanut halua lähteä siirtolaiseksi. Toisekseen, kirjeiden sisältö ei välttämättä heijastanut suoraan siirtolaisten olosuhteita ja kokemuksia Neuvostoliitossa. Yhtäältä puutteelliset olosuhteet voitiin laittaa kehittyvän yhteiskunnan piikkiin väliaikaisena vaiheena. Toisaalta kaikkia vastoinkäymisiä ja puutteellisuuksia ei välttämättä tuotu kirjeissä esiin. Näin kirjeiden välittämä kuva saattoi olla positiivisempi, kuin olot todellisuudessa olivat.

Lisäksi on syytä uskoa, ettei ainakaan kaikkien negatiivisten kirjeiden tieto päätenyt suoraan työväestön sosiaalisiin verkostoihin. Aineistosta löytyy esimerkkejä, joissa siirtolaiset pyytävät läheisiltään, ettei huonoja uutisia levitetäisi. Kotkasta lähtenyt Niilo R., jonka kirjeitä edellä käsiteltiin, vetosi rahaa pyytäessään perheeseensä: ”Älkää antako tätä lappua kenenkää lukea, että ei se tulisi siellä ihmisten tietoon.”³²⁷

Tämänkaltaiseen pyyntöön saattoi olla erilaisia syitä: ehkä henkilökohtaisen kunnian tai arvostuksen työläispiireissä pelättiin kärsivän. Toisenlaisen näkökulman voi lukea eräästä EK:n raportista, jonka mukaan ”eräs paatunut kommunisti” kirjoitti itäisestä Siperiasta perheelleen: ”Tätä ei pidä siellä puhua, sanokaa vain että voin hyvin. On turha puhua siellä näistä oloista, sillä porvari nauraa, kun se saa kuulla meidän valituksia.”³²⁸ Myös tällä tavoin yhteiskunnan jakautuneisuus vaikutti siihen, kuinka tieto liikkui.

Konkreettisesti ensikäden tietoa Neuvostoliiton oloista saatiin siirtolaisilta, jotka pääsivät karkaamaan takaisin Suomeen. Jo itsessään heidän saapumisensa oli merkki siitä, etteivät Neuvostoliiton olosuhteet olleet välttämättä sitä, mitä oli yleisesti uskottu.

³²⁶ Sortavalan alaosaston tilannekatsaus n:o 8 elokuulta 1932, XVI A6.4, EK-Valpo I, KA.

³²⁷ Merkitsemätön Niilo R.:n kirjeen osa, 004/2015, Siirtolaisuusinstituutin arkisto.

³²⁸ EK:n pääosaston tiedonanto n:o 261 27.9.32, XVI A6.4, EK-Valpo I, KA.

Selvää kuvaa Suomen puolelle päässeiden lukumäärästä tai paluuliikelihoodinnän ajoituksesta ei ole aineiston pohjalta mahdollista muodostaa. Viranomaisaineistoon kuuluu tilastoja, jotka eivät kuitenkaan täsmää keskenään täysin.³²⁹ Etsivän keskuspoliisin tilannekatsauksista ei pysty myöskään erottelemaan selvää trendiä. Mahdollisesti tämä voi johtua siitä, että siirtolaisia tuli eri aikoihin eri alueilla takaisin Suomen rajan yli. Lisäksi heitä tuli takaisin pääasiassa yksitellen tai korkeintaan muutaman henkilön ryhmissä³³⁰, mikä todennäköisesti vaikeutti yleisen trendin havaitsemista. Kaikki eivät myöskään välttämättä jääneet kiinni tai ilmoittautuneet viranomaisille. Voidaan kuitenkin arvioida, että siirtolaisia alkoi karata Suomeen heti syksystä 1931. Esimerkiksi muistelmien perusteella osa siirtolaisista pettyi Neuvostoliiton olosuhteisiin heti tultuaan, koska todellisuus ei vastannut odotuksia. Suuremmissa määrin karkuun päässeitä siirtolaisia alkoi tulla Suomeen kenties vasta vuoden 1932 syksyllä. Esimerkiksi Terijoen alaosasto kirjoitti raportissaan marraskuun alussa 1932:

”Viime aikoina on alaosasto havainnut, että olettamus siitä, että Neuvosto-Venäjälle menijöitä rupeaa palaamaan piakkoin Suomeen, kun ovat oleskelleet jonkun aikaa Neuvosto-Venäjällä ja tulleet petetyiksi toiveissaan, on ruvennut toteutumaan. Näin on esim. viime kuun aikana viranomaisille ilmoittautunut 19 Neuvosto-Venäjältä palannutta työmiestä.”³³¹

Siirtolaisia oli saapunut salatein Suomeen jo aiemmin, koska esimerkiksi Helsingin Sanomat julkaisi syyskuun 1932 alussa ”suomalaisen työmiehen kertomuksen”, jonka päähenkilö oli tullut karkaamalla takaisin kotimaahansa.³³² Kaikessa vastapropagandassa, jota julkaistiin samoihin aikoihin muissakin lehdissä, ei kuitenkaan käytetty siirtolaisten kertomuksia, vaan esimerkiksi palautettujen suomalaisten tutkintavankeustarinoita, jotka kuitenkin esitettiin ”rajaloikkareiden” kokemuksina.³³³

³²⁹ Päiväämätön tilasto ”Tilastoa rajaloikkariikenteestä”, XVI A6.5, EK-Valpo I, KA; Tilasto etsivän keskuspoliisin kuulustelemista henkilöistä loppukesältä 1932, XVI A6.3, EK-Valpo I, KA.

³³⁰ Kemin edustuksen tilannekatsaus n:o 9 syyskuulta 1936, XVI A6.5, EK-Valpo I, KA.

³³¹ Terijoen alaosaston tilannekatsaus n:o 10/1932, XVI A6.4, EK-Valpo I, KA.

³³² Helsingin Sanomat 3.9.1932: ”1,000 yliloikkaria virui viime joulun aikaan Neuvosto-Venäjän vankiloissa.”

³³³ Esim. Hakkapeliitta 30.8.1932: ”Egyptin orjuudessa.”

Varmoja päätelmiä työväestön käsityksistä ja niiden kehityksestä on vaikea tehdä aineiston hajanaisuuden vuoksi. Etsivä keskuspoliisi oli todennäköisesti arvioissaan hiukan liian optimistinen Neuvostoliiton mielikuvan himmenemisen suhteen, koska se arvioi jo kesällä 1932, että porvarillisessa lehdistössä julkaistu vastapropaganda olisi jo tuolloin tehonnut.³³⁴ Kuten jo aiemmin tutkimuksessani otin esille, itse kunkin maailmankuva vaikutti siihen, millaista tietoa haluttiin uskoa. Esimerkiksi neuvostoviranomaisten palauttamien kertomuksia uskoivat EK:n mukaan ”herkemmät”, mutta ”vahvempiuskoiset” eivät.³³⁵ Lisäksi on otettava huomioon, että tiedon kulkemisessa ja käsitysten kehittymisessä saattoi olla suuriakin eroja. Yleisesti ottaen aineistosta on kuitenkin pääteltävissä, että mitä enemmän tietoja siirtolaisten oloista Neuvostoliitossa saatiin, sitä vähemmän Neuvostoliitto houkutteli muuttokohteena.

On myös huomioitava, mitä aineistosta pääteltävissä oleva Neuvostoliiton houkutuksen himmeneminen tarkoittaa. Joidenkin Neuvostoliiton olot kokeneiden, niin Suomesta kuin Pohjois-Amerikasta tulleiden siirtolaisten kohdalla on havaittavissa maailmankuvan muutos, kun ihanteelliset käsitykset Neuvostoliitosta eivät vastanneetkaan todellisuutta. Tämänkaltainen kehitys otettiin riemulla vastaan porvarillisissa piireissä. Hakkapeliitta-lehden jutussa, joka on otsikoitu lehden asenteita hyvin kuvaavasti ”Punaisesta valheesta valkoiseen totuuteen”, kerrotaan erään amerikansuomalaisen todenneen: ”Olin Venäjälle lähtiessäni tulipunainen kommunisti, mutta kyllä se tauti minusta nyt on lähtenyt.”³³⁶ On selvää, että yhteiskunnan oikealla laidalla tartuttiin mielellään äärimmäisiin kuvauksiin. Todennäköisesti myös etsivän keskuspoliisin kuulusteluissa palanneet siirtolaiset halusivat korostaa ”kääntymystään”. Ei kuitenkaan ole syytä väheksyä ihannekuvien murtumisen ja maailmankuvan muutoksen mahdollisuutta, etenkin kun otetaan huomioon ne äärimmäiset olot, joissa siirtolaiset Neuvostoliitossa elivät.

Näin voimakasta muutosta ei silti ole nähtävissä laajemmassa mittakaavassa työväestön piirissä Suomessa. Todennäköisempää on se, että ristiriitaiset tiedot Neuvostoliiton olosuhteista tekivät siirtolaisuudesta vähemmän houkuttelevan vaihtoehdon. Kommunistista aatteellisuutta tai uskoa Neuvostoliiton tulevaisuuden kehitykseen

³³⁴ Sortavalan alaosaston tilannekatsaus n:o 8 elokuulta 1932, XVI A6.4, EK-Valpo I, KA.

³³⁵ Oulun alaosaston tilannekatsaus n:o 9 syyskuulta 1931, XVI A6.1, EK-Valpo I, KA.

³³⁶ Hakkapeliitta 6.9.1932: ”Punaisesta valheesta valkoiseen totuuteen.”

tietojen ei tarvinnut horjuttaa: riitti, että parempien olosuhteiden hankkiminen ei näyttänyt enää varmalta ratkaisulta lähitulevaisuudessa.

Erittäin karkeana arviona kuitenkin esittäisin, että jonkinlainen käännekohta on saattanut tapahtua loppusyksyllä tai talvella 1932. Ristiriitaista informaatiota Neuvostoliiton olosuhteista on levinnyt työväestön verkostoissa jo syksystä 1931 eteenpäin, mutta suuremmassa mittakaavassa esimerkiksi negatiivisia kirjeitä alkoi saapua kesällä 1932. Vaikka karkaamalla palanneiden siirtolaisten lukumäärä ei syksyyn 1932 mennessä ollut kovin suuri – turvallisesti voidaan arvioida lukumääräksi muutama sata³³⁷ – kyseessä on jo sellainen ihmisjoukko, josta todennäköisesti kiersi tietoa ympäri Suomen. Yhdenlaisena mittapuuna yleisen käsityksen kehityksestä voidaan pitää sitä, että Suomen Sosialidemokraatti julkaisi joulukuun lopussa 1932 todennäköisesti ensimmäisen jutun, jossa Neuvostoliitosta palannut siirtolainen kertoi maan kurjista oloista.³³⁸ Vielä lokakuussa 1932 viranomaisten raporteissa harmiteltiin, ettei sosiaalidemokraattinen lehdistö ottanut osaa vastapropagandakampanjaan.³³⁹

Vuoden 1933 edetessä mielikuva Neuvostoliitosta muuttokohteena himmeni todennäköisesti entisestään. Etsivä keskuspoliisi huomioi elokuussa 1933, että jopa maanalaiseen toimintaan Suomessa osallistuneet kommunistit kirjoittivat kirjeissään, että yrittävät palata Suomeen keinolla millä hyvänsä. Jos raporttia on uskominen, edes tuomioita saaneiden aktiivikommunistien keskuudessa Neuvostoliiton houkutus ei ollut entisensä: ”Ovatpa eräät Tammisaaren ’yliopiston’ käyneet kommunistitkin sitä mieltä, etteivät ainakaan vapaaehtoisesti lähde Venäjälle.”³⁴⁰

Minkälaisia päätelmiä siirtolaisilmiön loppumiseen vaikuttaneista tekijöistä voidaan tehdä? Suomen talous alkoi näyttää elpymisen merkkejä. Viimeaikaisen tutkimuksen perusteella lama oli kuitenkin syvempi kuin perinteisesti on uskottu. Yksilötasolla työväen keskuudessa lama jatkui etenkin sekatyöläisten kohdalla. Työväestön taloudelliset olosuhteet eivät siksi selitä muuttoliikkeen kehitystä. On silti mahdollista,

³³⁷ Kostiainen 1988, 205–208.

³³⁸ Suomen Sosialidemokraatti 27.12.1932: ”Venäjältä palannut sekatyömies kertoo.”

³³⁹ Merkitsemätön muistioilla käyty keskustelu lokakuulta 1932, XVI A6.4, EK-Valpo I, KA.

³⁴⁰ Oulun alaosaston tilannekatsaus n:o 8 elokuulta 1933, XVI A6.5, EK-Valpo I, KA.

että talouden mittarit ja työmarkkinoiden liike paransivat tulevaisuudennäkymiä myös työläisten mielissä.

Tietoa siirtolaisten elinolosuhteista Neuvostoliitossa virtasi kaiken aikaa Suomeen. Virallisesti palautettujen kertomukset ja kirjeiden tiedot vaikuttivat vaihtelevan: osalle kaikki viranomaisten vastaanotosta lähtien oli pettymys, osa uskoi olosuhteiden paranevan, ja mahdollisesti osaa lykästi ja olosuhteet olivat oikeasti siedettävät. Suomeen saapuva tieto oli siis ristiriitaista. Negatiivisiin viesteihin ei välttämättä uskottu, jos ne eivät sopineet omaan maailmankuvaan, eivätkä kaikki siirtolaiset niitä halunneet edes levitettävän. Siirtolaisten tukalista olosuhteista saatiin enemmän henkilökohtaisia todistuksia, kun liikkumisvapaudeltaan rajoitettuja suomalaisia pääsi karkuun takaisin Suomeen enemmän. Vaikka myös myönteisiä kirjeitä saapui edelleen, vuoden 1932 aikana huonoista oloista ja kohtelusta kertova tieto todennäköisesti muodostui valtavirraksi. Siksi väitän, että talouden elpymisen merkkejä merkittävämpää oli se, että Neuvostoliitto menetti hohtonsa muuttokohteena. Oleellista oli todennäköisemmin työväestön verkostoissa kulkeva tieto kuin tarkoitukselliset pyrkimykset, kuten viranomaisten vastapropagandakampanja tai SKP:n vaatimukset.

Kaikki tekijät vaikuttivat joka tapauksessa samansuuntaisesti. Kokonaiskuvassa alkoi näyttää siltä, että Suomessa oli paremmat mahdollisuudet siedettävän toimeentulon ja olosuhteiden takaamiseksi.

3.5 Siirtolaisten kohtalo

Laiton muuttoliike Suomesta Neuvostoliittoon hiljeni syksyllä ja talvella 1932, eikä keväällä nähty enää totuttua kasvua siirtolaisten määrässä aiemman kahden vuoden tapaan. Yksittäisiä menijöitä Neuvostoliitto edelleen kiinnosti, mutta samanlaista joukkoilmiötä, kuin vuosina 1931 ja 1932 oli nähty, ei enää vuonna 1933 ollut. Tuhannet suomalaiset olivat kuitenkin ehtineet tuona lyhyenä aikana lähteä salaa itärajan yli etsimään työtä, parempia elinolosuhteita ja työläisten yhteiskuntaa. Mitä heidän kohtalostaan voidaan sanoa?

Neuvostoliiton olot ja viranomaisten kohtelu ilmeisesti vaihtelivat, mutta todennäköisesti valtaosalle siirtolaisista rajantakaiset olosuhteet olivat pettymys. Työtä kyllä löytyi, mutta liikkumisvapautta ja riittävästi ruokaa yleensä ei. Ideologinen maailmankuva saattoi ehkäistä pettymystä, koska oli mahdollista uskoa suureen tulevaisuuteen, jota oltiin vasta rakentamassa.

Pettyneet alkoivat suunnitella paluuta kotimaahan. Neuvostoliitto kuitenkin kontrolloi siirtolaisten liikkumisvapautta myös tässä suhteessa: koska he olivat tulleet laittomasti ilman tarpeellisia asiakirjoja maahan, heillä ei ollut laillista asemaa ulkomaan kansalaisina. Tauno Flinkman kertoo muistelmissaan menneensä parin kohtalotoverinsa kanssa Syvärin voimalaitostyömaalla suomalaisen punaupseerin luokse tiedustelemaan Suomeen paluun mahdollisuutta. Punaupseeri ei vastannut mitään, vaan karjaisi siirtolaiset takaisin töihin.³⁴¹ Flinkmanille ja kumppaneille ei aiheutunut muita seurauksia kuin vakaa päätös yrittää pakoon omin keinoin. Etsivän keskuspoliisin tietojen mukaan jo pelkästään paluun mahdollisuuden pyytämisestä saattoi seurata joissain tapauksissa vangitseminen ja karkotus Siperiaan.³⁴²

Osa siirtolaisista yritti kääntyä Suomen valtion puoleen. Vuoden 1932 helmikuun alussa kaksi ”kotkalaista emigranttia”, kuten heitä raportissa nimitettiin, tuli Suomen pääkonsulinvirastoon pyytääkseen apua paluussa takaisin Suomeen. He olivat tulleet syystalvella 1931 perheineen maahan ja päässeet vain paria viikkoa aiemmin tutkintavankeudesta. Siirtolaiset kertoivat ”mielellään alistuvansa suomalaiseen vankilakomentoon”, kunhan pääsevät pois maasta. Pääkonsuli Eino Westerlund katsoi, ettei voinut olla auttamatta, mutta keinot olivat rajatut: muuta vaihtoehtoa ei ollut kuin toimittaa siirtolaisten asiakirjat neuvostoviranomaisille maastapoistumisluvan hankkimiseksi.³⁴³ Kahta päivää myöhemmin miehet tulivat uudestaan ja kertoivat, että heille on ilmoitettu siirrosta työmaalle seuraavana päivänä tuntemattomaan paikkaan.³⁴⁴ Pääkonsuli ei kuullut heistä sen jälkeen, ennen kuin kesäkuussa toinen miehistä tuli jälleen. Hän oli vaimoineen lähtenyt luvatta työpaikaltaan Äänisen itäpuolelta ja pyysi jälleen apua. Pääkonsuli Westerlund ei voinut vielääkään auttaa muiden kuin asiakirjojen

³⁴¹ Flinkman 1957, 47–49.

³⁴² Sortavalan alaosaston tilannekatsaus n:o 5 toukokuulta 1933, XVI A6.5, EK-Valpo I, KA.

³⁴³ Pietarin-pääkonsulin kirjelmä ulkoasiainministeriölle 3.2.1932, XVI A6.2, EK-Valpo I, KA.

³⁴⁴ Pietarin Pääkonsulinviraston raportti N:o 1/32, XVI A6.2, EK-Valpo I, KA.

kanssa; hän arveli, että maastapoistumislupaa ei tule, vaan päinvastoin rangaistus luvattomasta poistumisesta työpaikalta.³⁴⁵

Siirtolaiset lähettivät avunpyyntöjä myös kirjeitse Suomen lähetystöön Moskovassa ja pääkonsulinvirastoon Leningradissa. Samoin alkoi Suomessa ulkoasiainministeriöön tulla kirjeitä siirtolaisten omaisilta. Ulkoasiainhallinnolla ei kuitenkaan ollut aluksi muita keinoja kuin vahvistettujen asiakirjojen toimittaminen maastapoistumislupaa varten, minkä arveltiin edelleen johtavan pahimmassa tapauksessa Neuvostoliiton sisäiseen karkotukseen. Aluksi ei ollut myöskään selvää, oliko Suomen virallisissa intresseissä auttaa siirtolaisia. Loppujen lopuksi näkökannaksi päätyi kuitenkin se, että kaikilla Suomen kansalaisilla oli oikeus palata kotimaahan, ellei etsivä keskuspoliisi vastusta palautusta.³⁴⁶

Koska pelkkä Suomen puolto ei riittänyt Neuvostoliiton viranomaisille siirtolaisten palauttamista varten, oli asiassa edettävä diplomaattisia väyliä pitkin. Alkuvuonna 1933 Suomi aloitti neuvottelut Neuvostoliiton kanssa palautusta anoneiden siirtolaisten palauttamisesta. Suomi hyväksyi esimerkiksi sen, ettei Neuvostoliitossa rikoksiin syyllistyneitä voitu palauttaa. Tämä tarkoitti käytännössä esimerkiksi luvattomasta paosta kiinnijääneitä. Lisäksi taivuttiin esittämään ensisijaisesti lasten, naisten, sairaiden ja perheenelättäjien palautusta. Kesään 1933 tultaessa näytti siltä, että sopimukseen oli päästy. Vasta syksyn lopulla ensimmäinen ryhmä – 37 siirtolaista – pääsi palaamaan. Siirtolaisia palautettiin pienissä erissä vielä seuraavan vuoden aikana, mutta sadoista anomuksista neuvostoviranomaiset hyväksyivät vain pienen osan.³⁴⁷ Helpoimmin oli järjestettävissä todennäköisesti Leningradin alueella ja muilla lähialueilla oleskelevien siirtolaisten palauttaminen, mutta virallisesta paluumahdollisuudesta kantautui tietoja suomalaissiirtolaisten keskuudessa ympäri Neuvostoliiton, myös Suomesta kirjeenvaihdon kautta. Niinpä myös Niilo R. oli Zimasta Siperiasta laittanut anomuspaperit vetämään. Tammikuussa 1935 hän tiedusteli äidiltään, oliko ”täältä tullut paljo sakkia sinne” anomusten perusteella.³⁴⁸ Rislakin ja Lahti-Argutinan mukaan marraskuussa 1934 Suomeen oli palannut virallisen prosessin kautta noin sata

³⁴⁵ Pietarin-pääkonsulin kirjelmä ulkoasiainministeriölle 15.6.1932, XVI A6.3, EK-Valpo I, KA.

³⁴⁶ Rislakki & Lahti-Argutina 1997, 60–62.

³⁴⁷ Mt., 62–64.

³⁴⁸ Niilo R.:n kirje äidilleen 23.1.1935 Zimasta, 004/2015, Siirtolaisuusinstituutin arkisto.

aikuista.³⁴⁹ Kostiainen arvioi, että laillisesti Suomeen palasi kokonaisuudessaan noin 350 siirtolaista.³⁵⁰

Useimmille takaisin Suomeen haluaville siirtolaisille jäi ainoaksi mahdollisuudeksi yrittää päästä karkaamaan kotimaahan. Tämä vaihtoehto oli vaikea ja erittäin riskialtis, koska viranomaisten valvonta oli tiukkaa ja pakoyrityksen epäonnistumisesta seurasi sisäinen karkotus ja normaalejakin neuvostotyöoloja huonommat vankileiriolot. Koska kiinnijäämisen välttämiseksi oli varottava asuttuja seutuja ja viranomaisia, oli pakomatkalle pyrittävä varustautumaan niin hyvin kuin mahdollista. Kostiaisen mukaan on tietoja siirtolaisista, jotka näntyivät nälkään ja heikkouteen pakoyrityksen aikana.³⁵¹

Kuten jo edellä toin ilmi, etsivän keskuspoliisin tiedot Suomeen palanneista siirtolaisista eivät ole yhtenäiset. On selvää, että karkaamalla Suomeen pääsi huomattavasti enemmän siirtolaisia kuin virallisten palautusten avulla. Paot salaa neuvostoviranomaisilta jatkuivat koko 1930-luvun ajan. EK:n Kemin edustus toi esille syksyllä 1936, että parin vuoden aikana hiljentymään päin ollut paluuliikenne kiihtyi jälleen saman vuoden kesästä lähtien. Siirtolaisia tuli tuolloin takaisin suurina ryhminä; Kemin edustus katsoi, että useat siirtolaisista olivat saaneet Neuvostoliiton kansalaisuuden ja sitä kautta paremmat liikkumismahdollisuudet, mikä mahdollisti hakeutumisen raja-alueille.³⁵² Kostiainen arvioi karkaamalla palanneiden siirtolaisten määräksi noin 2150–2200.³⁵³ Kaiken kaikkiaan Suomeen palasi takaisin ennen toista maailmansotaa siis suurin piirtein 2500 lamakautena Neuvostoliittoon lähtenyttä.

Ei ole liioittelua sanoa, että takaisin Suomeen päässeet olivat onnekkaita. Neuvostoliiton puutteellisten olojen ja nälänhädän sekä viranomaisten tiukan kontrollin ja mielivallan suhteen suomalaiset siirtolaisten tilanne oli tiukka. Kangaspuron mukaan Neuvostoliiton turvallisuusviranomaiset, tärkeimpänä valtiollinen poliisi OGPU, suhtautuivat lähtökohtaisesti syvällä epäluulolla suomalaissiirtolaisiin, koska Neuvostoliiton vähemmistökansallisuudet ylipäätään olivat näiden silmissä epäluotettavia. Julkiset julistukset nationalismiin hylkäämisestä ja kaikkien työläisten

³⁴⁹ Rislakki & Lahti-Argentina 1997, 64.

³⁵⁰ Kostiainen 1988, 205.

³⁵¹ Mt., 211–213.

³⁵² Kemin edustuksen tilannekatsaus n:o 9 syyskuulta 1936, XVI A6.5, EK-Valpo I, KA.

³⁵³ Kostiainen 1988, 205–208.

isänmaasta eivät olleet turvallisuusviranomaisten näkökulmasta muuta kuin propagandaa.³⁵⁴ Myös terrorin elementti oli, kuten Lahti-Argutina tuo esiin, läsnä oikeusjärjestelmää myöten jo Neuvosto-Venäjän syntymisestä lähtien.³⁵⁵ Kolmikymmenluvun puolestavälistä alkoivat vaikeat ajat kaikille Neuvostoliiton suomalaisille. Vuodesta 1935 lähtien suomalaisia puoluejohtajia alettiin erottaa puolueesta. Poliittisella tasolla kansallisuuteen pohjautuvassa vainossa oli kyse puolueen sisäisestä valtataistelusta, joka pohjautui nationalismiin nurinkuriseen ongelmaan Neuvostoliitossa.³⁵⁶

Vakavimmat ja traagisimmat ajat koittivat vuoteen 1937 tultaessa. Stalinin vainoina tai suurena terrorina tunnettu kehityskulku kohdistui suhteessa voimakkaimmin Neuvostoliiton vähemmistökansallisuuksiin, suomalaisiin muiden joukossa. Vainojen uhrien lukumääristä on esitetty erilaisia arvioita. Kiistatonta on, että miljoonia ihmisiä pidätettiin, tuomittiin vankileireille ja teloitettiin. Kangaspuron mukaan esimerkiksi Neuvosto-Karjalan suhteen on oikeutettua puhua suomalaisten etnisestä puhdistuksesta. Suuren terrorin synnylle ja laajuudelle ei ole historiantutkimuksen piirissä pystytty löytämään järjellä selitettävissä olevaa yksiselitteistä syytä. Kangaspuron mukaan mahdollisia taustatekijöitä ovat olleet esimerkiksi nationalismin merkitys Neuvostoliitossa ja samaan aikaan muualla Euroopassa, pakkokollektivisoinnin ja -teollistamisen seuraukset ja väkivaltakoneiston merkittävyys neuvostojärjestelmässä. Selvää kuitenkin on, että suuri terrori oli seurausta tietoisista päätöksistä, joita Neuvostoliiton ylin johto Stalinin johdolla teki.³⁵⁷

Miljoonien ihmishenkien menetys ja traaginen kärsimys konkretisoituvat tässäkin tutkimuksessa esiin tulleiden siirtolaisten kohtaloissa. Erkki K., joka oli lähtenyt kotoaan merille ja työn puutteessa Neuvostoliittoon, ylpeillyt koirallaan ja teettänyt uuden puvun kotiin lähetettävää valokuvaa varten, kirjoitti Mirjamin kanssa kesällä 1937 vielä hyvän juhannuksen toivotukset perheelleen Suomeen.³⁵⁸ Ei ole tiedossa,

³⁵⁴ Kangaspuro 2000, 248.

³⁵⁵ Lahti-Argutina, Eila: *Olimme joukko vieras vaan. Venäjänsuomalaiset vainonuhrit Neuvostoliitossa 1930-luvun alusta 1950-luvun alkuun*. Siirtolaisuusinstituutti, Turku 2001. 33–35.

³⁵⁶ Kangaspuro 2000, 343–344.

³⁵⁷ Mt., 344–354.

³⁵⁸ Erkki K.:n kirje perheelleen 17.6.1937 Kamenskista, 025/2006, Siirtolaisuusinstituutin arkisto.

oliko tämä viimeinen Erkin ja Mirjamin kirjoittama kirje, mutta seuraavana kesänä, heinäkuussa 1938, vastaus Suomeen tulikin nuorelta suomalaissiirtolaiselta. Pentti K. oli avannut Erkin perheen lähettämän kirjeen, johon kirjoitti vastauksen:

”...Olen ollut samassa brigaadissa työssä, ja pidän velvollisuutenani tiedoittaa Teille hänen kohtalostaan. Kuusinen Erkki vangittiin 26/XII -37 vuonna ja Mirjam yhdessä kaikkien muiden suomalaisten kanssa 2/I -38 vuonna, jonka jälkeen ei ole ollut mitään tietoa suomalaisten myöhemmästä kohtalosta. Nimittäin koko Venäjällä on vangittu kaikki ulkolaiset, jotka ovat ylittäneet rajan luvottomasti, syytä ei tiedä kukaan. Vangittu on kaikki 18 ikävuodesta ylöspäin, vain alaikäiset ja naiset joilla oli pienet lapset jätettiin, allekirjoittanut kuuluu ensinmainittuihin. ...”³⁵⁹

Erkin nimi löytyy Eila Lahti-Argutinan neuvostoarkistoista kokoamasta matrikkelistä suomalaisista vainonuhreista Neuvostoliitossa. Tiedot vastaavat muuten täsmälleen kirjeistä pääteltäviä seikkoja, paitsi vangitsemispäivän osalta, mikä on merkitty samaksi kuin muiden edellisessä kirjeessä mainittujen suomalaisten vangitsemispäivä. Erkki tuomittiin 11.2.1938 Neuvostoliiton rikoslain 58. pykälän 6., 9. ja 11. momentin perusteella vakoilusta, tihutöistä ja vastavallankumouksellisesta toiminnasta. Hänet ammuttiin 10.3.1938. Mirjamin tietoja ei matrikkelissa ole.³⁶⁰

Samanlainen kohtalo oli myös Neuvostoliiton suureen tulevaisuuteen uskoneilla Eino R.:lla ja Werner K.:lla. Molemmat heistä tuomittiin vakoilusta 58. pykälän 6. momentin perusteella. Eino vangittiin 29.10.1937, tuomittiin 10.12.1937 ja ammuttiin 16.12.1937 Leningradissa. Werner vangittiin 5.6.1938, tuomittiin 24.9.1938 ja ammuttiin 3.10.1938 Petroskoissa.³⁶¹ Niilo R.:n kohtalo on jäänyt epäselväksi.

Vainojen mittakaavasta kertoo se seikka, että Rislakin ja Lahti-Argutinan Neuvostoliiton arkistomateriaaleihin perustuvien arvioiden mukaan puolet Uralilla olleista suomalaisista menehtyi suureen terroriin, joko teloitettuina tai vankileireillä

³⁵⁹ Pentti K.:n kirje Erkki K.:n perheelle 16.7.1937 Kamenskista, 025/2006, Siirtolaisinstituutin arkisto.

³⁶⁰ Lahti-Argutina 2001.

³⁶¹ Mt.

itsemurhan tehneinä, nälkään tai sairauksiin.³⁶² Suuresta terrorista selviytyminen lienee ollut osin sattumasta kiinni. Aimo Salmista ei tuomittu, mutta hän vietti tutkintavankeudessa toista vuotta.³⁶³ Pienten lasten vanhemmista saattoi säästyä ainakin toinen: Raili V. totesi ”pelastaneensa” äitinsä.³⁶⁴ Etel S. jäi sen sijaan orvoksi: hän muistaa yön vuonna 1938, jolloin hänen vanhempansa vietiin.³⁶⁵

Lienee sanomattakin selvää, että viimeistään vuoteen 1937 mennessä loppui siirtolaisten virallisen paluun mahdollisuus. Neuvostoliiton hallinnon näkemys suomalaissiirtolaisia kohtaan tuli esiin myös virallisissa yhteyksissä Suomen kanssa. Suomen ja Neuvostoliiton ulkoministerien Rudolf Holstin ja Maksim Litvinovin keskustelussa helmikuussa 1937 oli tuotu ilmi: ”Neuvostohallitus on ollut sitä mieltä, että nämä miehet eivät ole tulleet omasta vapaasta tahdostaan etsimään työtä Neuvostovenäjältä, vaan suomalaiset viranomaiset ovat lähettäneet heidät vakoilutarkoituksissa ...”³⁶⁶ Suomen lähetystö Moskovassa raportoi marraskuussa 1938, että kaikki yhteys täysi-ikäisiin miespuolisiin siirtolaisiin oli katkennut.³⁶⁷

Toisen maailmansodan aikana suuresta terrorista selvinneet suomalaiset sijoitettiin työleireille, joilla olosuhteet olivat äärimmäisen huonot. Monet kuolivat nälkään ja sairauksiin.³⁶⁸ Aimo Salminen, joka oli jossain määrin sopeutunut neuvostoyhteiskuntaan ja perustanut perheen venäläisen naisen kanssa, joutui yli kuudeksi vuodeksi eroon perheestään.³⁶⁹

Sodan aikana jotkut suomalaiset olivat muuttuneet sotavangeiksi, vaikka eivät olisi olleet missään sotilaallisessa toiminnassa. Siksi sotavankien vaihtoprosessissa suomalaissiirtolaisia pääsi palaamaan kotimaahansa, Tauno Flinkman heidän

³⁶² Rislakki & Lahti-Argutina 1997, 178–179.

³⁶³ Salminen 1964, 229.

³⁶⁴ Raili V.:n haastattelu vuodelta 1996, Jukka Rislakin arkisto.

³⁶⁵ Etel S.:n haastattelu vuodelta 1996, Jukka Rislakin arkisto.

³⁶⁶ Suomen Moskovan-lähetystön asiakirja ”Neuvostoliittoon salatein menneiden suomalaisten palauttamismahdollisuudet” ulkoasiainministeriölle 12.7.1938, Neuvostoliittoon salatein menneet suomalaiset, UMA.

³⁶⁷ Suomen Moskovan-lähetystön asiakirja ”Rajaloikkarikysymys” ulkoasiainministeriölle 3.11.1938, Neuvostoliittoon salatein menneet suomalaiset, UMA.

³⁶⁸ Rislakki & Lahti-Argutina 1997, 214–216.

³⁶⁹ Salminen 1965, 174–176.

joukossaan. Hänkin palasi Suomeen vasta vuonna 1954, oltuaan koko sodanjälkeisen ajan vangin asemassa.³⁷⁰

Siirtolaisten olot alkoivat vakiintua sodan päätyttyä. Valtaosasta oli tullut Neuvostoliiton kansalaisia. Heidän elämänsä ei voida tehdä yhdenmukaisia päätelmiä. Jotkut sopeutuivat elämään neuvostokansalaisen elämää, mutta suuri osa siirtolaisista kaipasi edelleen takaisin Suomeen. Aimo Salminen muutti vaimoineen ja lapsineen Jekaterinovkan kylään Omskin alueella, jossa asui kaksi hänen tuntemaansa suomalaisperhettä. Salminen työskenteli muurarina ja rapparina toisen suomalaisen kanssa, vaimo puolestaan omassa ammatissaan parturina. ”Normaali elämänmeno” lähti liikkeelle, mutta Salminen ei silti luopunut Suomeen paluun ajatuksesta.³⁷¹ Paluu ei ollut helppoa. Raili V., joka syntyi Tšeljabinskissa siirtolaisten lapsena, auttoi Neuvostoliiton virastoissa äitiään, joka ei ikinä oppinut kunnolla venäjää. Isä oli teloitettu suuren terrorin aikana. Suomeen palaamista selvitettiin 12 vuoden ajan tauotta.³⁷²

Stalinin kuoleman jälkeen Neuvostoliiton ilmapiiri vapautui, ja 1950- ja 1960-lukujen aikana palautettiin joitakuita hajanaisia palautuksia.³⁷³ Heidän joukossaan Aimo Salminen pääsi palaamaan Suomeen melkein 24 vuotta Kotkasta lähtönsä jälkeen. Myös hänen venäläinen vaimonsa ja heidän lapsensa päästettiin Suomeen.³⁷⁴ Vielä 1990-luvulla siirtolaisia ja heidän lapsiaan tuli Suomeen, ainakin osa heistä samassa paluumuuttojonossa inkerinsuomalaisten kanssa, vaikka Mauno Koiviston ilmoitus oli hämmäntänyt; miksi lamakauden siirtolaisia tai punapakolaisia ei samalla kutsuttu? Joidenkin kohdalla oli vaikeuksia saada oleskelulupa jäädäkseen synnyinmaahansa, koska Suomen viranomaiset katsoivat, etteivät he voineet todistaa henkilöllisyyttään. Osa siirtolaisista jäi kuitenkin Neuvostoliittoon ja Venäjälle. Kaikki eivät päässeet palaamaan. Jotkut perustivat perheen, jotkut sopeutuivat muuten elämään uudessa kotimaassa.³⁷⁵

³⁷⁰ Kostiainen 1988, 218; Flinkman 1957, 195–236.

³⁷¹ Salminen 1965, 177.

³⁷² Raili V.:n haastattelu vuodelta 1996, Jukka Rislakin arkisto.

³⁷³ Kostiainen 1988, 218.

³⁷⁴ Salminen 1965, 198–204.

³⁷⁵ Rislakki & Lahti-Argutina 1997, 237–248.

3.6 Lamakauden siirtolaisilmiön teoreettinen malli

Edellisissä alaluvuissa käsittelin grounded theory -menetelmää mukailien siirtolaisilmiössä vaikuttaneita tekijöitä sen mukaan, miten niihin viittaavia johtolankoja nousi aineistoa käsitellessä esiin. Ensin käsittelin siirtolaisilmiön käynnistäneitä ja mahdollistaneita seikkoja edeten julkiselta tasolta syvemmälle yhteiskunnan rakenteeseen, minkä jälkeen tarkastelin siirtolaisilmiön kasvun tapoja ja reaktioita siihen. Sitten loin katsauksen siirtolaisten vastaanottoon, kohteluun ja olosuhteisiin Neuvostoliitossa. Lopuksi pohdin ilmiön hiljenemisen ja loppumisen taustaa. Hahmottelin myös yleiskuvaa siirtolaisten kohtaloista muuttoliikettä seuranneina vuosikymmeninä.

Suomesta Neuvostoliittoon suuntautunut laittoman siirtolaisuuden aalto oli moniulotteinen ilmiö, jonka toiminnassa vaikuttivat erilaiset taloudelliset, poliittiset ja sosiaaliset tekijät ja olosuhteet. Kokonaiskuvaa tarkastellessa eri tasoilla toimivat tekijät kietoutuvat yhteen. Muuttoliike Neuvostoliittoon käynnistyi suuren laman levittyä Suomeen, mutta siirtolaisilmiön taustaa ei voida typistää yksiselitteisesti talouden mekanismeista johtuneeksi. Toisaalta ilmiötä ei voida pitää myöskään sananmukaisesti poliittisena liikehdintänä, koska vain harvalla siirtolaisella oli aineiston perusteella varsinaisesti poliittista motiivia lähdölleen. Lisäksi kuvasta tekee monimutkaisemman se, että esimerkiksi talouskriisin vaikutukset eivät rajoitu ilmiössä taloudelliseen tasoon. Laman globaalius vaikutti myös ideologisella tasolla.

Siirtolaisuuden tutkimuksessa muuttoliikkeitä on perinteisesti hahmotettu niin sanottujen työntö- ja vetotekijöiden avulla. Näitä käsitteitä hyödynsin myös kandidaatintutkielmassani, joka on osaltaan ollut myös tämän tutkimuksen pohjana. Tuolloin hahmottelin lama-ajan muuttoliikkeessä vaikuttaneiksi tekijöiksi laman vaikutukset taloudellisena työntötekijänä, voimistuvan oikeistolaisuuden poliittisena työntötekijänä, Neuvostoliiton houkutusena taloudellisena ja poliittisena vetotekijänä sekä siirtolaisten kirjeet sosiaalisena vetotekijänä.³⁷⁶ Tämän tutkimuksen pohjalta voidaan edelleen sanoa, että aiemmin hahmottelemani työntö- ja vetotekijät kuvaavat siirtolaisilmiön toimintaa yleisellä tasolla. Ilmiön kehityskulkujen suhteen ajatusta

³⁷⁶ Urmäs 2015.

voidaan viedä nyt pidemmälle. Muuttoliike loppui, koska taloudellinen ja/tai poliittinen vetotekijä ja sosiaalinen vetotekijä menettivät voimaansa. Myös taloudellinen työntötekijä saattoi heikentyä.

Työntö- ja vetotekijöiden hahmottaminen on kuitenkin analyttisenä työkaluna melko yksinkertainen, ja sitä käyttämällä muodostuva kuva jää epätarkaksi. Tarkemman ja syvemmän teoreettisen kuvan hahmottamiseksi on tarkasteltava tutkimuksen aineistosta nousevia käsitteellisiä tekijöitä. Edellisissä alaluvuissa muotoilin aineiston pohjalta käsitteellisiä tekijöitä ja niiden ominaisuuksia suhteessa toisiinsa, aineistoon sekä suomalaisia ja globaaleja yhteiskunnallisia kehityskulkuja kuvaavaan tutkimustietoon. Teoreettisen mallin kokonaiskuvan hahmottamiseksi jäsenän tekijöitä uudelleen ja vertailevalla otteella.

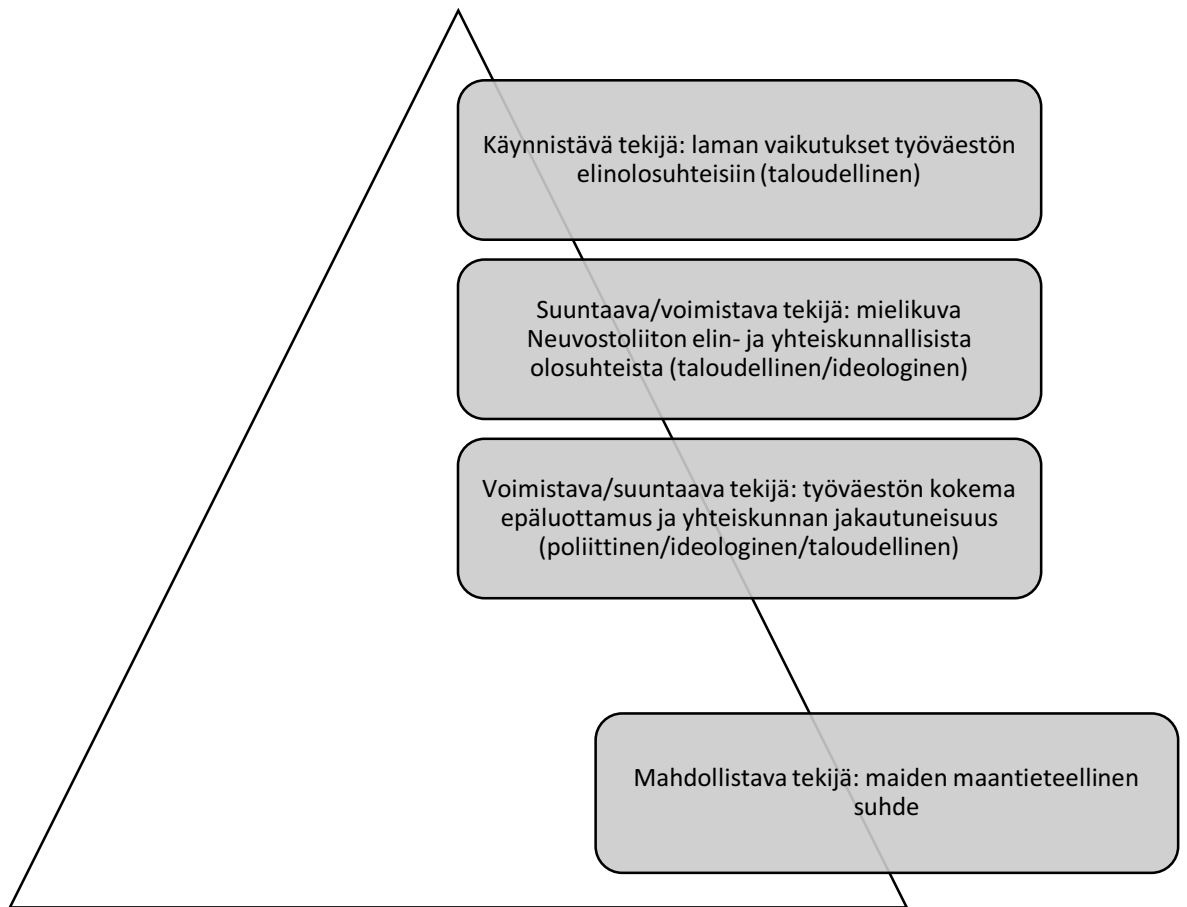
Ensimmäisenä on syytä huomata suuren laittoman muuttoliikkeen mahdollistava edellytys: lähtö- ja kohdemaan läheinen maantieteellinen suhde ja maiden välisen rajan luonne tilassa. Laajamittainen laitton liike rajan yli oli mahdollinen syistä, joissa yhdistyvät ihmistoimintaan liittymättömät ja liittyvät seikat. Ulkopoliittisesti vain kymmenisen vuotta aiemmin määritelty valtionraja sijaitsi tilallisesti ympäristössä, jossa oli mahdollista välttää kohtaaminen Suomen rajavartijoiden kanssa niin Suomenlahdella kuin pitkällä itäisellä maarajalla. Ilman läheistä sijaintia ja sopivaa ympäristöä suurta laitonta siirtolaisilmiötä ei olisi voinut syntyä. Tilaan ja ympäristöön liittyvät tekijät vaikuttivat ilmiössä myös muilla tavoilla: luonnonilmiöt, kuten vuodenajat ja säätila, ohjasivat ja vaikeuttivat siirtolaisten liikehdintää.

Muuttoliikkeen Neuvostoliittoon käynnisti selvästi lama. Siirtolaisilmiötä käsittelevään aineistoon perehtyessä kuva kuitenkin syvenee. Muuttoliikkeen käynnistymisessä vaikuttivat taloudelliset, poliittiset ja ideologiset tekijät, joita on yksinkertaisinta käsitellä yhtenä kokonaisuutena. Neuvostoliittoon suuntautuneen muuttoliikkeen kontekstina on Suomen yhteiskunta, joka oli sisällissodan jäljiltä edelleen, yli vuosikymmen myöhemmin, voimakkaasti jakautunut. Tämä jakautuneisuus näkyi molemminpuolisena epäluottamuksena ja jännitteinä porvarillisten ryhmien ja työväestön välillä. Jännitteet olivat entisestään kiristyneet lapuanliikkeen toiminnan ja säädettyjen kommunistilakien myötä. Laman vaikutukset iskivät pahimmin työväestöön tilanteessa, jossa Suomen politiikassa vallitsi porvarillisten ryhmien valta-asema.

Sosiaaliturvaa ei puutteellista köyhäinapua ja hitaasti käynnistyvää hätäaputyöjärjestelmää lukuun ottamatta ollut, joten työväestö ei luottanut valtion toimivan heidän edukseen. Työläisten katset kääntyivät itänaapuriin: Neuvostoliitto ei vaikuttanut kärsivän lainkaan muuten maailmanlaajuisesta lamasta, vaan päinvastoin tuotti kasvua talouden mittareilla, minkä lisäksi sen piti vieläpä olla työläisten oma yhteiskunta. Tästä vaikutti todistavan myös amerikkansuomalaisten virta Neuvostoliittoon.

Edellä kuvailtujen seikkojen perusteella voidaan hahmotella teoreettista pyramidia lamakauden laittoman muuttoliikkeen käynnistymiseen vaikuttaneista tekijöistä (kuvio 2). Muuttoliikkeen käynnistävänä tekijänä olivat laman vaikutukset työväen elinolosuhteisiin. Muuttoliike ei olisi kuitenkaan käynnistynyt ainakaan todetussa mittakaavassa ilman suuntaavia ja voimistavia tekijöitä. Neuvostoliitto veti siirtolaisia puoleensa tavalla, jossa yhdistyivät taloudelliset ja ideologiset aspektit, mitä voimisti suomalaisen yhteiskunnan jakautuneisuuden synnyttämä vastakkainasettelu. Työväestön keskuudessa vaikuttaa vallinneen epäluottamus virallista valtion järjestelmää kohtaan. Vastakkainasettelu oli niin poliittista, ideologista kuin taloudellistakin. Suomen yhteiskunnallinen ilmapiiri näyttää muodostaneen paineen, joka purkautui siirtolaisilmiöksi laman vaikutuksesta. Edellytyksinä muuttoliikkeen synnylle on syytä panna merkille Suomen maantieteellinen sijainti Neuvostoliiton naapurimaana ja maiden välisen rajan luonne tilassa ja ympäristössä.

Kuvio 2: muuttoliikkeen käynnistymiseen vaikuttaneet tekijät.

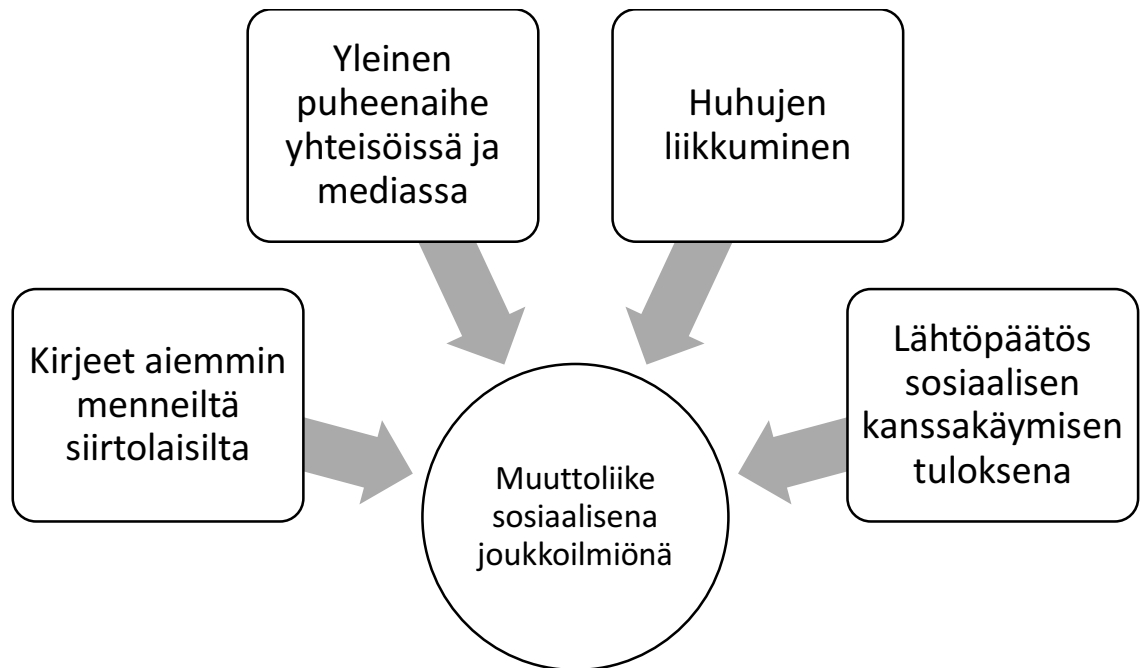

Käynnistyttyään muuttoliike kasvoi ja levisi nopeasti joukkoilmiöksi. Kasvu ja leviäminen voidaan nähdä sosiaalisena prosessina. Edeltä menneet suomalaissiirtolaiset, mukaan lukien entiset punapakolaiset ja amerikansuomalaiset, kirjoittivat sukulaisilleen ja tuttavilleen kirjeitä, jotka olivat haluttua luettavaa paikallisyhteisöissä. Sanomalehdet kirjoittivat muuttoliikkeestä. Työväestön yhteisöissä, kuten naapurustoissa ja työpaikoilla, siirtolaisilmiöstä tuli yleinen puheenaihe. Jutustelu saattoi muuttua lähtöpäätökseksi. Yhteisöissä liikkuvat tiedot muuttuivat usein huhuiksi, joilla ei välttämättä ollut totuus pohjaa.

Tällä tavoin laiton muuttoliike Neuvostoliittoon voidaan hahmottaa sosiaalisena joukkoilmiönä (kuvio 3). Muuttoliikkeen kasvu ja leviäminen joukkoliikkeeksi tapahtui tutkimukseni aineiston perusteella sosiaalisten yhteyksien ja verkostojen toiminnan kautta. Informaatiota alkoi tulla enenevässä määrin henkilökohtaisten yhteyksien kautta

Neuvostoliitosta Suomeen. Tieto levisi Suomessa työväestön sosiaalisissa verkostoissa ja saattoi muuntua huhuiksi matkan varrella. Muuttoliike oli luonteeltaan laitton, mutta ei salainen. Uutisointi mediassa todennäköisesti kasvatti ilmiön tunnettuutta. Muuttopäätöksen tekeminen oli helpompaa yhdessä muiden kanssa kuin yksin.

Kuvio 3: muuttoliike sosiaalisena joukkoilmiönä.

Mittavaksi kasvanut muuttoliike herätti reaktioita eri puolilla yhteiskuntaa. Erilaiset toimijat pyrkivät vaikuttamaan muuttoliikkeeseen joko estääkseen ja ehkäistäkseen tai kannustaakseen väestöllistä liikehdintää itärajan taakse. Siirtolaisilmiötä pitivät haitallisena, ironista kyllä, sekä Suomen viranomaiset että Suomen kommunistinen puolue. Osin syinä olivat pohjimmiltaan saman kolikon kääntöpuolet: etsivä keskuspoliisi pelkäsi suomalaisten saavan vallankumouksellista koulutusta Neuvostoliitossa, kun taas SKP oli huolissaan vallankumouksen tekijöiden karkaamisesta taistelurintamalta. EK:ssa otettiin huomioon myös esimerkiksi järjestyksen pitäminen valtionrajalla ja mahdolliset ulkopoliittiset seuraukset. Hyödyllisenä muuttoliikettä pitivät ilmiön myötä syntyneet ammattikunnat. Tiukkoina aikoina erinäiset yksityishenkilöt keksivät tavan hyötyä taloudellisesti siirtolaisuudesta. Veneenomistajat salakuljettivat siirtolaiseksi pyrkiviä Suomenlahden yli ja rajaseutujen asukkaat toimivat eräoppaina maarajan ylittäjille. Kieltolain kumoamisen myötä entiset pirtun salakuljettajat vaihtoivat yksinkertaisesti salakuljetuksen muotoa. Laitonta

toimintaa ei voinut mainostaa julkisesti, mutta aineiston perusteella uusien ammattiryhmien edustajat pyrkivät kannustamaan muuttoliikkeen toimintaa.

Viranomaisten ainoana merkittävämpänä keinona oli rajavalvonnan tehostaminen. Tuomioita luvattoman rajanylityksen yrityksestä ja siinä avustamisesta kovennettiin. Myös ehkäiseviä toimenpiteitä yritettiin tehdä: viranomaiset pyrkivät vaikuttamaan sanomalehtipropagandalla työväestön keskuudessa vallitsevaan mielikuvaan Neuvostoliiton olosuhteista. SKP yritti vedota työläisten ideologiaan. Työläisten keskuuteen levitettiin julistuksia, joissa siirtolaisuus tuomittiin rintamakarkuruutena. Muuttoliikkeen voima oli niin suuri, etteivät sen estämiseksi ja ehkäisemiseksi käytetyt keinot vaikuta olleen tehokkaita. Sen sijaan tiedot rajanylitysten keinoista vaikuttavat levinneen sosiaalisissa verkostoissa, mikä toi veneenkuljettajille ja eräoppaille asiakkaita.

Siinä missä Suomen viranomaisilla ei näytä olleen merkittävää vaikutusta muuttoliikkeen toimintaan, Neuvostoliiton viranomaisilla puolestaan oli. Maahan ei otettu laillisesti pyrkiviä, viisumeita hakevia työnhakijoita. Neuvostoliiton valtion vaikutus teki siis ilmiöstä laittoman. Neuvostoliiton viranomaiset päättivät, ketkä siirtolaisista saivat jäädä maahan. Jotkut palautettiin Suomeen, mutta valtaosa siirtolaisista päätettiin ottaa osaksi Neuvostoliiton suurta ylhäältä päin johdettua modernisaatioprojektia. Luvattomasti rajan yli tulleet siirtolaiset olivat täysin neuvostojärjestelmän kontrollin alla. Neuvostoliiton viranomaiset määrittivät, ilmeisesti varsin mielivaltaisesti, mihin paikkaan ja työhön suomalaissiirtolaiset sijoitettiin.

Neuvostokontrollista huolimatta kaikkien siirtolaisten olosuhteet eivät olleet ainakaan alkuun äärimmäisen huonot, mihin viittaa positiivisten kirjeiden saapuminen Suomeen. Kaupungeissa olosuhteet saattoivat olla melko hyvät. Tutkimukseni aineiston perusteella voimakas aatteellisuus saattoi myös valaa uskoa olojen paranemiseen ja auttaa puutteellisten olosuhteiden sietämisessä. Useimmat siirtolaiset silti tuskin löysivät etsimäänsä työläisten yhteiskuntaa. Epäonnistuneeseen modernisaatioprojektiin liittyvät puutteelliset olot ja liikkumisvapauden rajoittaminen aiheuttivat siirtolaisille vankileirejä vastaavan kokemuksen, vaikka virallisesti he olivat vapaita työläisiä.

Pettymyksen määrä alkoi todennäköisesti kasvaa myös aatteellisempien siirtolaisten keskuudessa.

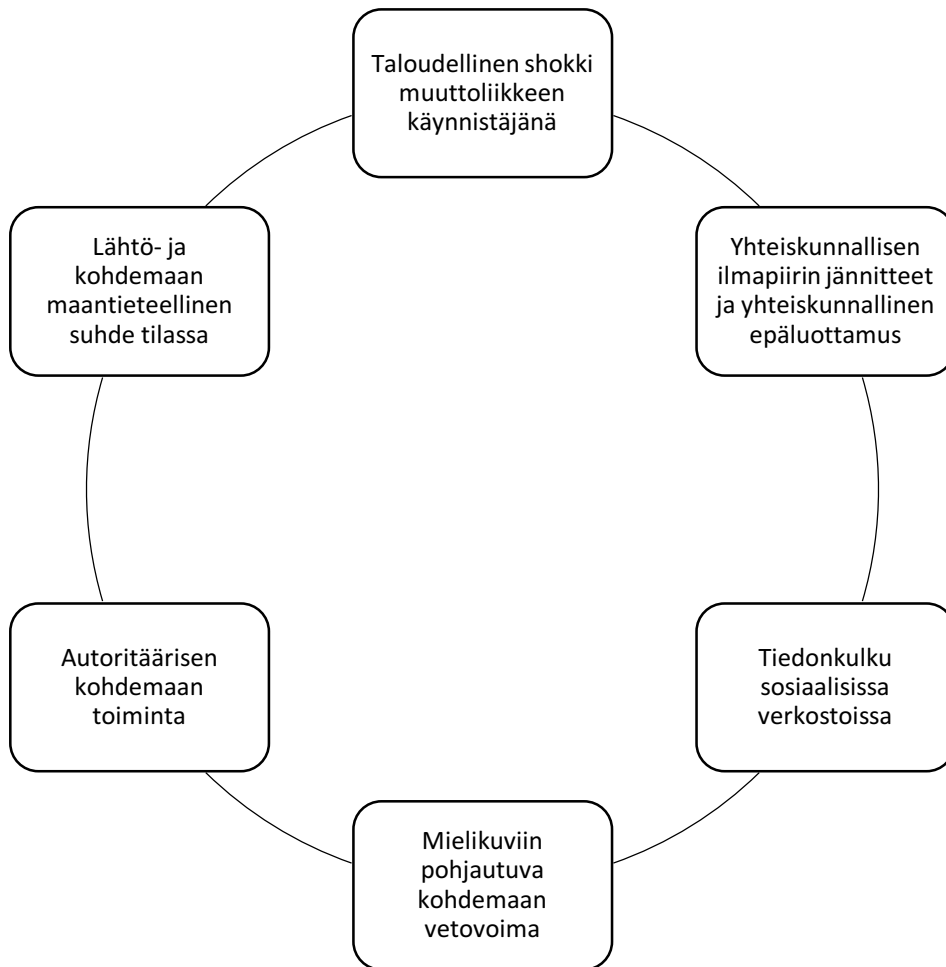
Neuvostoliitosta lähetetyissä kirjeissä positiivisten viestien rinnalle alkoi tulla myös negatiivisia kokemuksia. Suomeen alkoi palata liikkumisrajoituksia uhmanneita, salaa karaten tulleet siirtolaisia, joilla oli kerrottavanaan huonoja kokemuksia. Kuten myös reagoinnissa Neuvostoliiton olosuhteisiin, myös tietojen kulkemiseen sosiaalisissa verkostoissa vaikutti aatteellinen vasemmistolainen maailmankuva. Negatiivisia tietoja ei välttämättä uskottu, eikä niitä haluttu levittää. Yleinen mielikuva Neuvostoliitosta kukoistavana työläisten yhteiskuntana ei muuttunut helposti.

Muuttoliikkeen päättymisen prosessit vaikuttavat liittyneen kuitenkin ennen kaikkea siihen, että mielikuva Neuvostoliitosta muuttui. Kansantalouden mittareilla Suomen olosuhteet kylläkin paranivat, mutta työväestön olosuhteet eivät parantuneet yhtä nopeasti. Voidaan ajatella, että tulevaisuudennäkymät paranivat, mutta se ei nähdäkseni yksin olisi riittänyt muuttoliikkeen nopeaan hiipumiseen, joka on havaittavissa vuosien 1932 ja 1933 talven tienoilla. Todennäköisempi selitys muuttoliikkeen loppumiselle on se, että negatiivisten tietojen määrä työväestön sosiaalisissa verkostoissa Neuvostoliiton olosuhteista kasvoi riittävän suureksi. Muutos ei vaatinut työläisten maailmankuvan muuttumista porvarilliseksi: riitti, että muutto Neuvostoliittoon ei näyttänyt yhtä kannattavalta, kuin parempien olojen saapumisen odottaminen Suomessa.

Siirtolaisten muuttopäätöksen synnyttivät ensisijaisesti taloudelliset seikat, joita sosiaaliset, ideologiset ja poliittiset aspektit vahvistivat. Voidaan todeta, että siirtolaiseksi lähtevät toimivat omasta näkökulmastaan rationaalisesti. Työläisten keskuudessa näytti siltä, että paremmat ja oikeudenmukaisemmat olot taattaisiin heille ennemmin Neuvostoliitossa kuin Suomessa. Nämä odotukset eivät yleensä täyttyneet Neuvostoliitossa, jonka todellisuus ei vastannutkaan propagandan välittämää kuvaa.

Lamakauden laittoman muuttoliikkeen keskeisimmät teoreettiset tekijät voidaan edellä kuvaamani perusteella hahmottaa seuraavalla tavalla (kuvio 4). Muuttoliikkeen toiminnassa teoreettiset tekijät kietoutuvat keskenään ja vaikuttavat toisiinsa:

Kuvio 4: lamakauden muuttoliikkeen keskeisimmät teoreettiset tekijät

Teorettinen malli on rakentunut muuttoliikettä eri näkökulmista kuvaavien historiallisten aineistojen pohjalta, joten se perustuu ja yhdistyy siirtolaisilmiön tapahtuma-ajan yhteiskunnallisiin konteksteihin. Teorettisen kuvan syventämiseksi ja laajentamiseksi tarkastelen seuraavassa luvussa hahmottelemani mallia siirtolaisuuden tutkimuksen kontekstissa. Pyrin selvittämään, millä tavoin hahmottelemani malli on tulkittavissa ja sovellettavissa yleisesti siirtolaisuuden teoreettisten näkökulmien kautta. Grounded theory -menetelmää mukaillen teoreettista tarkastelua voidaan tarpeen tullen edelleen täydentää tutkimuksen aineiston avulla.

4 Lamakauden muuttoliike kansainvälisen siirtolaisuuden teoreettisessa kentässä

Lamakauden laittomassa muuttoliikkeessä yhdistyvät mielenkiintoisella tavalla taloudelliset ja poliittiset tekijät, yhteiskunnan rakenteen vaikutus ja erilaiset sosiaaliset prosessit. On aiheellista selvittää, miltä Suomesta Neuvostoliittoon suuntautuneen siirtolaisilmion teorettinen malli näyttää suhteessa yleisimpiin siirtolaisuusteorioihin, mitä varten on myös otettava huomioon viime aikojen trendit poikkitieteellisellä ja monitieteisellä siirtolaisuuden tutkimuksen kentällä.

4.1 Siirtolaisuuden tutkimuksen trendit

Yksi tärkeimpiä seikkoja viime vuosikymmenien siirtolaisuustutkimuksessa on ollut transnationalismi-käsitteen ympärillä käyty keskustelu. Etenkin siirtolaisuutta tutkivat yhteiskuntatieteilijät, kulttuuriantropologit etunenässä, ovat vaatineet keskustelua uudenlaisesta lähestymistavasta. Tieto- ja viestintäteknologian värittämä globalisaation aalto näytti muuttaneen ihmiselämän malleja siinä määrin, että siirtolaisuuden tutkimukselle oli kehitettävä uusi paradigma. Nina Glick Schiller, Linda Basch ja Cristina Blanc-Szanton esittivät ensimmäisen kerran vuonna 1992, että aiemmat maahanmuuttajan ja siirtolaisen käsitteet eivät enää riittäneet kuvaamaan ”uudenlaista siirtolaisväestöä”, joka ei akkulturoitunut totutulla tavalla kohdemaan yhteiskuntaan, vaan jonka toiminta, verkostot ja elämänmallit ylittivät kansallisvaltioiden rajat ja tekivät lähtö- ja kohdemaistaan yhden sosiaalisen kentän. He määrittelevät näiden siirtolaisten elämää ja toimintaa käsitteellä ”transnationalismi”. Siirtolainen- tai maahanmuuttaja-käsitteen tilalle he ehdottavat käsitettä ”transmigrantti” (*transmigrant*).³⁷⁷

Uuden paradigman hahmottelu on saanut kritiikkiä erityisesti siirtolaisuuden historian tutkijoilta. Ongelmana ei ole ollut niinkään teorettinen sisältö, joka sinänsä on tuonut

³⁷⁷ Glick Schiller, Nina – Basch, Linda – Blanc-Szanton, Cristina: *Transnationalism. A New Analytic Framework for Understanding Migration*. Teoksessa *Towards a Transnational Perspective on Migration: Race, Class, Ethnicity, and Nationalism Reconsidered*, 1–24. Toim. Glick Schiller, Nina – Basch, Linda – Blanc-Szanton, Cristina. New York Academy of Sciences, New York 1992. 1–2.

hedelmällisen näkökulman keskusteluun, vaan historiattomuus. Peter Kivisto huomauttaa, että transnationalistista näkökulmaa peräänkuuluttavat siirtolaisuudentutkijat ovat esittäneet ”transmigraation” uudenlaisena siirtolaisuuden muotona, joka on syntynyt osana samaa 1980-luvulta alkanutta kehityskulkua, johon kuuluu yritysten ja järjestöjen kansainvälistyminen sekä populaarikulttuurin paikalliset hybridisaatiot. Historiallisena sosiologina Kivisto osoittaa, ettei esimerkiksi Glick Schillerin ja hänen kollegoidensa määrittelemässä ”uudessa” siirtolaisuudessa ole todellisuudessa mitään uutta. Kiviston mukaan yhtä lailla varhaisempienkin vuosisatojen siirtolaiset ovat pitäneet yllä omia verkostojaan ja sopeutuneet kohdemaiden yhteiskuntiin omilla ehdoillaan. Sekä nykyajan siirtolaisryhmissä että historiallisissa muuttoliikkeissä on havaittavissa, että osa siirtolaisista säilyttää valtioiden rajat ylittävät sosiaaliset verkostonsa ja toimii niissä, osa puolestaan ei. Sen sijaan historiallisten aikakausien välillä voi tehdä tällaista jakoa.³⁷⁸

Transnationalismi, kansallisvaltioiden rajat ylittävää tai ohittavaa tutkimusotetta kuvaava käsite, on omaksuttu osaksi myös siirtolaisuuden historian tutkimuksen terminologiaa. Kiviston tavoin historioitsija Bruno Ramirez huomauttaa, että transnationalistinen näkökulma korostaa uudella tavalla ja uusilla käsitteillä siirtolaisuuden piirteitä, jotka on havaittu aiemminkin historian tutkimuksessa. Toisaalta Ramirezin mukaan siirtolaisuuden historiografiassa on tapahtunut 1980-luvulta lähtien muutos, joka voidaan nähdä osana laajempaa kansainvälistyvemmän näkökulman muutoksen trendiä, johon transnationalismikin lukeutuu. Globalisaation aallon myötä *globaal*in käsitteestä tuli muotisana, joka määritteli tutkimusta. Uusi näkökulma oli Ramirezin mukaan kuitenkin tervetullut. Aiemmin siirtolaisuuden historian tutkimusta oli värittänyt binationaalinen tarkastelutapa, joka rajautui pitkälti lähtö- ja kohdemaiden kansallisiin historioihin. Globaalimman tarkastelun myötä muuttoliikkeitä alettiin hahmottaa laajemmin osana maailmanhistoriaa.³⁷⁹

Tutkimukseni siirtolaisilmiön kohdalla olen hahmotellut tarkastelutapaa kahdesta näkökulmasta. Yhtäältä ilmiöön liittyy paljon lähtö- ja kohdemaille spesifejä

³⁷⁸ Kivisto, Peter: *Theorizing transnational immigration. A critical review of current efforts.* Ethnic and Racial Studies, vol. 24, no. 4, 549–577, 2001. 549–555.

³⁷⁹ Ramirez, Bruno: *Globalizing Migration Histories? Learning from Two Case Studies.* Journal of American Ethnic History, vol. 34, no. 4, 17–27, 2015. 17–20.

yhteiskunnallisia tekijöitä, minkä lisäksi suomalaisten muuttoliike oli hyvin selvästi omassa mittakaavassaan verrattuna laittomiin muuttoliikkeisiin muualta Euroopasta. Toisaalta ilmiötä ei voida selittää tyhjentävästi sijoittamatta sitä maailmanlaajuiseen ja rajat ylittävään kontekstiin. Lamakauden muuttoliike liittyy monin tavoin aikaisempaan suomalaisen siirtolaisuuden historian jatkumoon ja samassa ajassa tapahtuneeseen laajempaan ihmisten virtaan läntisistä maista Neuvostoliittoon. Tutkimukseni metodologian vuoksi ilmiön tarkastelu on määrittynyt aineiston pohjalta, mutta myös aineistosta on noussut vihjeitä, jotka viittaavat siirtolaisilmiön globaaliin taustaan.

Lamakauden muuttoliikkeen historiallisen tarkastelun valossa voin yhtyä Kiviston ja Ramirezin näkemyksiin transnationalistisesta siirtolaisuudesta historiallisissa muuttoliikkeissä. Suomalaiset siirtolaiset Neuvostoliitossa pitivät yllä sosiaalisia verkostojaan kotimaahansa, minkä lisäksi he muodostivat uusia verkostoja keskenään. Kirjeaineiston perusteella he olivat kiinnostuneita perheidensä ja tuttavapiiriensä kuulumisista ja laajemminkin kotimaan asioista. Rajat ylittäviin sosiaalisiin yhteyksiin sisältyy myös pyrkimys keskinäiseen avustukseen. Ainakin osa siirtolaisista oli halunnut auttaa taloudellisesti perheitään ja tuttaviaan, mutta elinolosuhteet ja taloudellinen toimeentulo Neuvostoliitossa eivät mahdollistaneet näitä pyrkimyksiä. Sen sijaan taloudellista tukea, vaatteita ja tarvikkeita lähetettiin perheiltä ja tuttavilta siirtolaisille.

4.2 Lamakauden muuttoliike Massey'n kokonaisvaltaisessa siirtolaisuuden viitekehyksessä

Kansainvälisten muuttoliikkeiden toiminnan ymmärtämiseksi on siirtolaisuuden tutkimuksen kentällä pyritty hahmottelemaan kokonaisvaltaisia teoreettisia malleja. Koska siirtolaisuuteen ilmiönä liittyy monenlaisia yhteiskunnallisia ja kulttuurisia rakenteita ja prosesseja, on kokonaisvaltaisen tarkastelun lähtökohtana pidetty poikkitieteellisyttä. Liitän oman tutkimukseni siirtolaisuudesta käytyyn teoreettiseen keskusteluun tarkastelemalla edellä rakentamaani lamakauden muuttoliikkeen teoreettista mallia siirtolaisuuteen keskittyneen sosiologin Douglas S. Massey'n hahmotteleman kokonaisvaltaisen mallin viitekehyksen kautta. Massey on kuvaillut

malliaan artikkeleissaan vuosilta 2012³⁸⁰ ja 2015³⁸¹. Kokonaisvaltaisen mallin uskottavuus on sikäli korkealla tasolla, että se pohjautuu kansainvälisen väestötutkimuksen liiton IUSSP:n (International Union for the Scientific Study of Population) 1990-luvulla asettaman kansainvälisen ja poikkitieteellisen siirtolaisuustutkijoiden komitean työhön, jota Massey johti. Komitean työn tulokset koottiin muun muassa vuoden 1998 kirjaksi.³⁸²

Massey'n teoreettisessa mallissa siirtolaisuutta ohjaavat erilaiset elementit, joita voidaan hahmottaa eri tieteenalojen teoreettisista lähtökohdista. Siirtolaisuuden eri aspekteja kuvataan seuraavalla viidellä elementillä:

1. lähtömaissa vaikuttavat rakenteelliset voimat
2. kohdemaissa vaikuttavat rakenteelliset voimat
3. näihin rakenteellisiin voimiin rajojen yli liikkumalla vastaavien ihmisten vaikuttimet
4. sosiaaliset rakenteet, jotka globalisaation myötä nousevat ja kasvattavat ihmisten virtoja ajan kuluessa ja eri suuntiin
5. poliittiset linjaukset, joita valtioiden hallinnot toteuttavat vastauksena vaikuttaviin voimiin, ja niiden käytännön toteutus.³⁸³

Massey'n ensimmäinen elementti kuvaa siirtolaisuuteen taipuvaisen väestöosan syntymistä. Makrososiologian maailmanjärjestelmäteorian ja taloustieteen northilaisen institutionalismin viitekehyksistä tarkasteltuna siirtolaisuudelle altis väestö syntyy yhteiskunnallisten rakenteiden muutoksessa, jota ohjaa talouden kehityksen vaikutus työmarkkinoihin. Siirtolaisuutta ei aiheuta taloudellisen kehityksen puute lähtömaiden yhteiskunnissa, vaan taloudellinen kehitys itsessään. Työmarkkinoiden muutoksessa

³⁸⁰ Massey, Douglas S.: *Towards an integrated model of international migration*. Eastern Journal of European Studies, vol. 3, issue 2, 9–35, 2012.

³⁸¹ Massey, Douglas S.: *A Missing Element in Migration Theories*. Migration Letters, vol. 12, no. 3, 279–299, 2015.

³⁸² Massey, Douglas S. – Arango, Joaquín – Hugo, Graeme – Kouaouci, Ali – Pellegrino, Adela – Taylor, J. Edward: *Worlds in Motion. Understanding International Migration at the End of the Millennium*. Oxford University Press, Oxford 1998.

³⁸³ Massey 2015, 281–282.

työn kysyntä laskee perinteisillä aloilla, jolloin työtä on lähdettävä hakemaan muualta.³⁸⁴

Siirtolaisuuden kohdemaat määräytyvät Massey'n mallin toisen elementin mukaan myös työmarkkinoiden kehityksestä. Segmentoituneiden työmarkkinoiden teorian (engl. *segmented labour market theory*) mukaan kaksijakoisuus työn ja pääoman välillä jakaa työmarkkinat työntensiiviseen ja pääomaintensiiviseen sektoriin. Siirtolaisuudelle otollisia kohteita ovat sellaiset, joissa työntensiivisellä sektorilla syntyy tarve halvalla työvoimalla raskaissa matalan statuksen töissä. Jälkitekollisissa yhteiskunnissa työnantajien vastaus on ollut rekrytoida ulkomaista työvoimaa näihin tehtäviin.³⁸⁵

Kolmas elementti tunnustaa siirtolaisuuden toimijuuden. Massey'n mallissa huomioidaan, ettei kansainvälinen siirtolaisuus synny yksin rakenteellisten voimien vaikutuksesta, vaan yksilöiden päätöksestä vastata näihin voimiin muuttamalla valtioiden rajojen yli.³⁸⁶ Yksilöiden päätöksenteossa Massey tukeutuu taloustieteen teorioihin. Uusklassinen taloustiede näkee siirtolaisen toimijana, joka haluaa maksimoida elämänsä aikana ansaitsemiensa tulojen määrän. Olosuhteiden salliessa yksilö hakeutuu maahan, jossa hän arvioi tulotason olevan niin paljon suurempi, että se ylittää myös muuton kustannukset. Joustavampia toimintatapoja kuvaa työperäisen siirtolaisuuden uusi taloustiede (engl. *new economics of labour migration*), jonka mukaan siirtolaisuus toimii ihmisen työkaluna henkilö- tai perhekohtaisen talouden hallinnassa. Näin voidaan selittää väliaikaisemmat siirtolaisuusratkaisut: taloudellinen ongelma ratkaistaan kotiuttamalla ansaitut tulot säästöinä tai rahalähetyksinä kotimaahan, minkä jälkeen paluumuutto on mahdollinen.³⁸⁷

Neljäs siirtolaisuudessa vaikuttava elementti syntyy ja kehittyy muuttoliikkeiden mukana. Sosiaalisen pääoman teoriaa siirtolaisuuden tutkimukseen soveltamalla voidaan havaita, että siirtolaisuutta ohjaavat ja voimistavat transnationaaliset sosiaaliset rakenteet, jotka syntyvät muuttoliikkeiden myötä. Muuttoliikkeiden ensimmäiset siirtolaiset voidaan nähdä pioneereina, joiden kohdalla muutto on kallista, riskialtista ja

³⁸⁴ Massey 2015, 282; Massey 2012, 13.

³⁸⁵ Massey 2015, 282.

³⁸⁶ Massey 2012, 15.

³⁸⁷ Massey 2015, 282–283.

mahdollisesti pelottavaakin. Pioneerien muuton kautta muodostuu transnationaalinen sosiaalinen infrastruktuuri, jossa takaisin kotimaahan liikkuu tietoa ja apua maasta- ja maahanmuuton keinoista, asumisesta ja työllistymisestä. Sosiaalisen infrastruktuurin rakentumisen myötä uusien siirtolaisten kustannukset ja riskit pienenevät, joten siirtolaisuus kehittyi voimakkaaksi itseään ruokkivaksi prosessiksi, jota kuvataan käsitteellä kumulatiivinen kausaatio.³⁸⁸

Viidettä elementtiä kuvaa Massey'n itse kehittämä valtioiden vaikutuksen teoria (engl. *theory of the state*). Transnationalismin trendiin liittyen Massey pitää huomionarvoisena muistuttaa kansallisvaltioiden kyvystä vaikuttaa ihmisten liikkumiseen ja asettumiseen. Valtioiden toiminta siirtolaisuuden suhteen painottuu kohdemaiden maahanmuuttopolitiikkaan ja sen käytännön implementointiin. Valtioiden maahanmuuttopolitiikkaa säätelevät Massey'n mukaan taloudelliset ja ideologiset tekijät sekä siirtolaisten suhteellinen määrä. Teoriassa taloudellisen kasvun aikana maahanmuuttopolitiikka on yleensä sallivaa ja talouden supistumisen aikana rajoittavaa. Toisaalta myös siirtolaisten määrän kasvaessa maahanmuuttopolitiikalla on taipumus kiristyä. Oleellista on myös se, kuinka tehokkaasti valtiot pystyvät konkreettisesti toteuttamaan maahanmuuttopolitiittisia linjauksiaan. Siihen vaikuttavat teoriassa erilaiset tekijät, kuten valtiokoneiston tehokkuus, oikeusjärjestelmän riippumattomuus, perustuslailliset oikeudet ja maan aiempi historia suhteessa siirtolaisuuteen.³⁸⁹

Missä määrin Massey'n kokonaisvaltaista teoreettista mallia voidaan soveltaa lamakauden laittomassa muuttoliikkeessä Neuvostoliittoon? Vertailemalla Massey'n yleistä mallia itse hahmottelemaani, tutkimusaineistoon pohjautuvaan lamakauden laitonta muuttoliikettä kuvaavaan malliin, voidaan havaita niin eroja kuin yhtäläisyyksiäkin.

Lamakauden muuttoliikkeen sysäsi kyllä käyntiin talouden vaikutus työmarkkinoihin, mutta kyseessä ei ollut niinkään talouden kehityksestä aiheutunut rakenteellinen muutos vaan globaalin talouden aiheuttama ulkoinen shokki. Massey ja muut toteavat, että suuren laman aikana kansainvälinen siirtolaisuus käytännössä pysähtyi maailman

³⁸⁸ Massey 2015, 283, 284; Massey 2012, 16–17.

³⁸⁹ Massey 2015, 284–285.

mittakaavassa.³⁹⁰ Tämä viittaa siihen, että väliaikainen notkahdus taloudessa ei ainakaan tuona aikana automaattisesti synnyttänyt muuttoliikkeitä.

Neuvostoliiton houkutuksen tärkeänä pohjana oli maan harjoittama propaganda. Se ei kuitenkaan ollut tarkoituksellista rekrytointia, vaan suomalaisten siirtolaisten maahantulo oli todennäköisemmin propagandan epätoivottu seuraus. Neuvostoliiton työmarkkinoita eivät ohjanneet niinkään rakenteelliset voimat, vaan tarkoituksellinen suunnitelmatalouden käyttöönotto ja ylhäältä päin ohjattu modernisaatio. Työvoimapula koski etupäässä ammattitaitoista työvoimaa, mihin Neuvostoliitto vastasikin Massey'n kuvaamalla tavalla eli värväämällä ulkomaisia työläisiä. Erilaiseen tarpeeseen vastattiin samanlaisella mekanismilla. Toisaalta Neuvosto-Karjalan rekrytoimien amerikkansuomalaisten kohdalla kyse oli myös kansallisuuspoliittisesta valinnasta. Massey'n mallin toinen elementti ei siis kuvaa lamakauden muuttoliikkeen kohdemaan valintaa.

Suomalaissiirtolaisten päätöksentekoa ei voida myöskään pelkistää taloustieteen mallien mukaisiksi. Vaikka ensisijaisena lamakauden siirtolaisuutta ajavana voimana oli toimeentulon etsiminen, liittyi siihen oleellisella tavalla myös muita aspekteja – yhteiskunnallisia, poliittisia, ideologisia ja sosiaalisia. Parempi tapa hahmottaa suomalaissiirtolaisten päätöksentekoa voisikin olla mikrososiologinen lähestymistapa rationaalisen valinnan teoriaan (engl. *rational choice theory*), jota esimerkiksi sosiologi Sonja Haug kuvaa vuoden 2008 artikkelissaan³⁹¹. Lähestymistapa pohjautuu taloustieteen lisäksi sosiaalipsykologiseen näkökulmaan päätöksentekoon. Siinä yksilön päätöksenteon taustalla nähdään taloustieteellinen kustannus-hyötysuhde, jota yksilö pyrkii arvioimaan arvottaen monia erilaisia tekijöitä eri ulottuvuuksissa, joista taloudellinen ulottuvuus on vain yksi. Erilaiset seikat vaikuttavat tekijöiden arvoihin, esimerkiksi yksilön ja kotitalouden sosioekonominen tilanne, sosiaaliset ja kulttuuriset normit sekä yksilön persoonallisuus. Tästä näkökulmasta on myös vaikea erottaa teoreettisesti eri tekijöikseen yksilön päätöksentekoa ja sosiaalisia rakenteita, koska sosiaalinen pääoma on yksi vaikuttava osa yksilön päätöksenteossa.³⁹²

³⁹⁰ Massey ym. 1998, 2.

³⁹¹ Haug, Sonja: *Migration Networks and Migration Decision-Making*. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 34, no. 4, 585–605, 2008.

³⁹² Haug 2008, 585–588.

Tämänkaltaisessa äärimmäisen pelkistävässä mallissa on puolensa. Suurin hyöty on siirtolaisen hahmottaminen rationaalisenä päätöksiä tekevänä toimijana, jonka päätöksentekoon voidaan sisällyttää taloudellisen ulottuvuuden lisäksi muitakin tekijöitä. Etenkin laittoman siirtolaisuuden kontekstissa muuttoon liittyvät riskit eivät ole pelkästään taloudellisia. Tässä tapauksessa oletetussa yksilön kustannus-hyötyanalyysissä muuttopäätöstä tukeviksi tekijöiksi voidaan lukea esimerkiksi mielikuviin ja hajanaisiin tietoihin perustuva arvio paremmasta tulotasosta, arvio paremmista yhteiskunnallisista olosuhteista, epävarmuus lähtömaan taloudellisten ja yhteiskunnallisten olosuhteiden tulevaisuudesta ja transnationaaliseen sosiaaliseen infrastruktuuriin kuulumisen edut. Muuttopäätöstä ehkäiseviksi tekijöiksi voidaan hahmotella esimerkiksi laittoman rajanylityksen riskit ja myös epävarmuus kohdemaan olosuhteista. Toisaalta lamakauden Neuvostoliittoon suuntautuneeseen siirtolaisilmiöön liittyy paljon vaikeasti määriteltäviä ja mitattavia tekijöitä, kuten siirtolaisten maailmankuva, ideologiset toivekuvat ja yhteiskunnan jakautuneisuus. Tähän tematiikkaan ehdotan vastausta seuraavassa alaluvussa.

Masseyn mallin neljäs elementti puolestaan sopii erinomaisen hyvin kuvaamaan osaltaan lamakauden muuttoliikkeen toimintaa. Omassa tutkimukseni siirtolaisilmiötä kuvaavassa teoreettisessa mallissani hahmotin sosiaalisten verkostojen toiminnan yhtenä keskeisimmistä siirtolaisilmiön aspekteista. Kumulatiivinen kausaatio kuvaa käsitteenä tarkasti lamakauden muuttoliikkeen kasvua sosiaalisen toiminnan näkökulmasta. Etenkin yhdistettynä Haugin esittelemään rationaalisen valinnan teorian sovellukseen sosiaalinen infrastruktuuri selittää ilmiötä ymmärrettävällä tavalla: hänen mukaansa makrotason sosiaaliset rakenteet yhdistyvät mikrotason yksilön päätöksentekoon kotitalouksien ja yhteisöjen mesotason kautta. Sen lisäksi, että suomalaissiirtolaiset lähettivät tietoa kirjeitse perheilleen ja tuttavilleen, tiedot liikkuvat yhteisöjen mesotasolla. Sosiaalisten rakenteiden tasoa ei voida erottaa yksilön päätöksenteosta teoreettisesti: transnationaaliseen sosiaaliseen infrastruktuuriin kuuluminen paitsi kasvattaa yksilön todennäköisyyttä lähteä siirtolaiseksi, myös määrittää lähtemisen suunnittelemista ja suuntaa, mikä voidaan havaita myös lamakauden siirtolaisilmiössä.³⁹³

³⁹³ Haug 2008, 588.

Masseyn muistutus valtioiden poliittisten linjausten ja käytännön toiminnan merkityksestä siirtolaisuudelle ei lamakauden siirtolaisilmiön teoreettisen mallin kohdalla ole erikseen tarpeellinen, koska Neuvostoliiton valtion ja viranomaisten toiminta oli hyvin merkittävä aspekti tutkimuksessani. Neuvostoliiton toimintaa lamakauden suomalaissiirtolaisten suhteen – kuten myös laajemmin Neuvostoliiton maahanmuuttopolitiikkaa – voidaan pitää erikoistapauksena Masseyn mallin viidennestä elementistä. Kuten oikeustieteilijä Matthew A. Light toteaa, siirtolaisuuden teorioita on kehitetty pääasiassa teollistuneissa demokratioissa vastaavien yhteiskuntien esimerkkien pohjalta, mikä on johtanut siihen, että siirtolaisuuslainsäädännön malleissa vallitsee lähtökohtainen oletus demokraattisesta ja pluralistisesta poliittisesta järjestelmästä, joka ohjaa maahanmuuttopoliittisia linjauksia ja käytännön implementointia sekä luvattomien siirtolaisten kohtelua. Neuvostoliiton maahanmuuttopolitiikka ja laajemmin väestön liikkuvuuden kontrollointi eroaa tämänkaltaisista olettamuksista.³⁹⁴

Neuvostoliiton kohdalla keskitytään yleensä valtion pyrkimykseen kontrolloida omien kansalaistensa liikkuvuutta, sekä maan sisäisen liikkumisen että maastamuuton rajoitusten suhteen. Neuvostoliitto kuitenkin rajoitti myös tiukasti maahanmuuttoa koko historiansa ajan. Kostiainen kuvailee, että Neuvostoliitto omaksui tiukan maahanmuuttopolitiikan linjan 1920-luvulla, koska ammattitaidottoman työvoiman virtaamista maahan ei pidetty hyödyllisenä.³⁹⁵ Lightin mukaan maahanmuuton rajoitukset istuvat Neuvostoliiton toimintaa ohjaavaan linjaan, jolla pyrittiin sitouttamaan neuvostokansalaiset täydelliseen uskollisuuteen järjestelmälle (engl. *regime adherence*). Maahanmuuton rajoitukset voidaan siis nähdä pyrkimyksenä hallinnoida tehokkaasti neuvostojärjestelmän toimintaa ja eristää neuvostokansalaiset ulkopuolisilta vaikutteilta.³⁹⁶

Lightin mukaan Neuvostoliitolla ei historiansa aikana ollut, toisin kuin kapitalistisilla mailla, kansallisia maahanmuuttokiintiöitä eikä edes -lakeja tai -tavoitteita. Maahan päästettiin ihmisiä tapauskohtaisilla poliittisilla päätöksillä.³⁹⁷ Tämä seikka voidaan hyvin havaita amerikkansuomalaisten työläisten rekrytoinnissa, joka oli vastaus sekä

³⁹⁴ Light, Matthew A.: *What Does It Mean To Control Migration? Soviet Mobility Policies in Comparative Perspective*. *Law & Social Inquiry*, vol. 37, no. 2, 395–429, 2012. 399.

³⁹⁵ Kostiainen 1988, 14.

³⁹⁶ Light 2012, 399–401.

³⁹⁷ Mt., 402.

ammattitaitoisen työvoiman puutteeseen että Neuvosto-Karjalan omaan suomalaistamispolitiikan linjaan.³⁹⁸ Suomesta tulleiden siirtolaisten tapaus on omanlaisensa poikkeus. Heitä ei värvätty sopimuksella eikä heillä ollut lupaa tulla maahan. Kuten edellä toin esiin, osa suomalaisista palautettiin takaisin heti kättelyssä, mutta heidän osuutensa oli muuttoliikkeen mittakaavassa pieni, eikä palautusten perusteissa voida havaita yleistä linjaa. Miksi useimpien annettiin silti jäädä? Pitävää syytä on vaikea määritellä, mutta joitain tekijöitä voidaan arvioida. Todennäköisesti työtä hakevien siirtolaisten virta nähtiin hyödyllisenä ylhäältä ohjatun teollistamisen suhteen. Kostiaisen mukaan neuvostopropagandassa suomalaiset esitettiin tehokkaina työntekijöinä.³⁹⁹ Voi olla, että propagandan lisäksi tällainen käsitys edesauttoi neuvostojärjestelmän halua hyödyntää heidän työpanostaan. Mahdollisesti Neuvostoliittoon luvatta pyrkivien, pääasiassa suomalaisten ja puolalaisten siirtolaisten virta oli niin voimakas, ettei sen pysäyttäminen ollut tarkoituksenmukaista. Maahan laittomasti tulleiden turvaamaton asema mahdollisti heidän hyödyntämisensä missä tahansa ja missä tehtävissä tahansa.

Masseyn mallin viidennen elementin mukaan siirtolaisuuteen vaikuttavat siis valtioiden maahanmuuttopoliittiset linjaukset ja niiden käytännön toteutus. Lamakauden laittoman muuttoliikkeen kohdalla voidaan periaatteessa ajatella, että perinteisten kohdemaiden tiukentuneet maahanmuuttokriteerit ohjasivat suomalaisten muutttoa Neuvostoliittoon, mutta aineiston perusteella Neuvostoliiton houkutus globaalin laman aikana oli niin suuri, että siirtolaisten virta ohjautui muutenkin itään. Sen sijaan on selvää, että Neuvostoliiton politiikka ja käytännön toimet siirtolaisten suhteen vaikuttivat merkittäväällä tavalla muuttoliikkeen toimintaan. Muuttoliike syntyi laittomana, koska laillisia mahdollisuuksia ei ollut.

Erityiseksi valtion vaikutuksen tekee Neuvostoliiton tapauksessa sen ylettyminen laajasti siirtolaisten eri elämänalueille. Neuvostoliitto ei päättänyt ainoastaan siirtolaisten mahdollisuudesta jäädä maahan, vaan myös rajoitti tiukasti siirtolaisten liikkumis- ja mielipiteenvapautta omista näkökulmistaan. Neuvostoliiton valtion kontrolli vaikutti hyvin kokonaisvaltaisesti siirtolaisten elämään.

³⁹⁸ Kangaspuro 2000, 241–248.

³⁹⁹ Kostiainen 1988, 136–138.

Douglas S. Massey'n hahmottelema kansainvälisen siirtolaisuuden kokonaisvaltainen teoreettinen viitekehys selittää hyvin joitain lamakauden laittoman muuttoliikkeen aspekteja, kuten sosiaalisen infrastruktuurin rakentumista ja valtioiden toiminnan vaikutusta. Siirtolaisuudelle alttiin väestön ja otollisten kohdemaiden muodostumisen selittäminen talouden ja työmarkkinoiden rakenteellisilla muutoksilla ei sen sijaan päde 1930-luvun alun siirtolaisilmiön kohdalla. Muuttopäätöksen teoreettinen hahmottelu taloustieteen malleilla ei myöskään avaa koko kuvaa, mutta tyydyttävämpi kuva on mahdollista saavuttaa yhdistämällä taloustieteen rationaalisen valinnan teoriaan sosiologinen näkökulma.

Massey'n kokonaisvaltainen malli pohjautuu merkittävään poikkitieteelliseen akateemiseen tutkimukseen ja yhteistyöhön. Ei ole syytä epäillä, etteikö malli olisi pätevä useimpien siirtolaisvirtojen kohdalla. Todennäköisemmin laitton muuttoliike Suomesta Neuvostoliittoon laman aikana oli siirtolaisilmiönä poikkeuksellinen. Aineiston pohjalta hahmottelemassani teoreettisen tason mallissa korostuvat Massey'n malliin verrattuna poliittisella ja yhteiskunnallisella tasolla vaikuttavat tekijät muuttoliikkeen synnyttäjinä. Voidaanko näitä tekijöitä hahmottaa jonkin toisen teoreettisen viitekehysten kautta? Seuraavassa alaluvussa pohdin vaihtoehtoista viitekehystä, jonka avulla voitaisiin kuvata myös poliittisia ja yhteiskunnallisia tekijöitä suhteessa yksilön päätöksentekoon.

4.3 Poistuminen, protesti, uskollisuus – epäluottamus? Lamakauden muuttoliike ja Hirschmanin *exit*-, *voice*- ja *loyalty*-käsitteet

Siirtolaisuuden yleiset teoriat keskittyvät yleensä muuttoliikkeisiin taloudellisen kehityksen seurauksena: siirtolaisuudelle altis väestö syntyy talouden kehityksen muuttaessa työmarkkinoiden ja yhteiskunnan rakenteita. Kuten hahmottelemastani lamakauden siirtolaisilmiön teoreettisesta mallista voidaan havaita, laittoman muuttoliikkeen käynnistäneenä tekijänä oli suuren laman vaikutus eli ulkoinen shokki, minkä lisäksi ilmiön taustalla vaikutti muita tekijöitä. Vaikuttaa siltä, että siirtolaisuudelle altis väestö syntyi pikemminkin suomalaisen yhteiskunnan jakautuneisuudesta ja poliittisen ilmapiirin kehityksestä.

Lamakauden muuttoliikkeen poliittisen aspektin ja yhteiskunnallisen tyytymättömyyden teoreettiseksi hahmottamiseksi voidaan tukeutua Albert O. Hirschmanin kehittämään viitekehykseen. Vuonna 1970 julkaistussa teoksessaan *Exit, Voice, and Loyalty*⁴⁰⁰, josta on tullut yksi yhteiskuntatieteiden klassikkoja, Hirschman esittelee teoriansa tyytymättömän ihmisen reaktiomahdollisuuksista. Taloustieteilijänä Hirschman pohjaa teoreettisen mallinsa yhtiöiden ja niiden asiakkaiden suhteeseen, mutta laajentaa teoriansa kattamaan käytännössä kaikkea inhimillistä toimintaa.

Teoria on kattavuudessaan yksinkertainen: jos ihminen joutuu tilanteeseen, jossa hän on tyytymätön, hän voi joko poistua tai protestoida. Hirschman kuvaa vaihtoehtoja *exit*- ja *voice*-käsitteillä. Yksinkertaisin esimerkki on asiakkaan toiminta tilanteessa, jossa hän on tyytymätön käyttämäänsä palveluun. Asiakas voi lopettaa asiakkuutensa, tai vaihtoehtoisesti valittaa tyytymättömyydestään.⁴⁰¹ On myös mahdollista valita epäaktiivisuus tai hiljaisuus, minkä Hirschman kyllä tuo esille, mutta ei vie pidemmälle ajatuksena.⁴⁰² Tämänkin tutkimuksen kannalta toiminta, oli sitten kyseessä poistuminen tai protesti, on kiinnostavinta. Hirschman soveltaa poistumisen ja protestin välistä suhdetta ja niiden seurauksia *exit-voice*-käsitteitä hyväksikäyttäen laajalti erilaisissa konteksteissa. Vuoden 1970 teoksessaan ja myöhemmissä esseissään⁴⁰³ hän hahmottelee käsitteiden toimintaa yhdistyksissä ja puolueissa, sosiaalisissa yksiköissä ja yhteisöissä sekä valtioissa. *Exit* ja *voice* toimivat keskenään eri konteksteissa eri tavoin: ne voivat olla vastakohtaisia tai peräkkäisiä prosesseja. Hirschman on käsitellyt myös DDR:n historiaa ja kaatumista *exitin* ja *voicen* näkökulmasta. Itäsaksalaisten pako muurin murtuessa länteen synnytti poistumisen ja protestin voimakkaan yhteisvaikutuksen.⁴⁰⁴

Exitin ja *voicen* ohella Hirschmanin kolmas käsite on *loyalty*, uskollisuus, kiintymys tai lojaliteetti viiteryhmää kohtaan. Tilanteessa, jossa yksilö on tyytymätön mutta lojaali yhtiön asiakas, yhteisön jäsen tai valtion kansalainen, poistumisvaihtoehto lykkääntyy

⁴⁰⁰ Hirschman, Albert O.: *Exit, Voice, and Loyalty. Responses to Decline in Firms, Organizations, and States*. Harvard University Press, Cambridge and London 1970.

⁴⁰¹ Hirschman 1970, 3–5.

⁴⁰² Mt., 31–33.

⁴⁰³ Hirschman, Albert O.: *Essays in Trespassing. Economics to politics and beyond*. Cambridge University Press, Cambridge 1981.

⁴⁰⁴ Hirschman, Albert O.: *Exit, Voice, and the Fate of German Democratic Republic. An Essay in Conceptual History*. World Politics, vol. 45, no. 2, 173–202, 1993.

ja protestivaihtoehto on todennäköisempi.⁴⁰⁵ *Loyalty*-käsite ei ole saanut tieteellisessä keskustelussa yhtä vahvaa asemaa kuin *exit-voice*-käsitepari⁴⁰⁶, mutta tutkimukseni kontekstissa se voi osoittautua hyödylliseksi. Sosiologi Karl-Dieter Opp on määritellyt Hirschmanin *loyalty*-käsitettä sosiologian ja sosiaalipsykologian identifikaatio-käsitteen avulla: ryhmälle lojaali yksilö on sellainen, joka identifioituu, eli samaistuu, ryhmään.⁴⁰⁷

Siirtolaisuutta voidaan hyvin tarkastella Hirschmanin teoreettisen viitekehyksen kautta. Tyytymättömyys vallitseviin olosuhteisiin ratkaistaan poistumalla, eli muuttamalla muualle: näin voidaan selittää niin maiden sisäistä kuin kansainvälistä siirtolaisuutta. Poistuminen voi olla helpompi ja siistimpi tapa kuin poliittinen protesti. *Exitin* ja *voicen* kielelle taipuu sujuvasti ajatus yhteiskunnallisesta ”varoventtiilistä”: teollistumisen ajan Euroopassa välttyttiin merkittävimmiltä osin suurilta yhteiskunnallisilta levottomuuksilta ja vallankumouksilta, koska vaihtoehtona oli muuttaa Atlantin yli uudelle mantereelle, mikä edelleen väestön vähetessä lievensi painetta. Samankaltaista teoriaa on esitetty Yhdysvaltojen historian osalta. Työväestö ei järjestäytynyt Yhdysvalloissa, koska oli mahdollista ”lähteä länteen”, eli asuttaa uudisraivaajana uusia alueita.⁴⁰⁸ Poliittinen pakolaisuus voidaan puolestaan hahmottaa välttämättömänä poistumisena protestin seurauksena sortavissa olosuhteissa.⁴⁰⁹

Exit-voice-näkökulmaa siirtolaisuuteen on myös punnittu uudelleen transnationalistisen trendin myötä. Valtiotieteilijä Bert Hoffmann pitää Hirschmanin käsitteitä hedelmällisinä, mutta kritisoi tämän tapaa nähdä poistuminen yksisuuntaisena prosessina, jonka myötä protestivaihtoehto poistuu. Hoffmanin mukaan transnationaalinen siirtolaisuus mahdollistaa *exitin* ja *voicen* rinnakkaisina, toisiaan täydentävinä prosesseina: siirtolainen voi muuttaa maasta, mutta silti protestoida

⁴⁰⁵ Hirschman 1970, 77–78.

⁴⁰⁶ Hoffmann, Bert: *Transnational Migration and Political Articulation. Making New Sense of 'Exit and Voice'*. COMCAD Working Papers 47. Centre on Migration, Citizenship, and Development, University of Bielefeld 2008. 5–6.

⁴⁰⁷ Opp, Karl-Dieter: *Exit, Voice, and the Impact of Regional, National, and European Identification. An Integration and Empirical Test of Albert Hirschman's Theory and the Theory of Collective Action*. Teoksessa *Dynamics of National Identity: Media and Societal Factors of What We Are*, 115–141. Toim. Grimm, Jürgen – Huddy, Leonie – Schmidt, Peter – Seethaler, Josef. Routledge, London and New York 2016. 118.

⁴⁰⁸ Hirschman 1970, 106–109; Hirschman 1981, 226.

⁴⁰⁹ Hirschman 1981, 227.

lähtömaansa olosuhteita ja pyrkiä vaikuttamaan niihin.⁴¹⁰ Hoffmanin uudelleentulkinta on hyödyllinen näkökulma, joskin hänkin kuuluu aiemmin viittaamaani koulukuntaan, jonka mukaan transnationaalinen siirtolaisuus alkoi uutena ilmiönä viime vuosikymmenien aikana. Kuten aiemmin totesin, voidaan tutkimukseni siirtolaisilmiötä pitää vahvasti transnationaalisena luonteeltaan, joten samalla tavoin voidaan olettaa, että *exit* ja *voice* saattavat esiintyä toisiaan täydentävinä prosesseina myös tutkimassani ilmiössä.

Millä tavoin lama-ajan laittoman siirtolaisuuden ilmiö Suomesta Neuvostoliittoon hahmottuu Hirschmanin *exit*-, *voice*- ja *loyalty*-käsitteiden kehyksessä? *Exit* vaikuttaa tässä yhteydessä selkeältä: siirtolaiseksi lähteminen. Tarkemmin ottaen *exit*ä kuitenkin vastaa muuttopäätös. Kaikki eivät pyrkimyksistään huolimatta päässeet Neuvostoliittoon, vaan heidät otettiin kiinni Suomen viranomaisten toimesta tai palautettiin Neuvostoliiton viranomaisten toimesta. Oleellista teorian kannalta on lähtöpäätös toimintana, ei niinkään lopputuloksen kannalta. Yhtä selkeästi eivät ensi katsomalta hahmotu viitekehyksen muut elementit: mihin tyytymättömyyteen *exit* oli muuttopäätöksenä vastaus? Entä oliko protesti, *voice*, mahdollinen vaihtoehto? Voidaanko ilmiössä hahmottaa Hirschmanin uskollisuutta kuvaavaa *loyalty*-käsitettä?

Päätös lähteä pyrkimään Neuvostoliittoon syntyi yksilötasolla erilaisten prosessien kautta. Yleisemmällä tasolla voidaan kuitenkin aineistoon perustuvan teoreettisen mallini pohjalta sanoa, että muuttoliike käynnistyi laman vaikutuksesta: Suomessa riittävän toimeentulon hankkiminen ei vaikuttanut olevan mahdollista. Muuttopäätös oli siksi ratkaisu tyytymättömyyteen, joka syntyi riittävän toimeentulon hankkimisen vaikeudesta tai mahdottomuudesta.

Tämän pohjalta voidaan hahmotella vastinparia *exit*-muuttopäätökselle. *Voice* on Hirschmanin viitekehyksessä tyytymättömyyden tuomista esiin missä muodossa tahansa, vaimeasta nurinasta väkivaltaiseen mielenosoitukseen.⁴¹¹ Lamakaudella tyytymättömyyden osoitukset eivät nousseet kovin äänekkäiksi. Nurinaa eittämättä oli, kuten tutkimuksen aineiston pohjalta totesin aiemmin. Myös poliittista toimintaa ja

⁴¹⁰ Hoffmann 2008, 15.

⁴¹¹ Hirschman 1970, 16.

työttömyyden vastaisia mielenosoituksia järjestettiin vasemmistoaktivistien toimesta ja työttömien toimikuntia oli kaikkialla maassa, mutta voimakkaaksi joukkoliikehdinnäksi protestointi ei kasvanut.⁴¹²

Miksi tyytymättömyys toimeentulon ongelmiin ei purkautunut suuremmaksi protestiksi? Vastaus voisi periaatteessa löytyä monenlaisista yhteiskunnallisista seikoista. Hirschmanin teoreettinen kehikko tarjoaa sen sijaan yksilön päätöksentekoon liittyvän selitysmallin. Hirschmanin mukaan *voice* on mahdollinen vaihtoehto vain tilanteessa, jossa uskotaan tyytymättömyyden aiheen olevan korjattavissa.⁴¹³ Jos työläinen ei uskonut voivansa vaikuttaa omalla toiminnallaan työllisyystilanteeseen ja yleisiin elinolosuhteisiin, näytti poistumisvaihtoehto houkuttelevammalta ja mahdollisesti myös ainoalta vaihtoehdolta. Aineiston perusteella joissain tilanteissa hätä ja puute saattoivat olla niin akuutti kysymys, että maastamuutto vaikutti olevan pakko tehdä viimeisillä säästöillä niin pian kuin mahdollista.

Laman kontekstissa *voice* myös kietoutuu *exitiin*. Etsivä keskuspoliisi tarkkaili marraskuussa 1931 työttömien kokousta, jossa vaadittiin passin saamisen helpottamista ja rahallista avustusta Neuvostoliittoon muuttamista varten.⁴¹⁴ Mielenkiintoisella tavalla tilanteessa samaa tyytymättömyyttä toimeentulon puutteesta yritettiin ratkaista protestilla eli poliittisella vaikuttamisella poistumisen eli maastamuuton helpottamiseksi.

Kuva ei kuitenkaan vielä ole täydellinen. Kuten omassa teoreettisessa mallissani havainnoin, yhteiskunnan jakautuneisuus ja ilmapiiri olivat keskeisenä tekijänä ilmiön synnyssä. Yhteiskunnan jakautuneisuudesta, porvarillisesta valtavirrasta ja oikeistolaistumiskehityksestä voidaan hahmottaa toinen tyytymättömyyden aspekti: työväestön keskuudessa tyytymättömyys kohdistui myös virallisen yhteiskuntajärjestelmän tilaan. Tyytymättömyyden tasot eivät kuitenkaan olleet toisistaan erillisiä, vaan kietoutuivat yhteen tiiviisti: työn puutetta pidettiin ”herrojen” toiminnasta johtuvana, kuten toin esiin analyysissäni.

⁴¹² Häkkinen 2002, 145.

⁴¹³ Hirschman 1970, 30–31.

⁴¹⁴ Ilm. rek. N:o 1136/27.11.1931, XVI A6.1, EK-Valpo I, KA.

Tällä tavoin laajennettu tyytymättömyyden kuva vaikeuttaa *voicen* hahmottamista. Monitahoinen, erilaisiin yhteiskunnallisiin rakenteisiin kohdistuva tyytymättömyys ja epäoikeudenmukaisuuden tunne purkautuivat erilaisiksi työväestön protestin tasoiksi, jotka eivät suoraan liittyneet lamaan ja toimeentulon ongelmaan. Jakautuneen työväenliikkeen toiminta voidaan nähdä tärkeimpänä esimerkkinä pyrkimyksestä vaikuttaa yhteiskunnan rakenteisiin.

Äärivasemmistolainen osa protestista oli viranomaisten toiminnalla, kommunistilaeilla ja ulkoparlamentarisella painostuksella tukahdutettu, mikä edelleen kasvatti tyytymättömyyttä. Tämä ei välttämättä enää johtanut *voicen* kasvuun. Kuten analyysissäni totesin, myös monet entiset kommunistiaktivistit lähtivät ilman puolueen lupaa pyrkimään Neuvostoliittoon. Hirschmanin kehikossa tämä seikka voidaan selittää paitsi laman vaikutuksilla toimeentuloon, myös epäuskolla omiin vaikuttamismahdollisuuksiin, mikä pienentää protestivaihtoehtoa ja kasvattaa poistumisvaihtoehtoa todennäköisyyttä.

Lyhyesti sanottuna tyytymättömyys kanavoitui poistumiseksi suuremmissa määrin kuin protestiksi. Toimeentulon ongelma oli akuutimpi kysymys kuin poliittinen toiminta työläisille oikeudenmukaisemman yhteiskunnan rakentamiseksi, joten on selvää, että *exit* oli ratkaisu ennen kaikkea siihen. On myös huomattava, että etsivän keskuspoliisin raporttien perusteella suuri osa siirtolaisista ei ollut poliittisesti aktiivisia työläisiä. Herääkin kysymys: eikö suomalaisen yhteiskunnan jakautuneisuutta voida Hirschmanin viitekehysten valossa pitää siirtolaisuutta selittävänä tekijänä?

Tässä vaiheessa apuun tulee Hirschmanin kolmas käsite, *loyalty*. Mitä uskollisuudella voidaan tarkoittaa tutkimani ilmiön kontekstissa? Oppin hahmottelema *loyaltyn* määrittely identifikaatio-käsitteen kautta auttaa myös lamakauden Suomen siirtolaisilmiön tarkastelussa. Oppi määrittelee muuttoaikomusten ja protestin suhdetta käsittelevässä tutkimuksessaan identifikaatioiden tasoksi paikallisen ja kosmopoliittisen. Tutkimuksen kohteina ovat saksalaiset Leipzigin kaupungin ja Saksin osavaltion maaseudulla asuvat henkilöt. Oppin määrittelyssä paikallisen tason

identifikaatio on samaistumista Leipzigin tai Saksin alueen identiteettiin. Kosmopoliittinen taso on identifikaatio saksalaisuuteen tai eurooppalaisuuteen.⁴¹⁵

Lamakauden laittoman muuttoliikkeen kontekstina on maailmansotien välinen suomalainen yhteiskunta, jota väritti, kuten edellä todettu, voimakas jakautuneisuus. Koska siirtolaisilmiö oli maanlaajuinen sosiaalinen liike, joka suuntautui koko Suomesta Neuvostoliittoon, voidaan muuttopäätöksellä jätettäväksi viiteryhmäksi määrittää suomalainen yhteiskunta. Erilaisia identifikaatioita voitaisiin määritellä jo yksin työväestön sisällä loputtomiin, mutta olennaista siirtolaisilmiössä vaikuttaa olevan suhtautuminen Suomeen valtiona ja yhteiskuntana.

Exit-vaihtoehtoa eli maastamuuttoa Neuvostoliittoon lykkäisi siis Hirschmanin kehikkoa soveltaen *loyalty* eli uskollisuus suomalaista yhteiskuntaa kohtaan. Tutkimukseni aineiston perusteella tällainen uskollisuus – jonka voidaan ymmärtää viittaavan myös luottamukseen yhteiskunnan toimivuuteen – oli koetuksella. Kuten myös etsivässä keskuspoliisissa todettiin, työväestön keskuudessa oli vallalla käsitys ”porvarillisen yhteiskunnan kykenemättömyydestä vieläpä tahallisesta välinpitämättömyydestäkin auttamaan yhteiskunnan kovaosaisia”.⁴¹⁶ Työläiset eivät siis välttämättä luottaneet siihen, että valtio ja työnantajat olisivat pystyneet tai halunneet auttaa heitä toimeentulon ongelmissa. Jos kysymys olisi luottamuksen puutteesta, voitaisiin Hirschmanin käsitteillä puhua *loyaltyn* puutteesta. Monikerroksinen tyytymättömyys ”herroja” ja yhteiskunnan järjestystä kohtaan viittaisi kuitenkin aktiiviseen epäluottamukseen ja konfliktiin, minkä perusteella voitaisiin hahmotella *loyalty*-käsitteelle pariksi esimerkiksi ”*distrust*”-käsite. Siinä missä uskollisuus ehkäisee poistumisvaihtoehdon valintaa, aktiivisen epäluottamuksen voisi nähdä voimistavan poistumisvaihtoehdon todennäköisyyttä.

Identifikaatio-käsitteen avulla hahmotettuna *loyalty* – luottamus ja uskollisuus suomalaista yhteiskuntaa kohtaan – vastaisi lamakauden yhteiskunnan kontekstissa kenties samaistumista isänmaallisuuteen, jota porvarillinen valtavirta korosti. Tällä tavoin tarkasteltuna voidaan havaita, että työväestön luottamuksen puute ja aktiivinen

⁴¹⁵ Opp 2016, 121–122.

⁴¹⁶ Merkitsemätön muistioilla käyty keskustelu lokakuulta 1932, XVI A6.4, EK-Valpo I, KA.

epäluottamus tulkittiinkin porvarillisissa piireissä isänmaallisuuden vastakohtana. Etsivän keskuspoliisin Kuopion edustuksen raportissa toukokuulta 1932 viitattiin siirtolaisiin ”isänmaataan vihaavina joukkoina”⁴¹⁷. *Loyalty* porvarillista isänmaata kohtaan puuttui työväestön keskuudessa, mutta voidaan ajatella, että se kohdistui omaan viiteryhmään eli työväenluokkaan. Tutkimukseni aineistossa tämä samaistuminen voidaan nähdä siirtolaisten kohdalla ennen kaikkea yhteisöllisyytenä, joka tulee esiin yhteisenä epäluottamuksena ja vihana ”herroja” kohtaan. ”Älä helvetissä, vai samanlaista se on Kotkassa kuin Helsingissäkin, kyllä porvarit näyttävät yhtä köyttä osaavan vetää”, kirosivat kotkalaiset ja helsinkiläiset siirtolaiset tavatessaan Aimo Salmisen muistelmakuvauksessa.⁴¹⁸

Yhteiskunnan jakautuneisuuden voidaan havaita toimineen siirtolaisilmiössä myös toisella, mutta samansuuntaisella tavalla. Siinä missä työväestön keskuudessa vallitsi epäluottamus virallista yhteiskuntaa kohtaan, porvariston puolella tunnettiin puolestaan toisenlaista epäluottamusta työväkeä kohtaan, minkä olen tuonut esiin kuvailemalla porvarillisen lehdistön pakinoiden ja etsivän keskuspoliisin raporttien sävyjä. Vasemmistomielisten työläisten poismuuttoa Suomesta ei pidetty lähtökohtaisesti huonona asiana, mikä myös tuotiin lehdistössä esiin. Samankaltaista epäluottamusta kuvastavat esimerkiksi mustat listat, joiden perusteella rajoitettiin työväenliikkeen toimintaan osallistuneiden työläisten työllistymismahdollisuuksia.

Porvariston epäluottamus työväestöä kohtaan voidaan nähdä työväestön porvaristoa kohtaan kokeman epäluottamuksen kääntöpuolena; molemminpuolinen epäluottamus yhteiskunnan eri puoliskoilla ruokki itseään. Erona oli se, että porvarillisten ryhmien näkemykset heijastuivat osittain virallisen Suomen linjaksi. Maltillisen laillisuuslinjan edustajat, joihin lukeutui myös etsivän keskuspoliisin johto, pyrkivät ehkäisemään ja estämään laitonta muuttoliikettä, mutta vaikka yhteiskunnallinen ilmapiiri havaittiin esimerkiksi joissain raporteissa siirtolaisilmiön yhdeksi juurisyyksi, sen suhteen ei pystytty eikä välttämättä haluttu ryhtyä toimenpiteisiin.

⁴¹⁷ Kuopion edustuksen tilannekatsaus n:o 5 toukokuulta 1932, XVI A6.3, EK-Valpo I, KA.

⁴¹⁸ Salminen 1964, 23.

Virallisen yhteiskunnan näkökulmasta voidaan hahmotella vielä yhdenlaista teoreettista jakoa sosiologi Zygmunt Baumanin hahmottelemien käsitteiden mukaan. Baumanin mukaan modernina aikana yhteiskunnat ovat tuottaneet tavalla tai toisella ”ylimääräisiä ihmisiä” (engl. *redundant people*). He voivat olla ”paikallisesti tarpeettomia” (engl. *locally inutile*) tai ”paikallisesti ei-toivottuja” (engl. *locally intolerable*). ”Paikallisesti tarpeettomat” ovat paikallisten työmarkkinoiden näkökulmasta ylimääräistä työvoimaa, jota ei voida hyödyntää. ”Paikallisesti ei-toivotut” ovat yksilöitä, joita hyljeksitään yhteiskunnallisten ja poliittisten konfliktien tai rauhattomuuden ja niitä seuraavien valtakamppailujen vuoksi.⁴¹⁹

Baumanin hahmottelemat käsitteet ”ylimääräisistä ihmisistä” vaikuttavat sopivan hyvin lamakauden suomalaissiirtolaisten kuvaamiseen. Useimmat Neuvostoliittoon lähteneistä suomalaisista olivat työttömiä, mikä oli seurausta globaalin laman vaikutuksista Suomen työmarkkinoihin. He olivat siis ”paikallisesti tarpeettomia”. Lisäksi useimmat olivat maailmankatsomukseltaan laajassa katsannossa vasemmistolaisia, mikä teki heistä porvarillisten tahojen silmissä ”ei-toivottuja”. Lama-ajan Suomessa ”ei-toivottuus” saattoi myös johtaa ”tarpeettomuuteen”, koska vasemmistolaisuus oli usein syynä evätä työläiseltä työpaikka.

Ajatusleikkinä voidaan pohtia Neuvostoliittoon suuntautunutta muuttoliikettä yhteiskunnallisena ”varoventtiilinä”. Kuten aiempänä totesin, Hirschmanin mukaan esimerkiksi historiallista Amerikkaan suuntautunutta siirtolaisaaltoa voidaan pitää venttiilinä, jonka avulla yhteiskuntien rakenteellisten muutosten väestölliset paineet purkautuivat, mikä vakautti yhteiskunnallisia oloja Euroopassa.⁴²⁰ Lamakauden Suomessa yhteiskunnallinen tyytymättömyys vallitseviin oloihin vaikuttaa aineistoni perusteella olleen suurta, mutta se ei missään vaiheessa manifestoitunut merkittävänä poliittisena liikehdintänä tai levottomuuksina. Voidaan ajatella, että ilman *exit*-vaihtoehdon mahdollisuutta tyytymättömyys olisi voinut purkautua *voice*-vaihtoehtona. Toisin sanoen, ilman Neuvostoliiton-siirtolaisuuden mahdollisuutta puutteen ja nälän värittävä yhteiskunnallinen tyytymättömyys olisi saattanut johtaa voimakkaampaan poliittiseen toimintaan ja protesteihin tai jopa levottomuuksiksi.

⁴¹⁹ Bauman 2016, 3.

⁴²⁰ Hirschman 1970, 106–109; Hirschman 1981, 226.

4.4 Lamakauden laitton muuttoliike suomalaisena siirtolaisilmiönä

Lama-ajan muuttoliike Suomesta Neuvostoliittoon oli voimakas mutta kestoaltaan lyhyt siirtolaisilmiö. Väestön liikehdinnän taustalla yhdistyivät taloudellisten tekijöiden lisäksi poliittiset ja yhteiskunnalliset tekijät. Ilmiössä vaikuttivat voimakkaasti myös sosiaaliset, ihmisten suhteisiin ja tiedonkulkuun liittyvät aspektit. Aiempaan siirtolaisuuden teoreettiseen tutkimukseen verrattuna vaikuttaa siltä, että lamakauden muuttoliikkeessä oli osittain siirtolaisuudelle tavanomaisia Aspekteja, mutta osittain poikkeuksellisia piirteitä. Teoreettisen kuvan täydentämiseksi vertailen lamakauden laitonta muuttoliikettä kahteen muuhun merkittävään suomalaiseen siirtolaisilmiöön: aiempaan muuttoliikkeeseen Pohjois-Amerikkaan ja myöhempään muuttoliikkeeseen Ruotsiin. Noin sadan vuoden sisällä tapahtuneet muuttoliikkeet olivat suurin piirtein samaa kokoluokkaa, joten niiden vertailusta voidaan saada hyödyllisiä näkökulmia.

Pohjois-Amerikkaan suuntautunut, 1800-luvun loppupuoliskolla alkanut muuttoliike on yksi suomalaisen sosiaalhistorian merkittävimpiä väestöllisiä ilmiöitä. Suomalaisia lähti Atlantin taakse 1870-luvulta 1920-luvulle arviolta 350 000 siirtolaista.⁴²¹ Amerikan-siirtolaisuudessa on mahdollista havaita sekä eroja että yhtäläisyyksiä lamakauden Neuvostoliittoon suuntautuneeseen muuttoliikkeeseen. Ilmeisimmät erot löytyvät muuttoliikkeiden rakenteista: siinä missä lamakauden muuttoliike oli laitton ja lyhykestoinen, Pohjois-Amerikkaan lähdettiin luvallisesti passilla ja vuosikymmenien ajan.

Eroja ja yhtäläisyyksiä voidaan nähdä myös verrattaessa lamakauden muuttoliikettä suuriin Ruotsiin muuton vuosiin. Sadat tuhannet suomalaiset lähtivät toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä siirtolaisiksi läntiseen naapurimaahan. Vilkkainta muuttoliike oli 1960- ja 1970-luvuilla, minkä ajan joukkoilmiötä pidetään ”suurena muuttona”.⁴²² Kokonaisuudessaan Ruotsiin lähteneitä suomalaisia arvioidaan olleen 1940-luvulta 1990-luvulle jopa 700 000–800 000, joista 250 000 on jäänyt

⁴²¹ Kero 1996, 54–55.

⁴²² Esim. Snellman, Hanna: *Sallan suurin kylä – Göteborg. Tutkimus Ruotsin lappilaisista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2003. 14.

pysyvästi maahan.⁴²³ Maantieteellisesti tarkasteltuna muuttoliike Ruotsiin muistuttaa enemmän lamakauden siirtolaisuutta kuin Amerikan-siirtolaisuutta, mutta rakenteellisesti erot ovat muuten samankaltaisia. Myös Ruotsiin lähdettiin luvallisesti ja pitkän ajan kuluessa.

Millä tavoin nämä suomalaiset siirtolaisilmiöt sijoittuvat osaksi laajempaa väestöllisen liikehdinnän kuvaa? Suuren maailmanlaajuisen laman aikana Neuvostoliittoon pyrki siirtolaisia monista Euroopan ja Pohjois-Amerikan maista, niin luvallisesti kuin laittomastikin. Laiton suomalainen muuttoliike oli aivan omassa kokoluokassaan muihin samanaikaisiin Neuvostoliittoon suuntautuneisiin siirtolaisilmiöihin verrattuna. Sen sijaan Atlantin yli suuntautuneessa siirtolaisten virrassa suomalaiset olivat pienen pieni ja myöhäinen joukko. Noin sadan vuoden aikana 1820-luvulta suureen lamaan asti Pohjois-Amerikkaan lähti kaikkiaan noin 37 miljoonaa siirtolaista. Suomalaiset liittyivät siirtolaisten virtaan vasta puoli vuosisataa ensimmäisten länsieurooppalaisten jälkeen.⁴²⁴ Suomalaisten muutto Ruotsiin oli runsasta, mutta ei ainutlaatuista. Maahan saapui toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä siirtolaisia ja pakolaisia useasta eri maasta.⁴²⁵

Yhteisiä piirteitä suomalaisen siirtolaisilmiöiden välillä voidaan pohtia Massey'n kokonaisvaltaisen siirtolaisuuden kehikon kautta. Selvimmin kaikkia kolmea tarkasteltavaa muuttoliikettä yhdistää Massey'n mallin neljäs elementti, sosiaalisten rakenteiden merkitys. Arvioin omassa lamakauden muuttoliikkeen teoreettisessa mallissani, että juuri ilmiön sosiaaliset aspektit selittävät muuttoliikkeen kasvua joukkoilmiöksi. Myös Amerikan-siirtolaisuuden kohdalla Suomeen lähetetyt kirjeet herättivät kiinnostusta ja maalasivat positiivisia mielikuvia olosuhteista Yhdysvalloissa ja Kanadassa. Sukulaisuus- ja tuttavuussuhteet kannustivat lähtöön. Muuttoliikkeestä tuli puheenaihe niin lehdistössä kuin yhteisöissäkin.⁴²⁶ Samalla tavoin keskeisiä sosiaaliset aspektit olivat Ruotsiin suuntautuneessa siirtolaisilmiössä. Erityisen tärkeitä ilmiössä olivat Hanna Snellmanin mukaan sukulaisuussuhteet, mutta merkityksellisiä

⁴²³ Korkiasaari, Jouni: *Suomalaiset Ruotsissa 1940-luvulta 2000-luvulle*. Teoksessa *Suomalaiset Ruotsissa*, 133–496. Suomalaisen siirtolaisuuden historia 3. Siirtolaisuusinstituutti, Turku 2000. 156.

⁴²⁴ Kero 1996, 53–56.

⁴²⁵ Korkiasaari 2000, 145–149.

⁴²⁶ Kero 1996, 41–45.

olivat myös tuttavuussuhteet. Ruotsiin lähdettiin useimmiten joko yhdessä sukulaisten ja tuttavien kanssa tai heidän perässään. Muuttopäätös saattoi syntyä nopeastikin tuttavien kanssa keskustellessa.⁴²⁷

Keron mukaan juuri kirjeet toimivat Pohjois-Amerikkaan suuntautuneen siirtolaisilmiön levittäjinä.⁴²⁸ ”Amerikan-kuume” levisi kuitenkin hitaammin kuin ”Venäjän-kuume”. Kotkan seuduilta alkanut lamakauden siirtolaisilmiö levisi muualle Suomeen kuukausien aikana. Amerikan-siirtolaisuudella kohdalla on puhuttava vuosikymmenistä: ilmiön ensimmäinen ja tärkein keskusalue oli 1870-luvulla Pohjanmaa, josta väestön liikehdintä levisi 1880-luvulla muille rannikkoseuduille, ja vuosisadan vaihteeseen mennessä sisämaahan.⁴²⁹ Ruotsiin suuntautuneen joukkoilmiön kohdalla samankaltaista maantieteellistä leviämistä ei ole havaittavissa. Toisen maailmansodan päätyttyä suomalaiset muuttivat Ruotsiin pääasiassa rannikon ruotsinkielisiltä alueilta, mutta varsinaisen joukkomuuton keskuspaikkoina olivat selvästi Lappi ja Pohjanmaa.⁴³⁰

Masseyn hahmotteleman viitekehysten muut elementit yhdistävät Pohjois-Amerikkaan ja Ruotsiin suuntautuneita muuttoliikkeitä – mutta erottavat lamakauden laittoman siirtolaisilmiön niistä. Suomen rakenteellinen muutos sekä 1800-luvun lopulta lähtien että toisen maailmansodan jälkeen asettuu selvästi siirtolaisuudelle alttiin väestön muodostumisen taustaksi sekä Pohjois-Amerikkaan että Ruotsiin suuntautuneiden muuttoliikkeiden kohdalla. Keron mukaan Amerikan-siirtolaisuuden taustalla oli suhteellinen liikaväestö. Talouden kehitys 1800-luvun jälkipuoliskolla ja 1900-luvun alussa ei pysynyt väkiluvun kasvun mukana, ja tilatonta ja maatonta väestöä oli runsaasti. Tälle väestöryhmälle siirtolaisuus oli olosuhteita helpottava ratkaisu.⁴³¹ Korkiasaaren mukaan myöhemmän Ruotsiin suuntautuneen muuttoliikkeen kohdalla tilattoman väestön perintö oli edelleen havaittavissa. Sodanjälkeiset vuosikymmenet olivat huomattavan rakennemuutoksen aikaa: maatalouden ja metsätalouden merkitys työnantajina supistui erittäin voimakkaasti. Maa- ja metsätalouden työttömyystilannetta

⁴²⁷ Snellman 2003, 93–103.

⁴²⁸ Kero 1996, 45.

⁴²⁹ Mt., 43–45.

⁴³⁰ Korkiasaari 2000, 159.

⁴³¹ Kero 1996, 49.

vaikeutti suurten ikäluokkien täysi-ikäistyminen. Tilanne purkautui mittavana maaltapakona, joka suuntautui paitsi Suomen kaupunkeihin, myös Ruotsiin.⁴³²

Tällä tavoin Pohjois-Amerikkaan ja Ruotsiin suuntautuneet muuttoliikkeet istuvat hyvin Massey'n hahmotteleman mallin ensimmäiseen elementtiin. Siirtolaisuudelle altis väestö syntyi taloudellisen kehityksen mukanaan tuomien rakenteellisten muutosten myötä. Voidaan ajatella, että tilattoman väestön perintö saattoi olla taustalla vaikuttavana osatekijänä myös lamakauden muuttoliikkeessä Neuvostoliittoon. Kostiaisen mukaan Neuvostoliittoon suunnanneet siirtolaiset olivat pääosin kaupunkien ja taajamien ammattitaidotonta työläisväestöä, mutta osa heistä oli todennäköisesti ensin muuttanut maaseudulta kaupunkeihin.⁴³³ Yhteiskunnan rakenteellinen kehitys ei kuitenkaan värityä Neuvostoliittoon suuntautunutta siirtolaisilmiötä prosessina samalla tavoin kuin Amerikan- tai Ruotsin-siirtolaisuutta.

Samalla tavoin voidaan soveltaa Massey'n mallin toista elementtiä siirtolaisuuden kohdemaiden syntymisestä. Työvoiman tarve kuvastaa Pohjois-Amerikan maiden ja Ruotsin muodostumista siirtolaisuuden kohdemaiksi. Pohjois-Amerikan talous kasvoi, minkä vauhdittamiseksi tarvittiin ulkomaista työvoimaa. Luonnonvaroja, metsää ja viljeltäväksi sopivaa maata riitti.⁴³⁴ Ruotsalaista yhteiskuntaa vaivasi työvoimapula toisen maailmansodan päätyttyä enemmän tai vähemmän 1970-luvulle asti, kun sodalta välttynyt maa oli Euroopan tasolla tärkeä teollisuustuottaja. Maahanmuuttajien rooli oli tärkeä maan taloudelle.⁴³⁵ Tämän tutkimuksen näkökulmasta hauska yksityiskohta on värväyskysymys. Vaikka 1930-luvun alun porvarillisessa lehdistössä oltiin varmoja Neuvostoliiton tekemästä suomalaisten värväämisestä siirtolaisiksi, etsivä keskuspoliisi ei sitä pystynyt todistamaan. Sen sijaan Amerikan- ja Ruotsin-siirtolaisuuden kohdalla suomalaisia värvättiin työvoimaksi. Värväyksellä oli tuskin suuren suurta merkitystä kummassakaan siirtolaisilmiössä, koska väestön liikehdintä oli muutenkin niin voimakasta.⁴³⁶

⁴³² Korkiasaari 2000, 136–141.

⁴³³ Kostiaisen 1988, 69–71, 79.

⁴³⁴ Kero 1996, 47.

⁴³⁵ Korkiasaari 2000, 143–148.

⁴³⁶ Kero 1996, 39–41; Korkiasaari 2000, 146–147.

Valtioiden toiminnan merkitys muuttoliikkeisiin, Massey'n viides elementti, vaikutti kaikissa kolmessa tarkasteltavana olevassa siirtolaisilmiössä. Pohjois-Amerikan maiden ja Ruotsin tapauksissa kyseessä oli selvästi Massey'n hahmottelun mukainen maahanmuuttopolitiikan vaikutus. Vapaa maahanmuuttopolitiikka mahdollisti siirtolaisten pääsyn maihin. Poliitiikan muuttumisen vaikutus voidaan nähdä etenkin Amerikan-siirtolaisuus päätymisessä: muuttoliike hiipui pois, kun ensin Yhdysvallat ja sitten Kanada kiristivät linjauksiaan. Kuten aiemmin totesin, Neuvostoliiton toiminta siirtolaisuuden kohdevaltiona eroaa teoreettisista malleista autoritäärisen luonteensa vuoksi, mitä ei ole perinteisesti otettu siirtolaisuuden teoreettisessa tutkimuksessa huomioon.

Maantieteellä ei juuri näytä olleen merkittävää vaikutusta vertailtavissa muuttoliikkeissä toisin kuin lamakauden siirtolaisilmiössä. Naapurimaahan Ruotsiin oli helpompi lähteä, mikä selittää Ruotsiin lähteneiden ja toisaalta myös Ruotsista palanneiden suurempaa määrää. Siinä missä Amerikasta palasi vain 20–25 prosenttia lähteneistä siirtolaisista⁴³⁷, Ruotsista tuli takaisin yli puolet siirtolaisista⁴³⁸. Valtameren ylitys oli suurempi kustannus kuin siirtyminen viereiseen maahan. Luvallinen muuttomatka oli muuten helppo ja turvallinen niin Pohjois-Amerikkaan kuin Ruotsiinkin. Laillisen reitin muuttoon ei liittynyt merkittäviä riskejä hengelle ja terveydelle. Siten on helppo havaita ero juuri lamakauden siirtolaisilmiön laittomuuteen: salainen ja luvaton rajanylitys Suomenlahden yli tai asumattomien korpimaiden läpi oli vaarallinen matka. Koska virallisia liikenneyhteyksiä ei voinut käyttää rajanylitykseen, ei tuhansien siirtolaisten mittaluokan ilmiötä olisi voinut syntyä kaukaisempiin kohdemihiin.

Voidaanko yksilötason päätöksenteosta tehdä jotain vertailevia päätelmiä tarkasteltavina olevien muuttoliikkeiden kohdalla? Parempien elinolosuhteiden ja toimeentulon etsiminen lienee yhdistänyt kaikkia näitä siirtolaisilmiöitä. Snellman on kiinnittänyt lisäksi huomiota Ruotsin-siirtolaisuuden kohdalla etenkin päätöksenteon sosiaalisiin aspekteihin.⁴³⁹ Näin voidaan soveltaa edellä käsittelemääni sosiologista näkökulmaa taloudellisiin päätöksenteon malleihin. Myös eroja siirtolaisilmiöiden välillä voidaan

⁴³⁷ Kero 1996, 255.

⁴³⁸ Korkiasaari 2000, 156.

⁴³⁹ Snellman 2003, 103–105.

hahmottaa. Rakenteellisempiin muutoksiin perustuvissa siirtolaisilmiössä taloudellinen hätä ei ollut välttämättä yhtä akuutti kuin lamakauden muuttoliikkeen kohdalla.

Hirschmanin käsitteistön avulla tulkittuna *exit* eli poistuminen Suomesta oli Pohjois-Amerikkaan ja Ruotsiin suuntautuneissa muuttoliikkeissä vastaus tyytymättömyyteen, joka kumpusi toimeentulon ongelmista ja huonoista tulevaisuudennäkymistä.

Hirschman viittaa itse suureen Atlantin ylittäneeseen eurooppalaiseen siirtolaisaaltoon, ja toteaa yleisesti ottaen siirtolaisuuden *exit*-mahdollisuuden olleen paljon helpompi ja houkuttelevampi kuin protestoinnin *voice*-vaihtoehto.⁴⁴⁰ On mahdollista, että Amerikan- ja Ruotsin-siirtolaisuudessa vaikutti *loyaltyn* puute tai ehdottomani ”*distrust*”-käsitteellä hahmotettava epäluottamus. Lähtö- ja kohdemaiden välillä ei kuitenkaan vallinnut voimakasta poliittista ja ideologista vastakkainasettelua, joka määrittää lamakauden muuttoliikettä Neuvostoliittoon. Keron mukaan Suomessa ihailtiin 1800-luvulla tietyissä piireissä Yhdysvaltojen yhteiskuntaa, mutta samanlaista identifiointiin pohjautuvaa yhteyttä, kuten suomalaisten työläisten ja Neuvostoliiton välillä oli, ei voida Amerikan-siirtolaisuudessa hahmottaa.⁴⁴¹

Pohjois-Amerikkaan ja Ruotsiin lähteneiden siirtolaisten määrä oli absoluuttisesti tarkasteltuna moninkertainen Suomesta Neuvostoliittoon laman aikana suuntautuneeseen muuttoliikkeeseen verrattuna. Se on siirtolaisilmiöiden kestoa tarkastellen luonnollista. On kuitenkin huomattava, että kiihkeimpiä yksittäisiä Amerikkaan ja Ruotsiin muuttamisen vuosia lukuun ottamatta siirtolaisten määrä oli vuositasolla vähintään samaa luokkaa lamakauden muuttoliikkeen kohdalla. Tämä on sikäli merkittävää, että Neuvostoliittoon suuntautuneeseen muuttoliikkeeseen liittyi huomattavasti suurempia riskejä. Ilmiön laittomuuden seurauksena oli vaarana joutua Suomen rajaviranomaisten haaviin, mistä olisi seurannut sakko- tai jopa vankeustuomio. Vaara ei ollut ohi, vaikka olisikin onnistunut ohittamaan viranomaiset. Niin merellä kuin metsissäkin siirtolaiset olivat säiden armoilla. Myrskyyn joutuminen merellä tai eksyminen tuntemattomiin korpiin oli hengenvaarallinen tilanne. Se, että siirtolaiset olivat valmiita hyväksymään nämä riskit, kertoo ilmiön huomattavasta suhteellisesta voimakkuudesta.

⁴⁴⁰ Hirschman 1981, 224–226.

⁴⁴¹ Kero 1996, 34.

Siirtolaisuuden maailmanhistorian mittakaavassa laitton muuttoliike Suomesta Neuvostoliittoon tapahtui aikana, jolloin maailmanlaajuisesti ihmiset muuttivat rajojen yli vain vähän. Massey kollegoineen on määritellyt ensimmäisen maailmansodan alkamisen jälkeiset neljä vuosikymmentä ”suppean siirtolaisuuden ajanjaksoksi” (engl. *period of limited migration*). Massey ja muut väittävät, että suuri lama lopetti käytännöllisesti katsoen kaiken kansainvälisen muuttoliikkeen.⁴⁴² Väestön liikehdintä länsimaista Neuvostoliittoon on ilmeisen vähälle huomiolle jäänyt poikkeus yleisessä trendissä maailman mittakaavassa.

⁴⁴² Massey ym. 1998, 2.

5 Johtopäätökset

Parin vuoden aikana tuhannet suomalaiset jättivät kotinsa lähteäkseen etsimään parempia – tai ainakin siedettävämpiä – elinolosuhteita itselleen ja perheilleen Neuvostoliitosta. Laman seurauksena työväestön mahdollisuudet riittävään toimeentuloon kävivät vähiin. Nälkä ei ollut harvinaista. Neuvostoliitto, jonka kaiken lisäksi piti olla työläisten yhteiskunta, sen sijaan vaikutti menestyvän muun maailman painiessa talouskriisin kourissa. Etsivässä keskuspoliisissakin ymmärrettiin, että tilanne näytti työläisille selvältä: laittoman rajanylityksen riskeillä ollut merkitystä, kun kuului olevan mahdollisuus päästä käsiksi töihin ja leipään, vieläpä oikeudenmukaisemmassa yhteiskunnassa. Naapureiden tai työtoverien kanssa puhuttiin: kaikkihan sinne lähtevät. Ihan Amerikasta saakka!

Tutkimuksessani olen tarkastellut Neuvostoliittoon suuntautuneen laittoman muuttoliikkeen syntymistä, kasvua, toimintaa ja hiipumista. Hahmottelin siirtolaisilmiöstä teoreettisen tason mallin grounded theory -menetelmän suuntalinjoja soveltaen, eri näkökulmista muuttoliikettä kuvaavan aineiston pohjalta. Teoreettisen tason tarkastelu on mahdollistanut muuttoliikkeen prosessien aiempaa syvällisemmän hahmottamisen.

Taloudellisen kriisin vaikutukset työväestön toimeentuloon ja elintasoon olivat sysäys, joka käynnisti muuttoliikkeen. Työläiset lähtivät hakemaan paremman toimeentulon mahdollisuuksia. Yksinomaan taloudellisena siirtolaisilmiötä ei silti voida pitää, joskaan kyse ei myöskään ollut poliittisesta pakolaisuudesta tai kommunistien salaisesta liikehdinnästä. Sen sijaan taloudelliset, ideologiset ja yhteiskunnalliset taustatekijät kietoutuivat yhteen tavalla, joka aiheutti massiivisen muuttoliikkeen syntymisen.

Sisällissota oli vuosikymmentä aiemmin jakanut suomalaisen yhteiskunnan kahtia. Sota päättyi yhteiskunnalliseen kompromissiin, mutta jännitteet jäivät hiertämään porvariston ja työväestön välejä. Porvarillisten ryhmien poliittinen valta-asema aiheutti työväestön keskuudessa yhteiskunnallista epäluottamusta valtiota kohtaan, mikä korostui laman iskiessä. Työläiset eivät luottaneet virallisen Suomen kykyyn tukea taloudellisessa ahdingossa olevia. Poliittisessa ilmapiirissä vaikutti epäselvältä, oliko Suomella edes halua auttaa työläisiä. Tässä tilanteessa Neuvostoliitosta kantautuvat viestit maan

taloudellisesta menestyksestä sekä hyvistä ja oikeudenmukaisista elinolosuhteista upposivat hedelmälliseen maaperään.

Muuttoliike kasvoi ja levisi nopeasti mittavaksi ilmiöksi. Viranomaiset ja osa lehdistöstä ryhtyivät kuumeisesti etsimään siirtolaisaallolle selitystä: lähtivätkö työläiset neuvostobolševikkien tai kotimaisten kommunistien värvääminä? Oliko väestön liikehdinnällä jotain poliittisia tarkoituksia? Etsivä keskuspoliisi ei löytänyt tyhjentäviä todisteita. Sen sijaan havaittiin, että muuttointo levisi työväestön keskuudessa kuin tarttuva kuumetauti. ”Venäjän-kuume” kuvaakin sanana hyvin siirtolaisilmiön sosiaalista aspektia. Neuvostoliittoon edeltä menneiden siirtolaisten yhteydet sukulaisiin ja tuttaviiin Suomessa muodostivat sosiaalisen infrastruktuurin, mikä madalsi seuraaville tulijoille kynnystä lähteä. Siirtolaisilmiöstä tuli yleinen puheenaihe yhteisöissä. Keskustelu naapurin tai työtoverin kanssa johti usein muuttopäätökseen. Muuttoliike voidaan hahmottaa horisontaalisena joukkoliikkeenä: siirtolaisten tavoitteet olivat yleisellä tasolla samanlaiset, mutta ilmiötä ei johtanut tai organisoinut kukaan yksilö.

Useimmat Neuvostoliittoon päässeet siirtolaiset joutuivat ennemmin tai myöhemmin toteamaan, etteivät mielikuvat Neuvostoliitosta vastanneetkaan todellisuutta. Leningradissa tai Petroskoissa siirtolaisten olot saattoivat olla melko hyvät, mutta valtaosa suomalaisista sijoitettiin pitkien kuulustelujen jälkeen suurille työmaille, joilla ruoka- ja asumisolot olivat puutteelliset. Ne siirtolaiset, jotka uskoivat Neuvostoliiton tulevaisuuteen, pitivät tilannetta väliaikaisena. Monet pettyivät heti, mutta takaisin Suomeen ei päässyt helposti. Laittomasti rajan ylittäneiden siirtolaisten laillinen asema oli heikko ja heidän liikkumisvapauttaan rajoitettiin tiukasti. Ainoa tapa palata Suomeen oli siksi karkaaminen salaa neuvostoviranomaisilta. Suomalaissiirtolaisista pari tuhatta palasi kotimaahansa.

Laiton muuttoliike Suomesta Neuvostoliittoon kesti ilmiönä vain noin kahden vuoden ajan. Vuoden 1933 puolelle tultaessa väestöllinen liikehdintä hiipui selvästi aikaisempaan verrattuna ja loppui. Perinteisesti muuttoliikkeen loppumista on selitetty laman hellittämällä, mutta viimeaikaisen lamatutkimuksen valossa se ei ole todennäköinen pääselitys. Vaikka kansantalouden mittarit kääntyivät nousuun vuonna 1933, väestön keskuudessa toimeentulon ongelmat eivät hellittäneet ennen vuotta 1934,

silloinkin hiljalleen ensin ammattitaitoisen työväen keskuudessa. Muuttoliikkeen hiipuminen selittyy uskottavammin sillä, että mielikuva Neuvostoliitosta muuttui työväestön keskuudessa. Työläisten sosiaalsiin verkostoihin alkoi tulla negatiivisia tietoja Neuvostoliiton olosuhteista kirjeitse ja palanneiden kertomana enenevässä määrin vuoden 1932 edetessä. Negatiivisten tietojen leviämistä ehkäisi yhtäältä aatteellinen maailmankuva työväestön keskuudessa ja toisaalta siirtolaisten haluttomuus kertoa pettymyksestä ja epäonnistumisesta. Tutkimuksen aineiston perusteella jonkinlainen käännekohta on nähtävissä syksyllä 1932, jolloin tiedot suomalaissiirtolaisten ahdingosta alkoivat liikkua enemmän myös työväestön piirissä.

Seurauksiltaan lamakauden muuttoliike oli traaginen. Liikkumisrajoitusten rikkomisesta ja olosuhteiden kritisoinnista saattoi joutua lähetetyksi vankileirille. Puutteellisissa oloissa tauteihin kuoli niin lapsia kuin aikuisiakin, eivätkä työmaiden olosuhteet loppujen lopuksi juuri eronneet vankileireistä. Vaikeimmat ajat koittivat 1930-luvun loppupuolella. Vuosien 1937–1938 Neuvostoliiton suuri terrori kohdistui erityisesti etnisiin vähemmistöihin. Monet suomalaissiirtolaiset tuomittiin vakoilusta syytettyinä, jolloin rangaistuksena oli joko vankileiri tai teloitus. Vainon uhreiksi joutuneiden siirtolaisten kokonaismäärästä on vaikea sanoa mitään tarkkaa, mutta todennäköisesti on puhuttava vähintään muutamasta tuhannesta tuomituista siirtolaisista. Niistä neljästä siirtolaisesta, joiden kirjeitä olen tutkimuksessani käsitellyt, teloitettiin varmasti kolme. Neljännen kohtalo on jäänyt tuntemattomaksi.

Tutkimukseni täydentää, täsmentää ja syventää kuvaa siitä, kuinka lamakauden muuttoliike toimi. Teoreettinen näkökulma on mahdollistanut luonteeltaan erilaisten ilmiössä vaikuttaneiden tekijöiden havaitsemisen. Aiempaan tutkimukseen nähden oman tutkimukseni tärkeimmät havainnot liittyvät taloudellisten, poliittisten ja ideologisten tekijöiden yhteisvaikutukseen ja yhteenkietoutumiseen sekä muuttoliikkeen luonteeseen sosiaalisena joukkoilmiönä. Siirtolaisuuden tutkimuksen teoreettisella kentällä tarkasteltuna hahmottelemani lamakauden muuttoliikkeen malli erottuu perinteisesti hahmotetusta työperäisen muuttoliikkeen kokonaismallista, minkä taustalla on juuri poliittisten ja ideologisten tekijöiden punoutuminen yhteen taloudellisten tekijöiden kanssa. Lisäksi tutkimukseni muistuttaa, että muuttoliikkeen kohdemaan autoritäärisyys vaikuttaa siirtolaisilmiössä voimakkaasti. Tämä aspekti on

siirtolaisuuden tutkimuksessa jäänyt vähemmälle huomiolle. Lamakauden muuttoliikkeen kohdalla teoreettista kuvaa olisi jatkossa mahdollista syventää tältä osin.

Erityisen hedelmällinen teoreettinen viitekehys lamakauden muuttoliikkeen tarkastelulle on Hirschmanin hahmottelema käsitteistö. *Exit-* ja *voice*-käsitteiden avulla voidaan tarkastella siirtolaisilmiössä vaikuttavaa monikerroksista tyytymättömyyttä. Huomio kohdistuu kuitenkin *loyalty*-käsitteeseen, jota on perinteisesti pidetty Hirschmanin käsitteistä heikoimmin perusteltuna. *Loyalty* eli ”uskollisuus” vaikuttaa Hirschmanin mukaan *exit-* eli poistumisen vaihtoehtoa ehkäisevänä tekijänä. Lamakauden yhteiskunnallisessa ilmapiirissä työläissiirtolaiset eivät luottaneet Suomen valtion ja yhteiskunnan toimintaan, mitä voidaan ajatella *loyaltyn* puutteena; tällä tavoin selittyy *exitin* voimakkuus. Tutkimukseni perusteella uskon, että siirtolaisilmiön taustalla vaikutti luottamuksen puutteen lisäksi aktiivinen epäluottamus, joka tuli esiin monikerroksisena tyytymättömyytenä ja ”herravihana”. Tämän seikan perusteella ehdotan vastinparin hahmottamista *loyalty*-käsitteelle. Aktiivista epäluottamusta voidaan kuvata muodostamalla esimerkiksi käsite ”*distrust*”, joka toimii *loyalty*-käsitteeseen nähden päinvastaisella tavalla. ”*Distrust*” ei siis ehkäise *exit*-vaihtoehtoa *loyaltyn* tapaan, vaan nimenomaan voimistaa *exitin* todennäköisyyttä. Käsitteen testaaminen ja sen ominaisuuksien tarkempi määrittely ovat aiheita, joihin on mahdollista tarttua siirtolaisuuden tutkimuksessa.

Tutkimukseni täydentää osaltaan lamakauden laittoman muuttoliikkeen historiallista tuntemusta, mutta paljon on yhä tutkimatta. Yli 20 vuotta sitten julkaistun teoksen esipuheessa Jukka Rislakki totesi ryhtyneensä Eila Lahti-Argutinan kanssa ”kyntämään melkein koskematonta sarkaa”⁴⁴³. Tilanne on edelleen hyvin pitkälti samankaltainen. Oma tutkimukseni on pyrkimys tarkastella muuttoliikettä siirtolaisilmiönä kokonaisuudessaan; nähdäkseni jokaiseen hahmottelemaani teoreettiseen aspektiin olisi mahdollista keskittyä syvemmin. Työväestön elinolosuhteiden ja yhteiskunnan ilmapiirin suhteeseen muuttoliikkeen taustana olisi mielenkiintoista syventyä yksityiskohtaisemmin. Siirtolaisilmiön luonne sosiaalisena joukkoliikkeenä yhdistyy muuttoliikkeiden sosiaalisten infrastruktuurien käsitteeseen, mitä yhteyttä olisi syytä

⁴⁴³ Rislakki & Lahti-Argutina 1997, 10.

tutkia. Tärkeää olisi saada tarkempaa tieteellistä tietoa siirtolaisten elämästä ja elinolosuhteista Neuvostoliitosta, mikä tosin on aineiston puolesta haastava kysymys.

Tutkimuksestani käy ilmi, miksi Suomessa syntyi laman iskiessä laiton muuttoliike ja miksi se kasvoi niin suureksi. Vastaamatta jää kuitenkin kysymys siitä, miksi muissa Neuvostoliiton rajanaapureissa ei syntynyt vastaavan mittaluokan ilmiöitä. Myös Puolasta lähdettiin luvattomasti Neuvostoliittoon, mutta maan väkilukuun suhteutettuna muuttoliike oli huomattavasti pienempi. Miksi esimerkiksi Baltian maista ei lähdetty siirtolaisiksi? On mahdollista, että vastaus löytyisi vertailemalla maiden taloudellista tilannetta, yhteiskunnallista rakennetta ja ilmapiiriä sekä historiaa. Myöhemmälle tutkimukselle Hirschmanin käsitteet ja ehdottamani ”*distrust*”-käsite voisivat olla mahdollinen näkökulma.

Lamakauden laiton muuttoliike Suomesta Neuvostoliittoon oli suuri väestöllinen ilmiö, joka liittyy suomalaisen yhteiskunnan merkittäviin historiallisiin käännteisiin. Tutkimukseni perusteella voidaan sanoa, että tietyssä mielessä 1930-luvun alun lyhyt siirtolaisilmiö oli voimaltaan intensiivisempi kuin suomalaisen siirtolaisuuden historian tunnetummat muuttoliikkeet. Miksi ilmiö on jäänyt suomalaisen historiankirjoituksen marginaaliin? Miksi tuhansien ihmisten kohtalo on unohtunut?

Selityksiä voidaan pohtia yksityisellä ja yleisellä tasolla. Palanneiden siirtolaisten henkilökohtaisella tasolla siirtolaisuuskokemuksista tuli pitkälti vaiettu aihe. Kandidaatintutkielmassani arvioin vaikenemisen voineen johtua pettymyksen, katumuksen ja katkeruuden tunteista. Etenkin lähtöön johtaneiden syiden muisteleminen vaikuttaa olleen vaikeaa.⁴⁴⁴ Työväen Muistitietotoimikunnan haastattelussa palannut siirtolainen totesi lähdön taustasta kysyttäessä: ”En minä kerro sitä ... se oli niin katkera reisu mulle ... minä en viitsi muistella niitä.”⁴⁴⁵ Siirtolaisten suuret odotukset murskautuivat joko ennemmin tai myöhemmin. Tutkimuksessani olen käsitellyt työväestön monikerroksista tyytymättömyyttä suomalaiseen yhteiskuntaan ja mielikuvaa Neuvostoliitosta työläisten yhteiskuntana. Voidaan ajatella, että työläiset tulivat kaksinkertaisesti petetyiksi. Suomalainen yhteiskunta ei vaikuttanut pitävän

⁴⁴⁴ Urmas 2015, 35.

⁴⁴⁵ Vuonna 1910 syntyneen miehen haastattelu, Työväen Muistitietotoimikunta, sidos 264, keräelmä 4092, Työväen Arkisto.

heistä huolta, mutta Neuvostoliittokaan ei ottanut heitä avosylin vastaan. Sen sijaan he joutuivat kokemaan kivääreillä osoittelua, vankeutta ja nälkää.

Myös suomalaisen yhteiskunnan tasolla lamakauden muuttoliike on ollut vaikea aihe. Etsivässä keskuspoliisissa todettiin ilmiön olevan ”skandaali maalle”⁴⁴⁶. Kuten asia muotoiltiin suojeluskuntien Hakkapeliitta-lehdessä, ”... mikään maa ei voi ylpeillä sillä, että osa sen kansalaisista – laatuun katsomatta tällä kertaa – taloudellisista syistä hakeutuu maahan, jota on totuttu pitämään kurjuuden symbolina.”⁴⁴⁷ Toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä aiheen käsittely olisi ollut sikäli hankalaa, että palanneiden siirtolaisten kuvaukset Neuvostoliitosta eivät olleet lievästi sanottuna kovin positiivisia. Tiukkaa kontrollointia ei kuitenkaan ollut, koska muistelmateoksia julkaistiin. On myös huomioitava, ettei tarkkaa tietoa siirtolaisten kohtaloista suuressa terrorissa tai joukkopidätysten ja -teloitusten laajuudesta ollut mahdollista saada ennen Neuvostoliiton romahtamista.

Ennen kaikkea lamakauden laitton muuttoliike voidaan nähdä suomalaisen yhteiskunnan epäonnistumisena, eikä se sellaisena istu käsitykseen Suomen historiasta menestystarinana. Jarmo Peltola esittää 1930-luvun lamaa käsittelevässä tutkimuksessaan, ettei lama sovi Suomen historian suureen kertomukseen, minkä vuoksi sen pitkäaikaisuus ja kohdistuminen työväestöön on jäänyt aiemmassa tutkimuksessa piiloon.⁴⁴⁸ Neuvostoliittoon suuntautuneen muuttoliikkeen kohdalla kuvaan liittyy vielä lisäksi yhteiskunnan epäyhtenäisyys.

⁴⁴⁶ Alaosastojen päälliköiden kokous marraskuussa 1931, XVI A6.1, EK-Valpo I, KA.

⁴⁴⁷ Hakkapeliitta 16/32: ”Punainen siirtolaisuus”.

⁴⁴⁸ Peltola 2008, 216–217.

6 Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Jukka Rislakin arkisto:

muistiinpanoja siirtolaisten haastatteluista. Aineistoa ollaan Rislakin mukaan siirtämässä Kansan Arkistoon.

Kansallisarkisto, Etsivän keskuspoliisin arkisto (EK-Valpo I, KA):

XVI A6.1–5 Siirtolaisuus Venäjälle.

Siirtolaisuusinstituutin arkisto:

Ark:no 025/2006.

024/2008.

004/2015.

Turun yliopisto, Historian, kulttuurin ja taiteen tutkimuksen laitos, yleinen historia, Siirtolaisuuden historian kokoelmat (TYYPH):

Loikkarisiirtolaisuuden kokoelma, Kansio 3.

Työväen Arkisto:

Työväen Muistitietotoimikunta, sidos 264, keräelmä 4092.

Ulkoministeriön arkisto (UMA):

22. Apu ja avustus suomalaisille ulkomailla, K. Varattomien suomalaisten avustaminen ulkomailla ja kotiinlähettäminen, Neuvostoliittoon salatein menneet suomalaiset.

Painetut lähteet

Flinkman, Tauno: *Neljästi karkuteillä. Muistelmia 22 vuoden vankeusajalta Neuvostoliitosta*. Tammi, Helsinki 1957.

Harri, Juho: *Kirottujen tarina. Kertomus todellisesta elämästä*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo – Helsinki 1937.

Lehto, Kalle: *Vastavallankumouksellinen*. Tammi, Helsinki 1995.

Salminen, Aimo: *Kuljin Stalinin Siperiaa*. Akateeminen Kustannusliike, Helsinki 1964.

Salminen, Aimo: *Paluu Stalinin Siperiasta*. Akateeminen Kustannusliike, Helsinki 1965.

Sanomalehdet

Sanomalehtiaineisto on koottu lehtileikkeistä etsivän keskuspoliisin asiamapeista (EK-Valpo I, KA: XVI A6.1–5 Siirtolaisuus Venäjälle). Tutkimuksen sanomalehtiaineisto koostuu seuraavista lehdistä seuraavilta vuosilta. Kaikki leikkeet ovat vaikuttaneet tutkimuksen yleiskuvaan, vaikka niihin ei suoraan viitattaisi:

Ajan Sana 1931–1932, Ajan Suunta 1932, 1935, 1937

Hakkapeliitta 1932

Helsingin Sanomat 1931–1934, 1936, 1938.

Hufvudstadsbladet 1931–1932

Kansan Työ 1931–1932, 1934

Karjala 1931–1933

Suomen Sosialidemokraatti 1931–1934

Uusi Suomi 1931–1934

Vapaus (1931–1932)

Lisäksi yksittäisiä leikkeitä seuraavista lehdistä seuraavina vuosina: Eteenpäin (1931), Etelä-Suomi (1931), Folkets Dagblad (1932), Haminan lehti (1931), Ilkka (1933), Kaiku (1932), Kainuun Sanomat (1933), Kansan Voima (1932), Karjalan Suunta (1935), Kymnlaakson Sanomat (1931), Laatokka (1932), Lahden Suunta (1935), Lahti (1931), Maakansa (1931–1932), Norrskensflamman (1931), Ny Dag (1932), Palkkatyöläinen (1932), Pohjolan Sanomat (1934), Proletaari (1932), Punainen Karjala (1932), Riippumaton Työläinen (1931), Savon Työmies (1931, 1935), Suomenmaa (1931), Suomen Pienviljelijä (1932), Svenska Pressen (1932), Uudenkaupungin Sanomat (1932), Vapaa Karjala ja Inkeri (1931), Vapaa Suomi (1932), Vapaa Työ (1932).

Kirjallisuus

Alapuro, Risto: *Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890–1933*. Tammi, Helsinki 1994.

Autio, Sari: *Suunnitelmatalous Neuvosto-Karjalassa 1928–1941. Paikallistason rooli Neuvostoliiton teollistamisessa*. Bibliotheca Historica 71. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2002.

Bauman, Zygmunt: *Strangers at Our Door*. Polity, Cambridge 2016.

Charmaz, Kathy: *Constructing Grounded Theory. A Practical Guide Through Qualitative Analysis*. SAGE Publications, London 2006.

Ekman-Salokangas, Ulla – Aalto, Eeva-Liisa – Salokangas, Raimo (toim.): *Suomen lehdistön historia 5: Hakuteos Aamulehti – Kotka Nyheter. Sanoma- ja paikallislehdistö 1771–1985*. Kustannuskiila, Kuopio 1988.

Engman, Max: *Suureen itään. Suomalaiset Venäjällä ja Aasiassa*. Suomalaisen siirtolaisuuden historia 5. Siirtolaisuusinstituutti, Turku 2005.

Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina: *Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä*. Teoksessa *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*, 25–48. Toim. Fingerroos, Outi – Haanpää, Riina – Heimo, Anne – Peltonen, Ulla-Maija. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2006.

Frigren, Pirita: *Tirkistelyä vai ymmärryksen lisäämistä? Historiantutkija arkaluontoisista asioista kirjoittamassa*. Teoksessa *Historiantutkimuksen etiikka*, 51–70. Toim. Lidman, Satu – Koskivirta, Anu – Eilola, Jari. Gaudeamus, Helsinki 2017.

Glaser, Barney G. & Strauss, Anselm L.: *The Discovery of Grounded Theory. Strategies for Qualitative Research*. Aldine, Chicago 1967.

Glick Schiller, Nina – Basch, Linda – Blanc-Szanton, Cristina: *Transnationalism. A New Analytic Framework for Understanding Migration*. Teoksessa *Towards a Transnational Perspective on Migration: Race, Class, Ethnicity, and Nationalism Reconsidered*, 1–24. Toim. Glick Schiller, Nina – Basch, Linda – Blanc-Szanton, Cristina. New York Academy of Sciences, New York 1992.

Golubev, Alexey & Takala, Irina: *The Search for a Socialist El Dorado. Finnish Immigration to Soviet Karelia from the United States and Canada in the 1930s*. Michigan State University Press, East Lansing 2014.

Haapala, Pertti: *Yhteiskunnallinen kompromissi*. Teoksessa *Sisällissodan pikkujättiläinen*, 395–404. Toim. Haapala, Pertti & Hoppu, Tuomas. Werner Söderström Osakeyhtiö, Helsinki 2009.

Haug, Sonja: *Migration Networks and Migration Decision-Making*. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 34, no. 4, 585–605, 2008.

Hentilä, Seppo: *Itsenäistymisestä jatkosodan päättymiseen 1917–1944*. Teoksessa *Suomen poliittinen historia 1809–2009*, 101–211. WSOY Oppimateriaalit, Helsinki 2009.

Hirschman, Albert O.: *Exit, Voice, and Loyalty. Responses to Decline in Firms, Organizations, and States*. Harvard University Press, Cambridge and London 1970.

Hirschman, Albert O.: *Essays in Trespassing. Economics to politics and beyond*. Cambridge University Press, Cambridge 1981.

Hirschman, Albert O.: *Exit, Voice, and the Fate of German Democratic Republic. An Essay in Conceptual History*. World Politics, vol. 45, no. 2, 173–202, 1993.

Hobsbawm, Eric: *Äärimmäisyyksien aika. Lyhyt 1900-luku (1914–1991)*. Vastapaino, Tampere 2014 [1994].

Hoffmann, Bert: *Transnational Migration and Political Articulation. Making New Sense of 'Exit and Voice'*. COMCAD Working Papers 47. Centre on Migration, Citizenship, and Development, University of Bielefeld 2008.

Häkkinen, Antti: *Pula ja köyhyys lisalmen maalaiskunnassa ja Alavudella 1930-luvulla*. Teoksessa *Lamakirja. Näkökulmia 1990-luvun talouskriisiin ja sen historiallisiin konteksteihin*, 129–168. Toim. Blomberg, Helena – Hannikainen, Matti – Kettunen, Pauli. Kirja-Aurora, Turku 2002.

Häkkinen, Antti: *Kaupungin reunoilla. Helsinkiläistä alamaailmaa etsimässä*. Teoksessa *Salattu, hävetty, vaiettu. Miten tutkia piilossa olevia ilmiöitä*, 21–50. Toim. Häkkinen, Antti & Salasuo, Mikko. Vastapaino, Tampere 2015.

Häkkinen, Antti & Salasuo, Mikko: *Salattu, hävetty, vaiettu. Miten tutkia piilossa olevia ilmiöitä*. Vastapaino, Tampere 2015.

Iisakkila, Niina: *Neuvostoliittoon työttömyyttä ja nälkää pakoön. Laittomat suomalaissiirtolaiset Neuvostoliiton suomenkielisissä lehdissä 1932*. Poliittisen historian opinnäytetyö, Helsingin yliopisto 2013.

Kalela, Jorma: *Muistitiedon näkökulma historiaan*. Teoksessa *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*, 67–92. Toim. Fingerroos, Outi – Haanpää, Riina – Heimo, Anne – Peltonen, Ulla-Maija. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2006.

Kangaspuro, Markku: *Neuvosto-Karjalan taistelu itsehallinnosta. Nationalismi ja suomalaiset punaiset Neuvostoliiton vallankäytössä 1920–1939*. Bibliotheca Historica 60. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2000.

Keravuori, Kirsi: *Itseoppineet ihmiset kirjeenkirjoittajina. Perhekirjeenvaihtoa 1860-luvun saaristosta*. Teoksessa *Kirjeet ja historian tutkimus*, 163–191. Toim. Leskelä-Kärki, Maarit – Lahtinen, Anu – Vainio-Korhonen, Kirsi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2011

Kero, Reino: *Neuvosto-Karjalaa rakentamassa. Pohjois-Amerikan suomalaiset tekniikan tuojina 1930-luvun Neuvosto-Karjalassa*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1983.

Kero, Reino: *Suureen länteen. Siirtolaisuus Suomesta Pohjois-Amerikkaan*. Suomalaisen siirtolaisuuden historia 1. Siirtolaisuusinstituutti, Turku 1996.

Kivisto, Peter: *Theorizing transnational immigration. A critical review of current efforts*. Ethnic and Racial Studies, vol. 24, no. 4, 549–577, 2001.

Korkiasaari, Jouni: *Suomalaiset Ruotsissa 1940-luvulta 2000-luvulle*. Teoksessa *Suomalaiset Ruotsissa*, 133–496. Suomalaisen siirtolaisuuden historia 3. Siirtolaisuusinstituutti, Turku 2000.

Kostiainen, Auvo: *Loikkaarit. Suuren lamakauden laitton siirtolaisuus Neuvostoliittoon*. Otava, Helsinki 1988.

Lackman, Matti: *Oliko Neuvosto-Karjala 1930-luvun pula-ajan El Dorado? – suomalaisten siirtolaisten kokemuksia ja näkemyksiä*. Teoksessa *Historioitsija – taaksepäin katsova profeetta. Mauno Jokipiille omistettu juhlaKirja*, 215–242. *Studia Historica Jyväskylälensia* 30. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 1984.

Lackman, Matti: *Etsivä keskuspoliisi 1919–1937*. Teoksessa *Turvallisuuspoliisi 75 vuotta 1919–1994*. Toim. Simola, Matti & Salovaara, Jukka. Sisäasiainministeriö, Helsinki 1994.

Lahti-Argutina, Eila: *Olimme joukko vieras vaan. Venäjänsuomalaiset vainonuhrit Neuvostoliitossa 1930-luvun alusta 1950-luvun alkuun*. Siirtolaisuusinstituutti, Turku 2001.

Lahtinen, Anu – Leskelä-Kärki, Maarit – Vainio-Korhonen, Kirsi – Vehkalahti, Kaisa: *Kirjeiden uusi tuleminen*. Teoksessa *Kirjeet ja historiantutkimus*, 9–27. Toim. Leskelä-Kärki, Maarit – Lahtinen, Anu – Vainio-Korhonen, Kirsi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2011.

Light, Matthew A.: *What Does It Mean To Control Migration? Soviet Mobility Policies in Comparative Perspective*. *Law & Social Inquiry*, vol. 37, no. 2, 395–429, 2012.

Massey, Douglas S.: *Towards an integrated model of international migration*. *Eastern Journal of European Studies*, vol. 3, issue 2, 9–35, 2012.

Massey, Douglas S.: *A Missing Element in Migration Theories*. *Migration Letters*, vol. 12, no. 3, 279–299, 2015.

Massey, Douglas S. – Arango, Joaquín – Hugo, Graeme – Kouaouci, Ali – Pellegrino, Adela – Taylor, J. Edward: *Worlds in Motion. Understanding International Migration at the End of the Millenium*. Oxford University Press, Oxford 1998.

Nevalainen, Pekka: *Punaisen myrskyn suomalaiset. Suomalaisten paot ja paluumuutot idästä 1917–1939*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2002.

Opp, Karl-Dieter: *Exit, Voice, and the Impact of Regional, National, and European Identification. An Integration and Empirical Test of Albert Hirschman's Theory and the Theory of Collective Action*. Teoksessa *Dynamics of National Identity: Media and Societal Factors of What We Are*, 115–141. Toim. Grimm, Jürgen – Huddy, Leonie – Schmidt, Peter – Seethaler, Josef. Routledge, London and New York 2016.

Peltola, Jarmo: *Lama, pula ja työttömyys. Tamperelaisperheiden toimeentulo 1928–1938*. 1930-luvun lama teollisuuskaupungissa II. Tampere University Press, Tampere 2008.

Peltonen, Matti: *Mikrohistoriasta*. Gaudeamus, Helsinki 1999.

Peltonen, Matti: *The Method of Clues and History Theory*. Teoksessa *Historical Knowledge. In Quest of Theory, Method and Evidence*. 45–76. Toim. Fellman, Susanna & Rahikainen, Marjatta. Cambridge Scholars, Newcastle upon Tyne 2012.

Peltonen, Ulla-Maija: *Sisällissodan muistaminen*. Teoksessa *Sisällissodan pikkujättiläinen*, 464–473. Toim. Haapala, Pertti & Hoppu, Tuomas. Werner Söderström Osakeyhtiö, Helsinki 2009.

Pöysä, Jyrki: *Kilpakirjoitukset muistitietotutkimuksessa*. Teoksessa *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*, 221–244. Toim. Fingerroos, Outi – Haanpää, Riina – Heimo, Anne – Peltonen, Ulla-Maija. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2006.

Ramirez, Bruno: *Globalizing Migration Histories? Learning from Two Case Studies*. *Journal of American Ethnic History*, vol. 34, no. 4, 17–27, 2015.

Rislakki, Jukka & Lahti-Argutina, Eila: *Meillä ei kotia täällä. Suomalaisten loikkarien joukkotuho Uralilla 1938*. Otava, Helsinki 1997.

Rittersporn, Gábor T.: *”Vahingolliset ainekset”, ”vaaralliset vähemmistöt” ja bolševikkien levottomuus. Joukkotoimet 1937–1938 ja etninen kysymys*. Teoksessa *Yhtä suurta perhettä. Bolševikkien kansallisuuspolitiikka Luoteis-Venäjällä 1920–1950-luvuilla*, 111–136. Toim. Vihavainen, Timo & Takala, Irina. Aleksanteri-instituutti, Helsinki 2000.

Salokangas, Raimo: *Puoluepolitiikka ja uutisjournalismi muuttuvilla lehtimarkkinoilla*. Teoksessa *Suomen lehdistön historia 2: Sanomalehdistö suurlakosta talvisotaan*, 167–433. Toim. Tommila, Päiviö. Kustannuskiila, Kuopio 1987

Snellman, Hanna: *Sallan suurin kylä – Göteborg. Tutkimus Ruotsin lappilaisista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2003.

Strauss, Anselm & Corbin, Juliet: *Basics of Qualitative Research. Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. Toinen painos. SAGE Publications, Thousand Oaks – London – New Delhi 1998.

И. Р. Такала: *Финны в Карелии и в России. История возникновения и гибели диаспоры*. Журнал «Нева», Санкт-Петербург 2002

Tarkiainen, Kari: *Suomalaiset Ruotsissa keskiajalta 1930-luvulle*. Teoksessa *Suomalaiset Ruotsissa*, 19–132. Suomalaisen siirtolaisuuden historia 3. Siirtolaisuusinstituutti, Turku 2000.

Urmas, Taneli: *"Perkelettäkö minä täällä lapiolla maata kaivamaan!" Neuvostoliittoon suuntautuneen laittoman suomalaissiirtolaisuuden taustat ja lähtijöiden motiivit.* Talous- ja sosiaalihistorian opinnäytetyö, Helsingin yliopisto 2015.

Vainio-Korhonen, Kirsi: *Vastuullinen historia.* Teoksessa *Historiantutkimuksen etiikka*, 29–47. Toim. Lidman, Satu – Koskivirta, Anu – Eilola, Jari. Gaudeamus, Helsinki 2017.

Vihavainen, Timo: *Stalin ja suomalaiset.* Otava, Helsinki 1998.